

socialno delo

letnik 39 - februar 2000 - št. 1

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.uni-lj.si/vssd/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1999).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium Graphicum, Ljubljana

Iz urednikove beležke

Prvo letošnje številko namenjamo v glavnem študentskim prispevkom. Začenjamo z raziskavo Dijane Krajina in Damira Nadarevića iz begunskega centra – problematika, ki smo se je nekako navadili in se komaj še menimo zanjo, kar pa seveda ne velja za prizadete. V okoliščinah, ki jih zaznamuje brezbržnost, pa se lahko dogaja tako rekoč kar koli.

Skupina avtoric – Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro in Nataša Špiranec Maurer s sodelavcem Ninom Rodetom – se je lotila raziskave kuvade. Čeprav gre za dobro opisan pojav, o njegovem pojavljanju v naših razmerah nismo vedeli skoraj ničesar. Avtorice sicer ugotavljajo, da tudi po tej raziskavi še ne vemo veliko, začetek pa vendarle je. Zlasti opozarjamo na "primera", ki sta dodana poročilu, v katerih dve sodelavki pri raziskavi opisujeta svoje in svojih partnerjev izkušnje v lastni nosečnosti.

Pričevanje prizadetih je poglobljena – in zelo poučna – vsebina prispevka Jelke Zorn, ki temelji na intervjujih z mlajšimi lezbijkami. Boleče razvidno je zlasti to, kako na spolno usmerjenost svojih otrok reagirajo slovenski starši – pogosto tako, da jih vržejo iz hiše, vedno pa se zelo težko pogovarjajo o tem.

Naslednji prispevek ni študentski, ampak učitelja metodologije, ki bi lahko kot strokovnjak za kvalitativno metodologijo gotovo veliko pripomnil k prijemu zgoraj omenjenih prispevkov... A bodimo prizanesljivi. Z Austinovimi besedami – kako bi popravljali napake, če jih nikoli ne bi delali? In seveda jih ne bi delali samo v primeru, če ne bi delali ničesar. Blaž Mesec torej v svojem prispevku vzame za izhodišče primer lastne (in sodelavkine) kvalitativne raziskave in na njem pokaže cel spekter problematike socialnega dela, vključno z njegovimi metamorfozami zaradi tranzicije.

Zadnji prispevek v tej številki je spisala Vesna Švab in zadeva izobraževanje sodelavcev za ustrežnejšo pomoč psihotičnim osebam. Nemara se ne motimo, če domnevamo, da se reforma slovenske psihiatrije začenja počasi in komaj opazno.

Dijana Krajina, Damir Nadarević

KVALITATIVNO RAZISKOVANJE RESOCIALIZACIJE BEGUNCEV

ŠTUDIJA PRIMERA ZBIRNI CENTER ČRNOMELJ

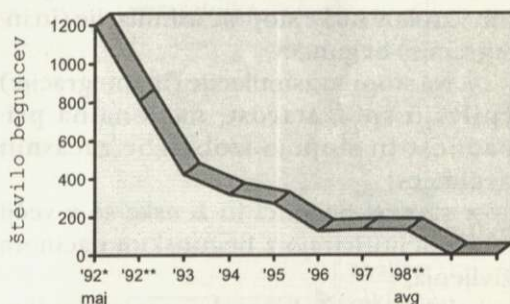
Začetki kvalitativnega raziskovanja segajo v dvajseta in trideseta leta tega stoletja, v čas razcveta tako imenovane Čikaške šole. Na sociološkem oddelku univerze v Chicagu so se izoblikovale zahteve po preseganju sociološkega pozitivizma in metodološkega monolitizma. Za proučevanje družbenih dogajanj in človeškega obnašanja so sociologi zahtevali uporabo specifične metodologije. To je rezultiralo v razvoju kvalitativne metodologije. Ker je njena glavna ideja opisati in pojasniti kulturo in vedenje posameznikov s stališča proučevanih ljudi (Bryman 1988: 46), je ta našla svoj prostor zlasti v proučevanju tako imenovanih marginalnih družbenih skupin in problematik (npr. feministične študije, črnsko vprašanje, različne subkulture ipd.). Razprava, ki sledi, analizira kvalitativno študijo o eni izmed marginalnih skupin na Slovenskem, o začasnih beguncih iz BiH v Zbirnem centru v Črnomlju.

SOCIALNI OKVIR RAZISKAVE

Aprila 1992 je v vojašnici in pomožnih stavbah bivše JLA ustanovljen Zbirni center za približno 1.200 začasnih beguncev iz BiH. Življenjski pogoji so bili zelo slabi. Primanjkovalo je prostora (v nekaterih sobah je živelo skupaj 90 ljudi), hrane, higienskih potrebščin, oblek idr. Tudi organiziranost bivanja je bila katastrofalna. Zato so begunci množično zapuščali Zbirni center (gl. shemo 1). Večina jih je šla naprej v zahodnoevropske države ali ZDA, nekateri pa so se vrnili v svobodna bosanska mesta. Od 1.200 začasnih beguncev iz leta

1991 jih ostane leta 1997 komaj kakšnih 140. S temi begunci sva v času od septembra 1997 do julija 1998 izvedla kvalitativno raziskavo, ki je objavljena v diplomskem delu *Resocializacija beguncev iz BiH v Republiki Sloveniji: Študija primera Zbirni center Črnomelj* (1998) diplomanta politologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani Damirja Nadarevića.

Shema 1: Zmanjšanje števila začasnih beguncev v Zbirnem centru Črnomelj

Podatki: Urad za priseljevanje in begunce

*Dolenjski list, 6.1.1994: 5

** Rdeči križ Republike Slovenije

MODEL RAZISKAVE IN ANALIZA FAZ

Glavni pogoj za uspešno izvedeno raziskavo je dober izhodiščni načrt. Lincarno-iterativni model (gl. shemo 2) ponazarja načrt, po katerem je potekala (z manjšimi spremembami) najina kvalitativna raziskava o resocializaciji beguncev.

Izhodiščni položaj v raziskovalnem procesu pripada najinim izkušnjam o razmerah v Zbirnem centru Črnomelj, v katerem

živiva od njegovega nastanka leta 1992. Iz prve roke sva seznanjena z dogajanjem v centru in težavami beguncev. To nama je omogočilo, da begunstvo proučujemo od znotraj, kot ga doživljajo sami begunci. V naslednjem koraku sva zbrala literaturo o migracijah (npr. Klinar 1976; 1993), o (re)socializaciji (npr. Berger, Luckman 1988; Južnič 1989; Lukšič-Hacin 1994), o begunstvu nasploh in beguncih v Sloveniji (npr. Adelman 1991; Klinar 1993; Knežević 1993; Grizold 1994; Horvat-Dupona 1996) in o družboslovnem (kvalitativnem) raziskovanju (npr. Adam 1980; Mežnarić 1986; Toš 1988; Zelenika 1988).

Iz svojih lastnih izkušenj in literature sva oblikovala izhodiščno teorijo, ki jo v grobih okvirih ponazarja šest zastavljenih hipotez:

1. Po prihodu začasnih beguncev iz BiH v Zbirni center Črnomelj se začne proces njihove resocializacije.

2. V procesu resocializacije so se začasni begunci v Zbirnem centru Črnomelj asimilirali po Klinarjevem asimilacijskem modelu (gl. Klinar 1976: 37-65).

3. Izoliranost od okolja je eden od glavnih vzrokov nizke stopnje asimilacije (in integracije) beguncev.

4. Na stopnjo asimilacije (in integracije) vplivajo spol, starost, nacionalna pripadnost in stopnja izobrazbe začasnih beguncev:

- starejši begunci in ženske se v večji meri identificirajo z begunskim načinom življenja,

- begunci muslimanske veroizpovedi se težje asimilirajo kot begunci katoliki,

- begunci z višjo izobrazbo dosežejo višjo stopnjo asimilacije in integracije oziroma so v manjši meri pripravljeni sprejeti begunstvo kot način življenja.

5. Stopnja asimilacije (in integracije) začasnih beguncev je obratno sorazmerna stopnji njihove interiorizacije begunstva.

6. Resocializacija beguncev v Zbirnem centru Črnomelj ima nespreejemljive posledice za daljši družbeni razvoj teh ljudi.

Oblikovanju hipotez je sledila izdelava koncepta raziskave, ki temelji na uporabi kvalitativnih metod opazovanje z udeležbo in polstrukturirani intervju. Raziskovalni proces obsega tri faze:

1. predterensko fazo pripravljanja na raziskavo in pasivnega opazovanja razmer v Zbirnem centru, ki se je začela z najinim prihodom v Zbirni center leta 1992;

2. raziskovalno aktivnost, ki poteka v treh korakih:

- prvič, seznanjanje s proučevanim družbenim kontekstom in identifikacija ključnih akterjev in dogodkov,

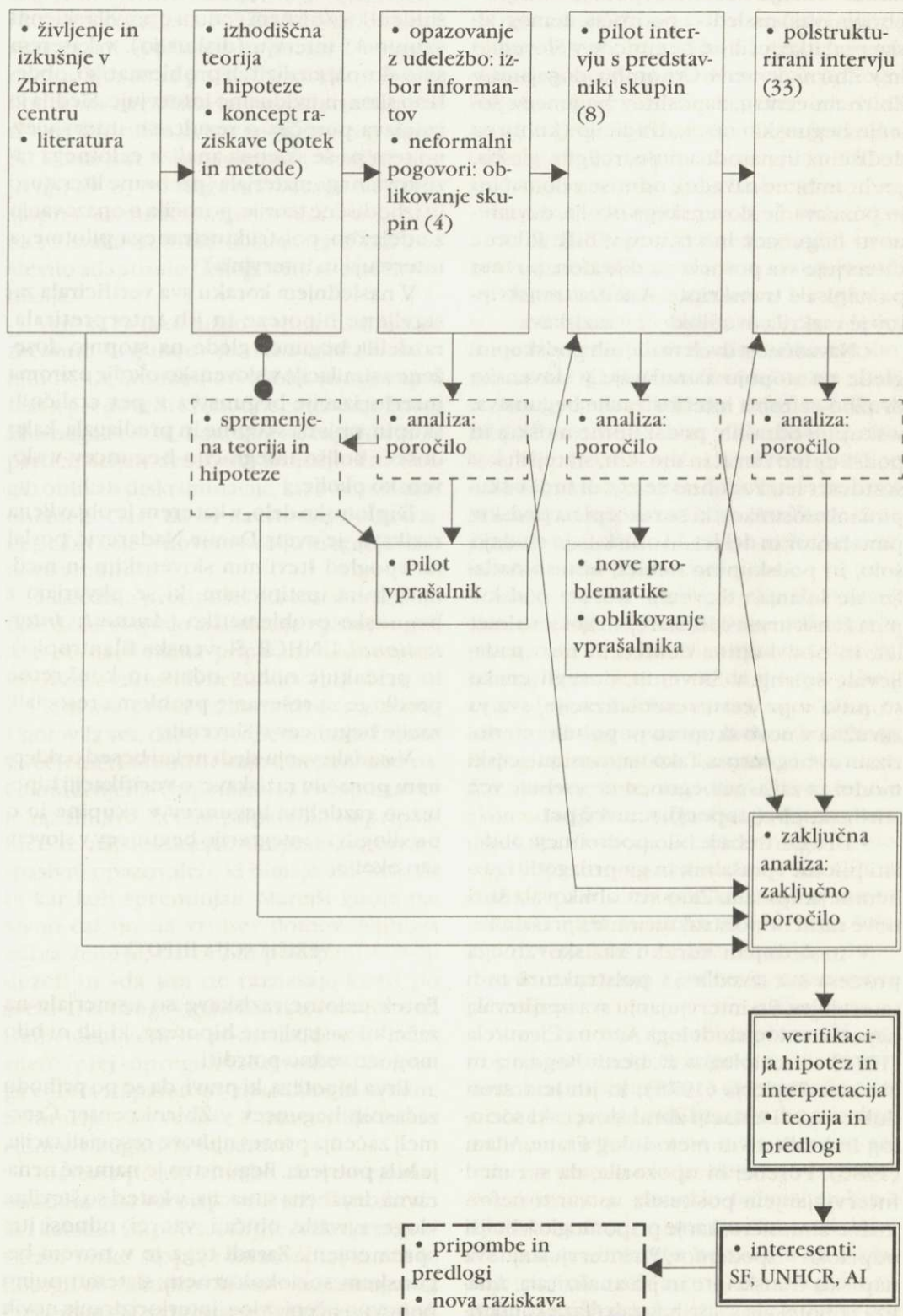
- drugič, aktivno raziskovanje na terenu,
- tretjič, zaključna analiza in pisanje prve interpretacije dosežkov raziskave;

3. postterensko fazo oblikovanja teoretskih sklepov in primerjanje sklepov z izhodiščno teorijo.

Oblikovanju raziskovalnega načrta je sledilo njegovo preverjanje na terenu. Začela sva izvajati opazovanje z udeležbo in neformalne pogovore. Najin cilj je bil rekonstruirati življenje beguncev v Zbirnem centru. Pri tem sva posebno pozornost namenila tako njihovim nastanitvi kot drugim dimenzijam bivanja v centru (možnosti šolanja in zaposlovanja, odnosom v begunski skupnosti itn.). Prišla sva do sklepa, da v begunski populaciji, glede na stopnjo dosežene resocializacije, obstajajo štiri različne skupine. To so (od najmanj do najbolj resocializiranih): 1. skupina odraslih, 2. skupina mladostnikov, 3. skupina otrok in 4. skupina študentov. Naprej sva analizirala zbrano terensko gradivo (to so bili protokol in memoranda, zapiski neformalnih pogovorov). Sledila je izdelava kratkega sklepnega poročila, ki je že zanikalo drugo hipotezo o asimilaciji beguncev po Klinarjevem asimilacijskem modelu. Zato je prišlo do spremembe hipoteze, ki se zdaj glasi takole: *Rezultati procesa resocializacije začasnih beguncev se razlikujejo od teoretskih predpostavk o resocializaciji migrantov.* Ta nova ugotovitev je zahtevala izdelavo novega asimilacijskega modela, ki ponazarja stopnjo asimilacije in integracije začasnih beguncev v slovensko družbo, oziroma narobe, stopnjo interiorizacije begunstva kot možno alternativo procesu resocializacije.

V naslednjem koraku sva na podlagi dosedanjih ugotovitev oblikovala pilotni vprašalnik za polstrukturirani intervju s predstavniki štirih različnih starostnih

Shema 2: Linearno-iterativni model za kvalitativno proučevanje begunstva

skupin začasnih beguncev (Intervjujala sva 8 beguncev, po dva iz vsake skupine). Vprašalnik vsebuje deset sklopov vprašanj, ki obravnavajo naslednja področja: demografske podatke, prihod beguncev v Slovenijo in v Zbirni center v Črnomlju, dogajanja v Zbirnem centru, zaposlitev beguncev, šolanje begunskih otrok, tradicijo (kulturna dediščina in narodna noša, religija, glasba, prehrabene navade), odnose z domačini in poznavanje slovenskega okolja, deviantnosti beguncev in vrnitev v BiH. Pilotne intervjuje sva posnela na diktafon, po tem pa napisala transkripte. Analiza transkriptov je razkrila dve šibkosti v raziskavi:

- Navzočnost dveh različnih podskupin, glede na stopnjo asimilacije v slovensko družbo oziroma interiorizacije begunstva, v skupini odraslih: podskupine moških in podskupine žensk in moških, starejših kot šestdeset let. Podobno se zgodi tudi v skupini mladostnikov, ki se razcepi na podskupino fantov in deklet, ki obiskujejo srednjo šolo, in podskupino deklet, ki niso nadaljevale šolanja v Sloveniji. Ker sta podskupina žensk in moških, starejših kot šestdeset let, in podskupina deklet, ki niso nadaljevale šolanja v Sloveniji, dosegli enako stopnjo v procesu resocializacije, sva ju združila v novo skupino popolnih interiorizantov begunstva. Tako najin asimilacijski model za začasne begunce ne vsebuje več štirih skupin (stopenj), temveč pet.

- Drugič, treba je bilo podrobneje obdelati pilotni vprašalnik in ga prilagoditi različnim skupinam. Zato sva oblikovala štiri nove različne polstrukturirane vprašalnike.

V naslednjem koraku raziskovalnega procesa sva izvedla 33 polstrukturiranih intervjujev. Pri intervjuvanju sva upoštevala napotke etnometodologa Aarona Cicourela (1972) in sociologov Roberta Bogdana in Stevena Taylorja (1975), ki jih je v svoji doktorski disertaciji zbral slovenski sociolog in kvalitativni metodolog Frane Adam (1980). Posebej bi opozorila, da sva med intervjuvanjem poskusila ustvariti neformalno atmosfero, kar je pripomoglo k boljši odprtosti respondentov. Po intervjuvanju sva napisala transkripte in jih analizirala. Analiza je potekala v štirih fazah (faza kondenzacije, faza kategorizacije, faza naracije in

faza korelacije) na način kombiniranja individualne in analize in analize tipa *cross-case study*. V juliju 1998 sva s skupino študentk v Zbirnem centru opravila sklepni skupinski intervju (diskusijo), v katerem smo skupaj analizirali problematiko, obdelano skozi individualne intervjuje. Sledila je izdelava poročila o rezultatih intervjujev, po tem pa še sklepna analiza celotnega raziskovalnega materiala (prebrane literature in izhodiščne teorije, poročila o opazovanju z udeležbo, polstrukturiranega pilotnega intervjuja in intervjuja).

V naslednjem koraku sva verificirala zastavljene hipoteze in jih interpretirala, razdelila begunce glede na stopnjo dosežene asimilacije v slovensko okolje oziroma interiorizacije begunstva v pet različnih skupin, opisala skupine in predlagala, kako doseči boljšo integracijo beguncev v slovensko okolje.

Diplomsko delo, v katerem je objavljena raziskava, je avtor Damir Nadarevič poslal na vpogled številnim slovenskim in mednarodnim institucijam, ki se ukvarjajo z begunsko problematiko (*Amnesty International*, UNHCR, Slovenska filantropija), in pričakuje njihov odziv in konkretne predloge za reševanje problema resocializacije beguncev v Sloveniji.

V nadaljevanju sledi nekaj besed o sklepnem poročilu raziskave: o verifikaciji hipotez, o razdelitvi beguncev v skupine in o predlogih za integracijo beguncev v slovensko okolje.

VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Potek celotne raziskave so usmerjale na začetku zastavljene hipoteze, ki jih ni bilo mogoče vedno potrditi.

Prva hipoteza, ki pravi, da se po prihodu začasnih beguncev v Zbirni center Črnomelj začne proces njihove resocializacije, je bila potrjena. Begunstvo je namreč nenaravna družbena situacija, v kateri so številne vloge, navade, običaji, vzorci, odnosi itn. spremenjeni. Zaradi tega je v novem begunskem sociokulturnem sistemu nujno ponovno učenje vlog, interioriziranje novih spoznanj in korekcija starih. Vendar je

zanimivo, da proces resocializacije ni potekal po modelu, ki velja za druge tipe migrantov (verifikacija druge hipoteze). Nasprotno, začasni begunci so raje pasivno sprejemali vrednote in norme Zbirnega centra, kjer so se počutili varnejše in bližje domačim navadam, kot da bi se prilagajali slovenski družbi in novim (tujim) navadam. Po Klinarjevem modelu asimilacijskih stopenj (1976) so begunci dosegli le predstopnjo asimilacijskega procesa, oziroma, so se le akomodirali in se jih je le majhno število adaptiralo (integriralo) v slovensko okolje.

Vzroke za tako nizko stopnjo asimilacije začasnih beguncev je treba iskati zlasti v njihovi izoliranosti od okolja (tretja hipoteza), prepovedi svobodnega gibanja zunaj Zbirnega centra, nemožnosti zaposlitve in participacije v družbeno življenje ter v drugih oblikah diskriminacije, ki so beguncem onemogočale, da bi načrtovali dolgotrajnejše bivanje v novem okolju in sprejemali nove vrednote.

Naslednja predpostavka raziskovanja je bila, da na stopnjo asimilacije vplivajo spol, starost, nacionalna pripadnost in stopnja izobrazbe začasnih beguncev (hipoteza 4). Pri tem sva prišla do zanimivih spoznanj. Ugotovila sva, da se starejše osebe in ženske v večji meri identificirajo z begunskim načinom življenja (hipoteza 4a). Predpostavka je razumljiva, ker so pripadniki in pripadnice te najštevilnejše skupine beguncev »pasivni opazovalci«, ki nimajo ambicij, da bi kar koli spreminjali. Starejši ljudje pasivno čakajo na vrnitev domov. Njihova edina želja je, da bi bili pokopani v svoji deželi in »da jim ne raznašajo kosti po svetu«. Na drugi strani ženske, navajene na tradicionalizem in podrejanje »višji avtoriteti« (prej soprogom, zdaj vodstvu Zbirnega centra z aparatom, značilnim za totalne institucije), do vrnitve domov vidijo edino rešitev v begunskem centru.

Točnost predpostavke, da se begunci muslimanske veroizpovedi težje asimilirajo kot katoliki (hipoteza 4b), je težko preveriti zaradi nizke stopnje asimilacije, ki sta jo dosegli obe skupini. Gotovo je, da begunci muslimanske veroizpovedi kažejo težnje k fundamentalističnemu islamu, kar hkrati

pomeni zavračanje vsega drugačnega in onemogočanje asimilacijskih procesov. Vzroki za tako ravnanje so verjetno naslednji: spoznanje, da se bodo morali slej ali prej vrniti v izvirno družbo (v kateri igra vera od začetka vojne pomembno vlogo); mogoče je to celo reakcija na begunstvo in vzroke, ki so pripeljali do njega, ali pa je vzrok v odnosu okolja do njih. Na drugi strani katoliški begunci niso mogli izkoristiti svoje religiozne usmeritve, da bi se vključili v novo okolje. Begunci so redno hodili v cerkev in otroci nekaj časa k verouku, včasih so jih obiskali župnik in nune. Na splošno so imeli dobre možnosti, da bi se identificirali (najprej versko) s slovensko družbo, vendar so bili za domačine vedno reveži, ki so jim darovali miloščino, in nič več. Da bi bil problem večji, so se v Zbirnem centru, kjer so bili v manjšini, podrejali volji in navadam muslimanov. S tem se je na določen način izničila začetna prednost, ki so jo imeli v asimilacijskem procesu begunci katoliške veroizpovedi.

Tudi hipotezo, da begunci z višjo izobrazbo dosežejo višjo stopnjo asimilacije (hipoteza 4c), je zelo težko dokazati. Razlogi so vsaj trije: prvi je ta, da v begunskem centru, razen kakšne izjeme na začetku, ni bilo beguncev z visoko izobrazbo. Drugi razlog: osnovnošolci, ki so hodili v slovenske osnovne šole, so dosegli višjo stopnjo akomodacije kot njihovi starejši kolegi srednješolci. In tretji, ti osnovnošolci so dosegli višjo stopnjo akomodacije kot njihovi starši, čeprav so ti imeli končano osnovno, nekateri med njimi pa tudi srednjo šolo. Zaradi tega lahko imamo navedeno hipotezo le za pogojno točno in nezadostno preverjeno.

V zvezi s tem je tudi hipoteza, da sta stopnja asimilacije in interiorizacije begunstva obratno sorazmerni (hipoteza 5). Čim močnejša je identifikacija z begunskim načinom življenja, tem nižjo stopnjo asimilacije v novo okolje dosežejo begunci. Raziskovanje je potrdilo točnost te hipoteze, s tem da je ne smemo razumeti dobesedno: interiorizacija begunstva ne izključuje popolnoma asimilacije beguncev. Možna je delna interiorizacija z delno asimilacijo. Upoštevajoč »delež« enega ali

drugega, svačasne begunce v Zbirnem centru Črnomelj razdelila v pet med seboj različnih skupin. O tem več pozneje.

V zvezi z gornjo trditvijo je tudi hipoteza, da ima resocializacija beguncev v Zbirnem centru Črnomelj nesprejemljive posledice za daljši družbeni razvoj teh ljudi (hipoteza 6). Žal je nisva mogla empirično preveriti, vendar pozna zgodbe o nekaterih oseb, ki so se vrnile iz Zbirnega centra Črnomelj v svojo izvirno družbo (večina jih še vedno ni na svojih domovih), in sva dobila občutek, da se njihova miselnost, vedenje, vrednote itn. ne razlikujejo od tistih, ki so jih imeli kot begunci. Te pa posamezniku ne omogočajo aktivne participacije v nobeno normalno družbo in zavračajo obojestranski razvoj.

RAZDELITEV ZAČASNIH BEGUNCEV V SKUPINE, UPOŠTEVAJOČ STOPNJO NJIHOVE ASIMILACIJE V SLOVENSKO OKOLJE OZIROMA INTERIORIZACIJE BEGUNSTVA

V procesu resocializacije so imeli begunci tri možnosti: ali se identificirati z begunskim načinom življenja, ali se integrirati in pozneje eventualno asimilirati v novo okolje, ali pa delno oboje. Začasni begunci iz Zbirnega centra Črnomelj so se ponavadi, zavestno ali ne, odločali za tretjo možnost. Glede na stopnjo identifikacije z begunstvom oziroma stopnjo asimilacije v slovensko okolje sva izoblikovala pet karakterističnih skupin beguncev. Te so naslednje:

1. Skupina, ki je popolnoma interiorizirala begunstvo, sestavljena iz starejših beguncev in žensk in deklet v starosti od 16 do 25 let, ki ne hodijo v srednjo šolo. Glavne karakteristike te skupine so izjemno nizka stopnja adaptacije, pasivno preživljanje v Zbirnem centru in popolna identifikacija z begunskim načinom življenja.

2. Skupina pogojno akomodiranih beguncev, sestavljena iz beguncev v starosti od 25 do 60 let. Karakterizira jih nekoliko višja stopnja akomodacije kot pri prejšnji skupini (včasih delajo »na črno«, poznajo in uporabljajo nekaj slovenskih besed, ostali bi v Sloveniji, če bi dobili službo, itn.), vendar je begunstvo še vedno osnovni

habitus, s katerim se lahko identificirajo.

3. Skupina resnično akomodiranih beguncev, sestavljena iz oseb, starih od 16 do 25 let (razen deklet, ki ne hodijo v srednjo šolo). Begunci iz te skupine precej dobro govorijo slovenski jezik, po navadi hodijo v srednjo šolo ali delajo. Družijo se s kolegi iz mesta, vendar večinoma neslovenskega rodu (včasih se njihovi družbi priključi tudi kakšen Slovenec). Hodijo na mesta, kjer se zbira črnomeljska mladina, vendar kljub svojemu adolescentnemu uporništvu tudi ta skupina pasivno čaka, »kaj jim bo prinesel jutri«, in interiorizira precej begunski vrednot.

4. Skupina hitro prilagodljivih beguncev, sestavljena iz otrok do petnajstega leta starosti. Pri večini otrok se sekundarna socializacija šele začne (pri nekaterih šele primarna) in begunstvo razumejo kot nekaj normalnega in vsakdanjega, saj se življenja pred tem večinoma ne spominjajo. Zanimivo je, da so se begunci iz te skupine zelo hitro asimilirali v novo okolje. Zelo dobro govorijo slovenski jezik, v šoli se družijo s slovenskimi vrstniki, igrajo se iste igre kot oni, poslušajo podobno glasbo itn. Torej gre za skupino, ki je izredno dobro prilagodljiva tako v begunskem kot slovenskem okolju. Vendar zaradi vpliva staršev in njihovih tendenc k tradicionalizmu in specifičnosti življenja v Zbirnem centru niso dosegli višje stopnje asimilacije, temveč le akomodacijo.

5. Skupina adaptiranih beguncev, sestavljena iz treh študentk. Te begunke so se integrirale v slovensko okolje, sprejele slovenski jezik, šege, navade, vzorce obnašanja itn. Hkrati močno zavračajo identifikacijo s kakršnimi koli vrednotami begunske družbe. Vendar gre le za tri begunke, ki si močno prizadevajo, da begunstvo ne bi pustilo sledov na njihovih življenjih. Žal drugi begunci niso imeli niti dovolj moči niti želje, da jim begunstvo ne bi (p)ostala trajna identifikacijska opredelitev.

Na podlagi vseh teh izsledkov lahko sklenemo, da je imela resocializacija beguncev v Zbirnem centru Črnomelj skrajno negativne posledice, saj so begunci za vedno ostali begunci. Zaradi tega je treba premisliti o upravičenosti takega načina

skrbi za begunce. Res je, da je poskrbljeno za njihovo osnovno preživetje, vendar so postali socialni invalidi, ki niso sposobni funkcionirati brez pomoči drugih.

V zvezi s tem se postavlja vprašanje: Kako doseči boljšo integracijo beguncev v slovensko okolje? Meniva, da bi lahko Slovenija upoštevala kanadske izkušnje, ki jih ponazarja naslednji model.

PREDLOGI ZA BOLJŠO INTEGRACIJO BEGUNCEV

Slovenija bi beguncem morala omogočiti ustrezno pomoč pri:

1. oskrbi z osnovnimi življenjskimi potrebščinami: stanovanjem, hrano, obleko, pohištvom, dovolilnicami za bivanje, zdravniško oskrbo itn.;

2. ekonomski adaptaciji: iskanju službe, izobraževanju, udeležbi v socialnih programih itn.;

3. kulturni adaptaciji: učenju jezika, kulture, emocionalni in psihološki pomoči (Adelman 1991: 134).

S tako pomočjo bi begunci po eni strani dobili dobro podlago za vključevanje v slovensko družbo, po drugi pa bi bili v manjše breme državi, saj bi se lahko po določenem času sami vzdrževali. Upava, da begunci ne bodo nikoli več živeli v razmerah, v kakršnih so zdaj, slovensko intelektualno javnost pa vabiva k daljšemu raziskovanju fenomena begunstva.

Literatura

- F. ADAM (1980), *Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji (doktorska disertacija)*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- H. ADELMAN (1991), *Refugee Policy: Canada and the United States*. Toronto: York Lane Press Ltd.
- P. L. BERGER, T. LUCKMAN (1988), *Družbena konstrukcija realnosti: Razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- A. BRYMAN (1988), *Quantity and Quality in Social Research*. London: UNWIN HYMAN.
- A. GRIZOLD (1994), Reševanje begunske problematike v Sloveniji. *Revija za mednarodne odnose*, 1, 1: 32-39.
- M. HORVAT-DOUPONA (1996), Begunska politika v Sloveniji (od marca 1992 do konca leta 1993). *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 22, 178: 123-145.
- S. JUŽNIČ (1989), *Politična kultura*. Maribor: Založba Obzorja.
- P. KLINAR (1976), *Mednarodne migracije: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Maribor: Založba Obzorja.
- (1993), Kontinuiteta prisilnih migracij. *Teorija in praksa*, 30, 7-8: 615-624.
- (1993), O beguncih v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 30, 1-2: 75-84.
- M. KNEŽEVIĆ (1993), Socializacija beguncev. *Teorija in praksa*, 30, 7-8: 679-682.
- S. MEŽNARIĆ (1986), *Bosanci: A kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: Krt.
- D. NADAREVIĆ (1998), *Resocializacija beguncev iz BiH v Republiki Sloveniji: Študija primera Zbirni center Črnomelj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- N. TOŠ (1988), *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- R. ZELENKA (1988), *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Beograd: Savremeno pakovanje.

Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro, Nataša Špiranec Maurer, Nino Rode

KUVADA NA SLOVENSKEM

RAZISKAVA SPREMENB PRI MOŠKEM V ČASU PARTNERKINE NOSEČNOSTI

UVOD: O KUVADI

Novejša antropološka literatura obravnava kuvado na splošno kot očetovo vedenje, povezano z otrokovim rojstvom, ko se oče odpove svojim običajnim vsakdanjim aktivnostim.

V tradicionalnih družbah antropologi raziskujejo ritualno kuvado, v zahodni civilizaciji pa psihologi odkrivajo simptome psihosomatske kuvade.

Institucija ritualne kuvade se v nekaterih tradicionalnih družbah kaže tako, da se oče podreja posebnemu sklopu vedenja in prepovedi, npr. v očetovem posnemanju rojevanja otroka, tako da leže na ležišče in trpi ali posnema porodne bolečine, podreja se prehranjevalnim ali drugačnim prepovedim (se ne izpostavlja nevarnim opravilom, reguliranje spolne prakse). Prek prakticanja ritualne kuvade se institucionalizirajo očetovska vloga in ostala sorodstvena razmerja.

Na zahodu pa obnašanje očeta med nosečnostjo in porodom partnerke ni jasno opredeljeno. Fiziološki del je popolnoma prepuščen materi, medtem ko je očetov delež omejen na akt oploditve. Očetje v tem času živijo svoje očetovstvo zgolj na simbolični ravni (pravno priznanje otroka). Vzorci obnašanja so definirani samo za nosečnico (številni priročniki, zdravniški pregledi, fizične in psihološke motnje...), medtem ko je moški prepuščen samemu sebi. Ker naša kultura potlači očetovski del pričakovanja otroka, prihaja do različnih psihosomatskih simptomov. Tako lahko v zahodnih industrijskih družbah namesto o ritualni govorimo o psihosomatski kuvadi.

Zoja Skušek (1994b) povzema rezultate raziskave angleških avtorjev Trethowa in Conlona, ki sta na podlagi primerjave skupin partnerjev nosečih in nenosečih žensk prišla do ugotovitve, da 11% pričakujočih očetov kaže naslednje simptome: izgubo apetita, zobobol, slabost in bruhanje, bolečine v križu, glavobol. Neka druga raziskava, ki je zajela samo očete, ki so pričakovali prvega otroka, pa je ugotovila, da so ti simptomi navzoči kar pri 50 procentih pričakujočih očetov. Izsledki številnih podobnih študij so pokazali, da kuvada v naši družbi obstaja in da je najpogostejša in intenzivnejša pri očetih, ki pričakujejo prvega otroka. Četudi je pogosta, pa jo zanikajo tako očetje kot družba v celoti.

Poleg tako imenovanih normalnih psihosomatskih reakcij na pričakovanje otroka pa psihiatrija govori tudi o »psihozah« očetovstva, ki jih je uvrstila med paranoidne manifestacije.

Ameriški raziskovalci govorijo o štirih značilnih vedenjskih vzorcih pričakujočih očetov: bojevitost, beg, strah in spremenjeno spolno vedenje. Pod bojevitost uvrščajo zelo pogoste avtomobilske nesreče, ki jim sledijo pretepi z voznikom drugega avtomobila, pretirano fizično aktivnost v času nosečnosti in po porodu, alkoholizem, prepire in agresivno vedenje med porodom do bolnišničnega osebja, grobost do lastne ali ženine družine.

Pod beg so uvrstili očete, ki se vržejo v delo, ki imajo nenadoma veliko službenih ali zasebnih potovanj, menjujejo službe, se preselijo ali celo izginejo, se ločijo ali pa se zatečejo v bolezen, poročajo pa tudi o zvišanem odstotku samomorov in poskusov

samomora. Strahove uvrščajo med t. i. normalne nevrotične reakcije.

Spremenjeno spolno vedenje ima pri pričakujočih očetih dva osnovna pola, ki sta verjetno tudi povezana med seboj. Na eni strani je pogosta redukcija spolnih aktivnosti zaradi različnih vzrokov: vpliv krščanske tradicije, partnerka si zaradi drugačnega počutja ne želi spolnosti, moški težko sprejemajo spremenjeno partnerkino zunanost, strah, da bi poškodovali otroka... Na drugi strani pa se v praksi spolnega vedenja pojavlja spolno vedenje, ki ga sicer ne prakticirajo in vključuje ekshibicionizem, pedofilijo, posilstvo, incest, homoseksualizem, transvestizem, obscena pisma in telefonske klice, javno masturbiranje...

Povezava med prenehanjem spolne aktivnosti in deviantnim spolnim vedenjem bi lahko bila ta, da manko konkretnega delovanja na področju spolnosti sproži porast seksualnih fantazij, kar vpliva na povečanje deviantnosti v spolnem vedenju.

POTEK RAZISKAVE O KUVADI NA SLOVENSKEM

Na podlagi članka Skuškovice smo se odločile, da izvedemo raziskavo o spremembah vedenja v času nosečnosti pri moških. Uporabile pa smo drugačen prijem. Za izhodišče smo vzele spremembe pri nosečnicah, ki smo jih formulirale v dva tipa vprašalnikov, enega za noseče ženske in drugega za njihove partnerje. Vprašanja so se za oba spola večinoma ujemala; prilagodile smo jih le glede na spol.

Vprašalnik je bil razdeljen na naslednje sklope:

1. Splošni podatki (starost, izobrazba, mesečni prihodki...)

2. Navade (družabno življenje, čas, namenjen partnerju, prehranjevalne navade, osebna higiena, nevarne aktivnosti, razvade, prekrški, spolne navade, zunanji videz...)

3. Delovne navade (fizično in intelektualno delo, gospodinjska opravila)

4. Razpoloženje, počutje (fizično in psihično počutje, zdravstvene težave, vpliv telesnih sprememb na počutje, nihanje

razpoloženj, občutljivost na zunanje dražljaje...)

5. Potrebe (po spanju, počitku, pozornosti partnerja, razmišljanju, čistoči, samotni...)

6. Odnosi, razmerja (fizična privlačnost med partnerjema, razumevanje, konfliktne situacije...)

7. Pričakovanja, prepričanja (načrti za prihodnost, pojmovanje materinstva in očetovstva...)

Vprašanja so bila postavljena primerjalno glede na čas pred in med nosečnostjo.

Vprašalnice smo razdelile po različnih zdravstvenih ustanovah, kjer so potekali tečajji za nosečnice in njihove partnerje (Ljubljana, Ajdovščina, Kamnik, Maribor). Vzorec je obsegal 50 parov (skupno sto vprašalnikov). V treh primerih je od para odgovorila samo ženska, v enem pa je odgovoril samo moški. Rezultate smo statistično obdelali.

REZULTATI RAZISKAVE

Rezultate smo razdelili glede na najpogostejše spremembe posebej pri njej in pri njem in jih med sabo primerjali.

Upoštevali smo samo spremembe, ki so se pojavile pri več kot 50% anketirank in anketirancev.

Pri moškem so se največje spremembe v času partnerkine nosečnosti zgodile na naslednjih področjih:

- spolni odnosi, pri čemer jih 73% občuje redkeje (ženske 75%)
- pri 71% postane bolj pomembno zupanje (ženske 73%)
- pri 63,5% postane bolj pomembna zvestoba (ženske 48%)
- pri 59,6% postane bolj pomembna odgovornost (ženske 62,2%)
- pri 55,8% postanejo bolj pomembni pogovori (ženske 75%)
- 52% se več ukvarja z zahtevnim intelektualnim delom (ženske 7,7%)
- 50% čuti večjo potrebo po pozornosti partnerke (ženske 92,3%)

Pri ženskah pa je bilo v času nosečnosti največ sprememb na teh področjih:

- pri 92,3% se je povečala potreba po

pozornosti partnerja (moški 50%)

- pri 90,4% se je po večala potreba po počitku (moški 15,5%)

- pri 84,6% se je povečala potreba po spanju (moški 19,3%)

- prehrabne navade so se spremenile pri 76,9% (moški 25%)

- pri spolnih odnosih: redkeje jih občuje 75% (moški 73%), 13% pa jih sploh ne občuje (moški 17%)

- pri 75% se je povečala potreba po pogovorih (moški 55,8%)

- pri 73,1% se je povečala potreba po zaupanju (moški 71%)

- pri 66,4% se je povečala potreba po varnosti (moški 36,7%)

- 63,5% posveča večjo pozornost kakovosti hrane (moški 13%)

- 61,5% jih je bolj občutljivih na vročino (moški 17,3%)

- 53,8% jih je bolj občutljivih na vonj (moški 21,2%)

- pri 51,9% so nihanja v razpoloženju bolj pogosta (moški 13,5%)

- pri 51,9% so nihanja v razpoloženju intenzivnejša (moški 9,6%)

- 50% žensk se manj udeležuje družabnih dogodkov (moški 38,5%)

Odgovore moških in žensk smo primerjale zato, ker smo predpostavljale, da se spremembe pri moških ravna po spremembah pri njihovih partnerkah. Domnevale smo, da njihov referenčni okvir za doživljanje nosečnosti temelji na zahodnem pojmovanju ženske nosečnosti. Pri naši raziskavi smo potemtakem izhajale iz dveh predpostavk. Ena je bila, da se kuvada pri moških oblikuje po vzoru ženske nosečnosti. Druga pa je izhajala iz že opravljenih raziskav, ki smo jih povzele po člankih Zoje Skušek in pri katerih je bila osnova primerjava vedenja med pričakujočimi in nepričakujočimi moškimi.

INTERPRETACIJA REZULTATOV

Primerjava rezultatov pri nosečnicah in »nosečnikih« pokaže največje ujemanje na področju spolnega življenja. Očitno je, da imata partnerja med nosečnostjo redkeje spolne odnose. Tako pri moških kot pri

ženskah se visoko uvršča povečanje potreb, ki se nanašajo na partnerski odnos (zaupanje med partnerjema, pogovori, odgovornost, pozornost partnerja oziroma partnerke, varnost in zvestoba). Pri moških izstopa povečanje intelektualnega dela, medtem ko pri ženskah ne opazimo pomembnejšega povečanja. Pri ženskah so med najizrazitejšimi spremembami tiste, ki se vežejo na fiziološke potrebe (povečana potreba po spanju, počitku in kvalitetnejši hrani). Pri moških te spremembe niso tako izrazite, a ne moremo spregledati, da se vseeno pojavljajo (npr. pri 19,3% večja potreba po spanju).

Zanimivo je tudi mnenje anketirancev o izrazu »nosečnik« (glede na to, da v slovenskem jeziku ni primernega izraza, ki bi označeval moškega, ki pričakuje otroka). Večina anketirancev se s tem izrazom ne strinja, češ, da je nosečnost izključno v domeni ženske.

Če pri rezultatih naše raziskave potegnemo vzporednice z rezultati, ki so jih odkrile ameriške raziskave na štirih temeljnih področjih reagiranja »nosečih« moških, pridemo do naslednjih ugotovitev:

- *Bojevitost*: na vprašanje o povečanju prometnih prekrškov je 25% moških odgovorilo pritrdilno. Pri 25% anketiranih se je povečala potreba po fizični aktivnosti.

- *Beg*: potreba po razvedrilu se je povečala pri 23% vprašanih. Nasprotno pa jih kar 40,4% preživi s partnerko več časa kot prej, ostali pa enako. Prav tako se jih kar 13,5% manj ukvarja z nevarnimi aktivnostmi kot pred partnerkino nosečnostjo, več pa le eden od anketiranih.

- *Strah*: za občutke povezane s strahom na podlagi rezultatov ne moremo trditi, da so se opazno spremenili. Povečala se je le potreba po varnosti in zaupanju v odnosu s partnerko.

- *Spremembe v spolnem vedenju*: na to vprašanje veliko anketirancev ni odgovorilo. Pri 17% je naraslo zanimanje za pornografske filme, pri 8% za erotično literaturo, pri 4% pa za pornografske revije. Pri 12% so se povečale fantazije o skupinskem seksu, pri 6% o sadomazohističnih odnosih, 4% o spolnem odnosu s prostitutko, prav tako pri 4% o lastnem ekshibicionizmu, en

anketiranec več fantazira o homoerotičnih odnosih in eden o promiskuitetnem vedenju. Zanimivo pa je, da jih kar 42% odgovarja, da jih bolj kot prej zanimajo izredno nežni odnosi.

Iz rezultatov naših vprašalnikov lahko torej ugotovimo, da je prišlo pri moških v času partnerkine nosečnosti do nekaterih sprememb. Vendar pa ne opazimo izrazitejših ujemanj z ameriško raziskavo.

KRITIKA

Opravljeno delo samo na sebi še ni dovolj, da bi lahko v zvezi s kuvado na Slovenskem povedali kaj res zanesljivega in dokončnega, upamo pa lahko, da bo služilo kot izhodišče morebitnim poznejšim raziskavam. Zato moramo posebej opozoriti na težave, na katere smo naleteli in jih nismo mogle zadovoljivo rešiti. Za anketiranje smo se odločile, ker je bil čas, namenjen raziskavi, omejen na eno leto, in smo menile, da bomo na ta način dobile še najtehtnejše rezultate. Na koncu smo spoznale vse slabosti metode, ki smo jo izbrale, in razmislile, kako bi bilo bolje pristopiti k stvari. In to so za nadaljnje raziskovanje nemara še najpomembnejša dognanja.

Predvsem je naš vzorec zelo majhen. Deloma so bili tega krivi tudi zapleti birokratske narave, namreč privolitev etične komisije, ki so jo zahtevali v porodnišnicah. Toda tudi večji vzorec nam ne bi veliko pomagal, saj je imel naš vprašalnik precej slabosti. Nekateri smo slutile že v začetku, toda potem, ko smo jih postavile pred vrata, so se vrnile skozi okno. Zlasti smo želele, da s svojimi vprašanji ne bi napeljevale k odgovorom, zato smo mnoge stvari spraševale po ovinkih, kar je imelo za posledico predolg vprašalnik. Toda skrajšati ga je v resnici mogoče šele zdaj, ko vidimo, katera vprašanja peljejo v slepo ulico. Prav tako bi bilo treba pri nekaterih temah postopati bolj zvito, na žalost predvsem pri spolnosti, ki je še vedno tako zelo kočljiva. Prav zaradi tovrstnih vprašanj bi bilo zelo zaželeno, da bi partnerja odgovarjala ločeno, česar na način razdeljevanja vprašalnikov ni omogočal.

Hotele smo dobiti iskrene odgovore in ne stereotipov, toda ugotovile smo, da se slednji pogosto vtihotapijo v prve. Tudi zato je treba dobljene rezultate jemati nekoliko z rezervo. Verjetno bi bili bolj zanesljivi odgovori, ki bi jih dobile s pomočjo poglobljenih intervjujev. Te bi lahko vpeljale kot dodatno metodo in tako pristopile k problemu s treh strani: s pomočjo vprašalnikov, intervjujev in izpovedi samih raziskovalk, od katerih dve že imata izkušnjo z nosečnostjo, ki jo opisujeta v dodatku. Na podlagi različnih instrumentov bi lahko potem izpilile posamezno metodo.

Vsekakor je v tem trenutku kuvada v Sloveniji še neznanka. Tudi temu gre verjetno pripisati dejstvo, da je nosečnice in nosečniki ne prepoznavajo. Saj se jim že izraz nosečnik zdi preveč nenavaden, da bi ga lahko sprejeli. Prav mogoče je, da bi bilo drugače, ko bi se o tem več govorilo. V tem primeru bi jo morda še vedno zanikali, toda bili bi vsaj na boljši poti.

DODATEK: DVA PRIMERA

V času naše raziskave sva dve članici raziskovalne skupine spoznali in občutili celoten proces nosečnosti na lastni koži. S tem vzporedno so se pojavile tudi spremembe občutij in delovanja najinih partnerjev.

Na kratko bova opisali, kaj se je spremenilo v času najine nosečnosti, kako sta najina partnerja reagirala na najine spremembe in na pritiske socialnega življenja ter primerjali te spremembe osebnih (intrapersonalnih) izkušenj z izsledki naše raziskave.

1. PRIMER

Opisala bom, kako je doživljal mojo nosečnost moj partner M. V opis bom vključila tako svoja opažanja kot tudi njegova razmišljanja o njih.

Spremembe v vedenju pri M. sem razdelila na (a) simptome prehoda in (b) reakcije na spremembe.

Simptomi prehoda mi pomenijo spremembe v vedenju, povezane s pričakovanji,

ki jih ima okolica in sam nosečnik v zvezi s pričakovanjem otroka. Nekakšno splošno prepričanje je, da se s prihodom otroka za njegova starša neha brezskrbno življenje, da poslej nastopi resnična odgovornost in da se človekovo delovanje zato radikalno spremeni. Tudi pričakujoči starši pričakujejo podobno.

Tovrstne spremembe so se pri M. kazale kot precejšnje zmanjšanje socialnih stikov in izhodov iz doma. Doma pa je bilo njegovo vedenje veliko bolj pasivno kot prej, potegnil se je vase, veliko je spal, igral računalniške igrice, bral stripe, zanemarjal različne obveznosti. Zdaj ko imava otroka skoraj tri mesece in so opisani simptomi v večji meri izginili, sem ga vprašala za njegovo mnenje o tem in odgovoril je, da se je s tem nekako pripravljaj na prehod v drugačno življenje. Navaditi se je hotel na to, da bo veliko več doma, da bo vezan na skrb za družino, in ta težnja je po njegovem mnenju povzročila opisane spremembe vedenja.

Med reakcije na spremembe uvrščam simptome, ki so pretežno psihološki odziv na partnerko, na njeno spremenjeno čustveno odzivanje, z ritem, telo, in vse ostale spremembe v zvezi z njeno nosečnostjo. Sem uvrščam tudi spolnost.

Sama sem v nosečnosti veliko več spala, jedla sem več in bolj kvalitetno, več sem bila doma, bolj sem bila pozorna na nego telesa, čustveno sem bila veliko bolj občutljiva. Lahko rečem, da se je M. v precejšnji meri odzval na vse te spremembe. Med mojo nosečnostjo se je, recimo, nekoliko zredil, tudi on je veliko spal, zelo je bil pozoren na moje fiziološke spremembe in mi tudi pomagal pri skrbi za telo (npr. z masažo).

Tudi najin odnos se je v nosečnosti spremenil, zlasti kar se tiče medsebojne komunikacije. Sedaj veliko lažje in bolje izražava čustva (tako prijetna kot neprijetna), lažje formulirava probleme in jih rešujeva, veliko bolj sva pozorna na kvaliteto svojega razmerja. Medtem je narastlo število preprirov, pa tudi poglobljenih pogovorov in čustvenih izlivov. Očitno se je obema povečala potreba po pogovorih in zaupanju, ki sva jo zadovoljevala.

Ena najbolj vidnih sprememb je sprememba v spolnem vedenju, ki je bila

spočetka precej radikalna, ker sva v prvih mesecih nosečnosti drastično zmanjšala spolne stike. To se je zgodilo zlasti zaradi mojega slabšega počutja, zaspanosti, spremembe bioritma, pozornosti na druge plati življenja. Z nosečnostjo se je namreč način mojega življenja izredno spremenil, vsaj kar se tiče skrbi za zdravje in opuščanja alkohola, drog in hujših telesnih naporov. M. je na to spremembo reagiral s povečano čustveno občutljivostjo in sam je povedal, da je veliko več razmišljal o spolnosti, pri čemer pa se njegove fantazije niso bistveno oddaljevale od želja po intenzivnejšem spolnem stiku z mano. Pozneje se je najino spolno življenje spet obudilo, le da je bil večji poudarek na nežnosti, spoznavanju drug drugega, sam spolni akt se je pri tem umaknil v ozadje. Ko sva govorila o tem, je M. omenjal strah pred morebitnimi zapletmi, pred tem, da ne bi bilo kaj narobe z menoj in z otrokom. Poudarjam pa, da sva bila oba veliko bolj pozorna na spremembe v zvezi s spolnostjo in na potrebe drugega. Morda tudi zato, ker oba verjameva, da je spolna aktivnost zelo pomembna glede splošne kondicije in psihičnega stanja nosečnice in da pripomore k lažjemu porodu.

Na koncu še nekaj besed o mojih opažanjih glede vloge očeta v nosečnosti. Menim, da so se na tem področju stvari začele premikati v smeri večje aktivnosti očetov. K temu je zelo pripomoglo omogočanje navzočnosti pri porodu, kajti pogoj za to je nosečnikovo zadovoljivo poznavanje fiziologije nosečnosti, ženske anatomije itn. Tako je odsotnost očeta, o kateri piše Zoja Skušek, veliko manjša.

Zanimivo pa je tudi pogledati v revije, namenjene nosečnicam in staršem. V njih je pomemben delež člankov naslovljen na oba starša, nekaj pa je tudi prispevkov, namenjenih izključno očetom. Splošna naravnost večine člankov v teh revijah je ta, da je pri nosečnosti in starševstvu zelo pomembna vloga obeh, tako matere kot očeta.

In kaj je M. pripomnil o izrazu »nosečnik«? Sprva se ni strinjal, češ da je noseča ženska in ne partner. Po krajšem premisleku pa je dejal: »Pravzaprav je ta izraz čisto v redu. Vsaj kar se tiče odgovornosti, ki jo poslej nosi tudi moški.«

2. PRIMER

V času moje nosečnosti se nam je porodila ideja, da bi poleg rezultatov anket proučevale celoten potek nosečnosti tako, da bi jaz pisala osebni dnevnik (poročilo o mojih in partnerjevih spremembah). To naj bi nam pomagalo pri sami formulaciji vprašanj za anketo in pozneje pri primerjavi sprememb osebne izkušnje z rezultati splošnejše ankete.

Ko sem vprašala J., ali je pripravljen sodelovati in govoriti o svojih občutjih, je sodelovanje brezkompromisno zavrnil. To je občutil kot vdor v najino (njegovo) intimno življenje; dejal je, da ni poskusni zajec. Tudi pozneje, ko je bil vprašalnik že izdelan, ni hotel odgovarjati nanj. Zelo me je presenetil njegov odziv, saj nisem pričakovala, da se bo tako zaprl vase in vztrajno ponavljal, da je to njegovo intimno področje. Ugotovila sem, da je postal veliko bolj občutljiv.

Šele proti koncu moje nosečnosti in po porodu se je omehčal in nam dal nekaj namigov. Povedal je, da se mu je najbolj spremenil občutek za odgovornost; v času nosečnosti se je redno zaposlil, pred tem je bil še študent. Na drugo mesto dodaja veliko mero potrpežljivosti, ki jo je uril v komunikaciji z menoj. Moje spremenjeno stanje in priprava na drugačno življenje sta povzročala v meni huda nihanja razpoloženja: od izjemne nežnosti, izbruhov joka brez pravega razloga, kričanja, do pravih fizičnih agresivnih izpadov (z velikim trebuhom sem po kuhinji metala stole za J., nekoč sem mu vrgla budilko v glavo). J. je bil v tem času izredno potrpežljiv z menoj, me pomirjal, in izkazalo se je, da je zavest o prihajajočem otroku prebudila v njem zrelost in večjo resnost. Obema so postali pomembni pogovori o skupni prihodnosti, najin odnos se je poglobil, izkazovala sva si več nežnosti in pozornosti. Morda prav zato, ker sva v času nosečnosti prenehala s spolnimi odnosi. Zaradi rizične nosečnosti sem se bala, da bi izgubila otroka, če bi nadaljevala spolno življenje. J. to ni tako skrbelo, a se mi je vseeno prilagodil.

Poleg tega sem spremenila predvsem prehranjevalne navade – vsak dan kvalitetna kuhana hrana in veliko sadja, preštu-

dirala sem nekaj literature o vplivih vegetarijanskega načina življenja na rast in razvoj otroka (takih publikacij skoraj ni, zlasti ne o prenatalni vegetarijanski prehrani), v času nosečnosti sem veliko več spala, pojavljati so se mi začele izredno žive, intenzivne sanje, veliko manj sem se gibala, ogromno sem pojedla, nehala sem kaditi, uživati droge, celo J., strasten kadilec, je zamenjal svoje običajne cigarete za lažje. Prepovedala sva tudi kajenje v stanovanju.

Pri J. se življenjske navade, kot so spanje, prehrana, sanjanje niso bistveno spremenile, razen kvalitetnejše hrane, toda to je le posledica moje spremembe.

Kar se tiče njegovih fantazij in problemov, ki jih je povzročila prekinitev spolnih odnosov: naj vam povem, da so to tabu teme, in raje ne bi govorila o njih.

O izrazu »nosečnik« misli, da je smešen, a ga nič ne moti, če bi ga uporabljali zanj, samo navaditi bi se moral na ta neologizem.

V najinem življenju je postala poglobljena skrb in ljubezen za otroka. Skupne aktivnosti, ki sva jih takrat dejavno izvajala, so bili pogovori o otroku. J. se je redno pogovarjal z J., ko je bila še v trebuščku, skupaj sva obiskovala tečaj za bodoče starše in prebrala kar nekaj publikacij o otroškem razvoju.

Prijetno sem bila presenečena nad udeležbo moških na tečaju za bodoče starše (bilo jih je več kot tri četrtine) in tudi nad odločitvijo J., da bo navzoč pri porodu. Sodelovanje bodočega očeta s partnerko skoz celoten proces nosečnosti zelo pripomore k poznejšemu vključevanju in pomoči očeta pri negi in skrbi za otroka. Za to sem partnerju hvaležna.

ZAHVALA

Prisrčno se zahvaljujemo dr. Bogdanu Lešniku za mentorstvo in potrpežljivost, vsem zdravstvenim delavcem, ki so nam pomagali pri razdeljevanju vprašalnikov, in navsezadnje vsem parom, ki so pokazali dobro voljo pri izpolnjevanju anket.

Literatura

- B. CHALMERS (1990), *African birth: childbirth in cultural transition*. Johannesburg: Berv Publ.
- R. DAVIS-FLOYD (1992), *Birth as an American rite of passage*. Los Angeles: University of California Press
- R. DAVIS-FLOYD, C. SARGENT (ur.) (1996), *The social production of authoritative knowledge in pregnancy and childbirth*. Arlington: Society for medical anthropology.
- J. G. FRAZER (1910), *Totemism and exogamy*. London: Macmillan.
- S. LALLEMAND, O. JOURNET *et al.* (1991), *Grossesse et petite enfance en Afrique noire et a Madagascar*. Paris: L'Harmattan.
- A. OAKLEY, J. MITCHELL (1976), *The Rights and Wrongs of Women*. Harmondsworth: Penguin.
- Z. SKUŠEK (1994a), Očetje: pravica do nosečnosti. *Socialno delo* 33, 6: 235-237.
- (1994b), Ritualne oblike očetovskega vedenja. *Socialno delo* 33, 4: 293-299.

Jelka Zorn

HOMOSEKSUALNOST IZ PERSPEKTIVE DRUGEGA

UVOD

Družbena in politična gibanja šestdesetih in sedemdesetih let v Evropi in Severni Ameriki, pri nas zlasti v osemdesetih, so spodbudila razvoj tistih identitet, ki imajo z vidika dominantne kulture marginalni status. Od takrat naprej, ko se pojavijo nove družbene konstrukcije med »drugimi in nami«, se začne tudi antropologija ukvarjati z urbanimi temami »razvitega sveta« (Spajić-Vrkaš, 1996). Z vidika kulturnega ali družbenega »mainstreama« zahodne bele kulture se antropologija najpogosteje loteva področji, ki so v zvezi s tako imenovanim »drugim«. To so druge kulture ali pa manjšinske skupine znotraj naše dominantne kulture. Ena takih manjšinskih skupin so lezbijke – to je področje oz. skupina ljudi, s katero se bomo ukvarjali v pričujočem tekstu. Metoda raziskovanja so polstrukturirani intervjuji s petimi ženskami, teme, o katerih pripovedujejo, pa bi lahko v glavnem umestili na dve široki področji: družino in pravo oz. zakonodajo. Danes antropologiji neredko očitajo, da se sicer empatično postavi na mesto »drugega«, to je domorodca ali pripadnika neke manjšinske skupine, ker pač raziskuje kulturo »drugih«, vendar pa ne pojasni samega koncepta »drugih« in pogosto ne teoretizira globoke strukturalne neenakopravnosti (prim. Spajić-Vrkaš, 1996). V tem tekstu bomo poskušali to slabo stran antropologije preseči. Intervjuje smo zastavili tako, da se pripovedovanja naših informantk, pripadnic manjšinske skupine, sučejo prav okoli strukturalnih neenakopravnosti, ki proizvajajo »druge«. Zato bomo teme v zvezi

z lezbično kulturo, lezbičnimi odnosi, ljubeznijo itn., ki bi bile sicer jedro antropološke raziskave o lezbijkah, pustili ob strani.

Preden začnemo navajati odlomke iz intervjujev, ki so glavni del tega teksta, naj še na kratko predstavimo naše informantke.

Valentina je stara 26 let, Hrvatica po narodnosti. Do pred letom in pol je živela na Hrvaškem, potem pa se je zaljubila in preselila k svoji življenjski izbranki v Slovenijo. Tu nima nobene pravne podlage za bivanje. Stalno bivališče ima na Hrvaškem. Ne more se zaposliti, ker delodajalci v glavnem ne zaposlujejo tujcev brez posebnega razloga. Njeni starši imajo povsem drugačno vizijo tega, kako bi morala Valentina živeti, in zahtevata od nje, naj se podredi splošnim normam in njenem pričakovanju, naj pretrga svojo ljubezensko zvezo ter pride domov.

Lucija je stara 29 let in je po nacionalnosti prav tako Hrvatica. Tudi ona se je preselila v Slovenijo zaradi ljubezenskih razlogov, in sicer pred osmimi leti, in tudi ona nima urejenega statusa bivanja. Stalno bivališče ima še vedno na Hrvaškem. Po osmih letih skupnega bivanja se je s partnerico razšla. Čeprav je z njo toliko časa živela v Sloveniji, nima zaradi tega nikakršne pravice v primerjavi s tem, če bi živela z moškim, s katerim bi se lahko poročila.

Veronika je stara 22 let, študira in živi s starši. Ko jim je pred leti povedala, da je zaljubljena v prijateljico, ker je želela biti do njih iskrena in ker je v času odraščanja potrebovala njihovo podporo, je naletela na hudo jezo in odpor.

Darinka je stara 28 let, živi s svojo punco, ki ni Slovenka. Ko so starši izvedeli,

da je Darinka lezbijka, so jo vrgli iz stanovanja. To se je zgodilo pred nekaj leti. Darinka se še vedno močno trudi izboljšati stike s svojimi starši, da jih ne bi povsem izgubila.

Maja je stara 26 let, študira in dela. V Ljubljani živi v stanovanju, ki ga najema skupaj z drugimi študentkami. Ob vikendih hodi domov k staršem, ki živijo izven Ljubljane. Njeni starši, ki ne vedo za njeno spolno preferenco, jo pogosto opominjajo, da je zdaj že čas, da se poroči in ima otroke.

HETEROSEKSIZEM IN HOMOFBIJA

Z vidika lezbičnega ali gejevskega načina življenja bi lahko družbeno klimo, v kateri živimo, označili kot heteroseksistično in homofobično. Pod izrazom »družbena klima« imamo v mislih tako razne predsodke in stereotipe o lezbijkah in gejeh kot tudi diskurz družine (pričakovanja staršev do svojih otrok), pa medijski, šolski, pravni in še kateri diskurz.

Homofobija je izraz, s katerim označujemo sovražno klimo do homoseksualnosti ali natančneje, gre za »problem zavračanja različnosti v človeški eksistenci« (Plummer 1995). Izraz je leta 1973 vpeljal Weinberg. To pojmovanje je precej ozko, saj je usmerjeno na osebne strahove in ne upošteva vpliva širše družbene strukture. Zato se je v zadnjih letih uveljavil izraz *heteroseksizem*, ki bolj poudari tako hierarhijo med spoloma kot tudi hierarhijo enega tipa seksualnosti nad drugim.

Heteroseksizem lahko definiramo kot različno zbirko družbenih praks, od lingvističnih do telesnih, v javnosti in privatni sferi, skritih in odkritih, na številnih družbenih prizoriščih (služba, dom, šola, mediji, cerkev, sodišča, ulica ipd.), kjer je na delu dvojnost razločevanja, homo/hetero, pri čemer je heteroseksualnost v privilegiranem položaju. [...] Heteroseksizem je treba povezati z drugimi strategijami podrejanja, kot so razred, spol, generacija, rasa. (Plummer 1995: 35.)

Drugače rečeno, heteroseksizem pred-

pisuje heteroseksualnost kot *edino* legitimno in priznano obliko seksualnosti. Ta norma je tako prodorna, da je heteroseksizem težko ločiti oz. prepoznati kot takega: starši avtomatično pričakujejo, da se bodo njihovi otroci poročili z osebo nasprotnega spola in imeli znotraj te enote otroke; učitelji in učiteljice mislijo, da so vsi učenci in učenke heteroseksualni in učijo stvari, ki se tičejo le heteroseksualnosti – to so primeri heteroseksizma (Levy 1995: 281; Zorn 1997: 64).

MAJA

Staršem nisem povedala, da sem lezbijka, in jima še dolgo časa ne bom, zato ker sta homofobična. Na primer, ko skupaj gledamo film v nedeljo zvečer ob osmih in sta samo nakazana dva homoseksualca – lezbijki ali geja –, takoj zamenjata program, ker jima je to nekaj nagnusnega, ne glede na to, da jaz sedim zraven in gledam in si mislim svoje.

Zaradi heteroseksizma in homofobije nekatere lezbijke in geji težko razvijejo pozitivno samopodobo, njihovi življenjski stili pa so v širši družbi pogosto nevidni.

MAJA

Včasih niti ne vem, kaj me muči, zgleda kot depresija, nekje me nekaj tišči. Če se usedem v tišino in nekaj časa počakam, pride na površje prav to – starši, spomnim se minimalnih opazk, ki jih je kdo kdaj rekel, spomnim se člankov, ki sem jih prebrala, ki pišejo grdo o lezbijkah. Potem se to nagrma in sam sebi se zdiš tako majhen in se vprašaš, kaj za vraga se mi je zgodilo. Včasih mi je res zelo slabo zaradi tega, živčna sem od tega. Ali na primer, šla sem na poroko sestrične, ki je pet let mlajša, in vsi so me gledali, češ kdaj boš pa ti. Jaz pa sem rekla, da se ne bom poročila, in potem me sprašujejo, kako da ne. Ali pa razna voščila za Novo leto ali za rojstni dan, zaželjajo mi zdravja, uspeha in enega dobrega fanta, ker zdaj da imam že toliko

let. To so takšni minimalni pritiski, samo, če to ješ dolgo časa, tega ne občutiš takoj, ampak čez čas pa vse hkrati.

Heteroseksualnost velja za prioriteto, superiorno in edino sprejemljivo seksualnost. Heteroseksualci imajo dostop do heteroseksualnih privilegijev, ugodnosti za ženske in za moške, ki so heteroseksualni, kot na primer pridobitev družbene veljavnosti zaradi povezanosti s partnerjem drugega spola, družbeno in družinsko odobravanje in sprejemanje, materialna varnost, zakonska in fizična zaščita (Levy 1995).

VERONIKA

Določeni predsodki, ki veljajo v družbi, odsevajo tudi v moji družini. V družini nimam enakih pravic kot moj brat. Na primer, ne morem nekega dne priti domov in predstaviti staršem svoje punce, tako kot to lahko stori moj brat. Ne morem jim reči, da je to ljubezen mojega življenja, ne morem govoriti s starši o svojem osebnem življenju, ne morem svobodo živeti svojega življenja. Lahko ga živim svobodno, če molčim. V bistvu obstaja neka cenzura, tako kot obstaja v družbi, kjer nas sploh ni, tako obstaja tudi v družini, doma.

VALENTINA

Jezi me, da ne morem priti k svojim staršem s svojo punco, da ne moreva skupaj k njim na kosilo, da z njimi ne morem govoriti o družinskih stvareh in problemih. Jezi in žalosti me, da svoji puncici ne morem pokazati hiše, obale, oljčnih nasadov in vseh koticov, kjer sem odrasčala.

PROBLEM STIGME

Lezbijke so v družbi, v kateri živimo, še vedno zelo stigmatizirane. *Stigma* pomeni, da nosilec stigme ni polno družbeno sprejet član družbe (Goffman 1963: 9).

Ljudje verjamejo, da stigmatizirana oseba ni povsem človek [not quite human]. Na osnovi te predpostavke prakticiramo različne oblike diskriminacije in na ta način zelo učinkovito, pa čeprav pogosto nenamerno, zmanjšujemo njegove oziroma njene življenjske priložnosti. (Goffman 1963: 15).

S konstruiranjem teorije o stigmati, ki predstavlja ideologijo, utemeljujemo njegovo oz. njeno podrejenost in nevarnost, ki jo lahko vnaša ta oseba. (Goffman 1963: 15).

Goffman je opozoril (gl. Flaker 1995: 201), da sta možnosti za upravljanje s stigmatom dve: skrivanje (angl. *passing*) in izzivanje stigme.

VALENTINA

Ko sem bila še v Zagrebu, pri meni v službi ni nihče vedel, da sem lezbijka. Včasih se mi je dogajalo, da sem imela ogromno problemov z bivšo punco. Čisto zlomljena sem prišla v službo in od mene se je pričakovalo, da bom dobre volje in na stopnji naloge, pa tega enostavno nisem zmogla. In v trenutku, ko me je nekdo vprašal, kaj mi je, sem bila prisiljena reči, da sem slabo spala, da mi je slabo v želodcu, da mi je mama rekla nekaj, kar mi ne bi smela, ali pa da govorim neke polresnice: da rečem, da sem z mojim starši v nekakšnem konfliktu, ali da rečem, da sem v konfliktu zaradi faksa in ne zaradi tega, ker sem z žensko in ne z moškim. To je grozno. Velikokrat sem imela priložnost tolažiti kolegice iz službe, ki so bile v situaciji, recimo, da jih je tip zapustil ali pa da so one pustile tipa ali pa da sta se skregala ali kaj podobnega. V takih trenutkih sem se s kolegico usedla in se o tem pogovarjala, ali pa sem ji rekla, gremo zvečer skupaj ven, ipd. Skušala sem jim pomagat, jih razvedriti, medtem ko kadar sem bila jaz v taki situaciji, je bila stvar popolnoma drugačna. Težko je biti lezbijka, ker je težko zdržati ta pritisk, psihični. Vedno moraš biti močna. Paradoksalno je to, da niti v tej ženski vlogi, ki ti je predpisana – da nisi močna, da si šibka, žalostna, ne

moreš uživati. To lezbijkam ni dovoljeno. Dovoljeno jim je edino v njihovem krogu, med lezbijkami. Potem dobiš podporo od drugih žensk. Ampak večina lezbijk ne živi tako, v neki lezbični skupnosti. Jaz poznam veliko takšnih. Na Hrvaškem je še posebej težko. Pogosto so popolnoma izolirane, živijo v heteroseksualnem svetu in tudi hočejo živeti v heteroseksualnem svetu, ker drugega ne poznajo.

VALENTINA

Ljudem, ki me obkrožajo, ne povem, da sem lezbijka, tudi zato, ker ne bi prenesla njihovega pogleda, presenečenja. Nihče ne ve, kako je v resnici med mojo punco in mano. Ne želim, da je kdo nad najinim odnosom presenečen ali da ga vidi narobe – to me boli, to me moti.

VALENTINA

Obstajajo situacije, ko se ljudje, na primer moj šef, pa ne samo on, tudi drugi, ljudje, ki imajo nad mano moč, obnašajo do mene čudno. Bojim se, da bi zvedeli, da sem lezbijka. Kadar so jezni na mene, ker nečesa nisem dobro naredila, ali pa so jezni name, ker so slabe volje, takrat mislim, da je to zato, ker jim je nekdo rekel, da sem lezbijka. S tem se je težko boriti, tu se ne igra na odprte karte. Ne morem priti k mojemu šefu in ga vprašati: »Dobro, šef, ali se name jezite zato, ker ste zvedeli, da sem lezbijka?!« Ker v slučaju, da ni bilo tako, bi bilo lahko še slabše.

MAJA

Včasih, ko se tako s kom pogovarjam, si zraven mislim: o, ko bi ta vedel, kaj sem jaz! Potem pa pomislim, kaj sem jaz, saj ni nič narobe z mano. Ampak vseeno, če pa bi rekla, pa ne vem, kaj bi bilo. Kar nekak čuden strah se mi pojavlja. Spremenil bi mnenje o meni. Nočem pa, da bi drugače gledali name zato, ker bi vedeli, da sem lezbijka.

MAJA

Zdi se mi, da če bi jaz izpostavljala to, da sem lezbijka, mislim, da bi že sama delala to, da sem drugačna. V bistvu sem drugačna, samo ne v negativnem smislu. Mislim, da če bi bil svet normalen, ne bi bilo treba tega poudarjati. [...] Slišala sem, ko sem se pogovarjala z ženskami, da je katera rekla, da ko je prišla neka lezbijka k njej na obisk (ne jaz), da se je počutila ogroženo od te osebe, češ da jo je ta oseba, lezbijka, gleda ipd. V njeno stanovanje pa pride vsak dan tudi kakšen moški kolega in ona je potencialna kandidatka za njih, pa se ne počuti nič ogroženo. To se meni osebno zdi čudno, smešno. To pomeni, da bo ta lezbijka »gledala«, nadlegovala vse po vrsti. Potem sem napeta, strah me je: na primer, da bi se dotaknila neke ženske po rame – če bi ta ženska vedela, da sem lezbijka, bi se zdrznila, če pa ne bi vedela, potem bi bilo vse v redu, še opazila ne bi. Zato jaz zmeraj počakam, da sem čisto prepričana, da bo vse v redu, predno povem o sebi.

VERONIKA

Moja mama je kratek čas delala na psihiatriji in ima še vedno klinični pogled na homoseksualnost – homoseksualnost kot bolezen. Rekla mi je, da pozna eno žensko, ki je lezbijka, in da mi jo bo enkrat pokazala, da zares izgleda grozno. Mojih staršev se ni dalo prepričati, da takšna pač sem, mislila sta, da je to zato, ker hočem biti drugačna, boemska. Meni se je takrat mešalo, bila sem na meji samomora, oni pa so navajali takšne interpretacije!

VALENTINA

Moja starša bi želela, da moj – hendikep, kakor ga oni vidijo, nadomestim z nečim, s čemer bi se oni eventuelno lahko opravičili, sebe in mene v očeh drugih: da sem nekako uspela v življenju. Če bi kdo

sumil, da sem lezbijka, če bi jih kdo vprašal, potem bi lahko rekli: OK, mogoče je, ampak zato ima pa svojo kariero, ima svojo službo in neke druge stvari. Tako pa nimajo ničesar. Nimajo niti moje kariere niti – mislim, da bi jim bilo ljubše, da bi si našla šoferja kamionov, bi imela z njim deset otrok in bi bila nesrečna.

PROBLEM DRUŽINE: IDEALNA DRUŽINA JE IDEALIZIRANA DRUŽINA

Ideologija o idealni nuklearni heteroseksualni družini ni isto kot nešteto načinov skupnega življenja, ki so naraščajoča poteza poznih modernih družb [...] Ideologija družine pogotne preveč ljudi in ponuja popačeno sliko, toda realnosti v različnih družinah so zelo različne. (Plummer 1995: 35, 36.)

Pri poglavju o družinah in homoseksualnosti gre za dve stvari: geji in lezbijke so del družin, so hčere in sinovi, bratje in sestre, strici in tete, starši in stari starši (Plummer 1995: 36). Po drugi strani pa geji in lezbijke ustvarjajo svoje nove družine: začenjajo razmerja, ki so lahko ravno tako trajna in polna, kot so lahko heteroseksualna razmerja. V nekaterih državah zakon taka razmerja priznava. Pri nas geji in lezbijke nimajo nikakršne podpore institucij, pogosto tudi ne podpore najbližjih sorodnikov. Geji in lezbijke si lahko zagotovijo sistem neme podpore, oskrbe in prijateljstva, ki je lahko tako močan kot katera koli družina, ali celo močnejši, ker so pogoji izbrani, ne pa kratko malo dani (Plummer 1995: 36).

Torej, geji in lezbijke odraščajo v družinah, svojo spolno usmerjenost pa morajo, razen redkih izjem, skrivati. Ko razkrijejo svojo spolno usmerjenost pred starši, se morajo mnogi soočiti z negativnimi ali celo nasilnimi reakcijami: obsojanje, zahteve, da se hči ali sin pokori njihovim zahtevam, zavračanje, sramovanje zaradi otroka pred drugimi itn.

Predsodki in stereotipi o istospolno

usmerjenih ljudeh so institucionalizirani in vgrajeni v obstoječo strukturo. Starši praviloma niso izjeme in predsodkov o homoseksualnosti, prav tako kot večina ljudi, ne postavljajo pod vprašaj, skratka, prepričani so, da je homoseksualnost nekaj slabega. Prepričani so tudi, da se to dogaja nekim drugim ljudem, ki jih oni ne poznajo. V trenutku, ko jim njihov otrok pove, da si je za partnerja oziroma partnerico izbral/a osebo istega spola, dobijo negativne predstave o homoseksualnosti za starše velikanško težo in pomen. Starši spremenijo odnos do otroka; v ospredje postavijo njegovo seksualnost, ki je po definiciji slaba, in svojega otroka naenkrat vidijo v luči družbenih predsodkov in stereotipov.

Iz naslednjih treh daljših odlomkov iz intervjujev lahko ugotovljamo, kako trdna so pričakovanja staršev glede heteroseksualnosti njihovih otrok in kako nemoogoča se zdi drugačna izbira ali, povedano drugače, kako heteroseksistično je lahko družinsko okolje.

VALENTINA

Predno sem se preselila v Slovenijo, ko sem študirala v Zagrebu, sem bila s starši stalno v kontaktu. Zelo pogosto – vsaj enkrat na teden me je mama vprašala, če sem že našla koga [resnega fanta]. Pred enim letom sem se preselila k moji puncu v Slovenijo. To je bil kritični trenutek, v katerem sem naredila *coming out*. Takrat se je moje življenje popolnoma spremenilo in vedela sem, da se bo. Nekako sem uspevala vse to držati pod kontrolo, ampak bilo je zelo težko. Staršem sem o tem napisala pismo, kjer sem jima napisala, da sem se srečno zaljubila, presrečno, in da sem se odločila za nek drugačen način življenja, kate-rega najverjetneje takoj ne bodo sprejeli. Napisala sem jim, naj se posvetujejo s kakšnim strokovnjakom, če jima bo težko, da se pogovorijo z nekom o vsem tem. Napisala sem jim vse o tem, koliko sem razmišljala o vsem tem, kaj mi pomeni moj odnos z mojo punco, napisala sem jim, kako zelo rada ju imam, kako

to zame nič ne spremeni v našem odnosu in kako bosta onadva za vedno ostala moja in jaz njihova ne glede na to, ali sem jaz z moškim ali žensko.

Mislila sem, da bi bilo lažje, če si najprej malo dopisujemo, da ne bi takoj prišlo do prelivanja žolča. Poskušala sem predvidevati njuno reakcijo, mislila sem, da bi takoj prišla na moj novi naslov in jokala, naj se vrnem. Že tako je bila selitev v drugo državo zame dovolj težka, nisem se hotela izpostavljati še njihovu pritisku in zato sem v svojem *coming out* pismu pustila naslov od moje prijateljice iz Zagreba, njej pa sem dala svoj novi naslov, tako da bi mi ona lahko poslala njihova pisma. Starša sta poskušala vse, da bi me našla, takoj ko pa sem jima poslala moj novi naslov, sta sedla v avto in se pripeljala. Hotela sta me rešiti, bila sta nezadovoljna in jezna zaradi mnogih stvari. Bila sta razočarana. To srečanje je bilo zame in za starše zelo naporno. Vsi smo bili zelo napeti, bolela nas je glava, jokali smo. Starša sta mi skušala dopovedati, da nimam prav in da tak način življenja, kot ga živim jaz, ni v redu, in da moram misliti tudi na njih in ne samo nase.

Zdaj je minilo že nekaj časa od tega, z mojo odločitvijo pa se še vedno nista pomirila. Njune podpore ravno nimam. Prepričana sem, da če bi obstajal nek način, da me vrneta na Hrvaško, bi to storila. Vse se je spremenilo. Nimam več staršev, kot sem jih imela do trenutka, ko sem jim povedala, da sem lezbijka. Niti sama ne gledam našega odnosa kot prej; gledam ju kot... nove ljudi. Mislim, da je to zato, ker onadva mene gledata kot osebo, ki je niso poznali. Moj obrambni mehanizem je pač ta, da mi je najenostavnejše in najljubše, da jih ne vidim in ne slišim, kajti, kadar se to zgodi, da se slišimo, ni treba, da nasprotujejo ali kritizirajo — dovolj je ta žalostni ton v glasu, ki ga imata, katerega prej ni bilo. Pa vzdihljaji v nekaterih stavkih, pa nekakšen strah in previdnost, ko me kaj vprašata. Kot da se ne bi mogli več pogovarjati normalno, sproščeno.

Tudi starši moje punce vedo, da sva skupaj, in temu zelo nasprotujejo. Stanujeva v stanovanju, ki je njuna last. In prek tega nekako kontrolirata stvari. To, da sva skupaj, sta izvedela sama, naredila sta svojo malo operacijo. Njena starša sta poklicala moje starše in dogovorili so se za srečanje. Vsi skupaj so se zmenili, kot da bi bila to povsem naravna stvar, da se mešata v najina življenja in razpravljata o nama. Očitno so mislili, da bodo to situacijo, ki jim ne ustreza, nekako razrešili. Toliko izkušenj na enem mestu — 4 osebe, vsak po 50 let, to je skupaj 200 let. Seveda se ni glede moje punce in mene nič spremenilo. Boleče je to, da njeni starši niso zbrali toliko poguma, da jo vprašajo, kaj se dogaja, da ji rečejo: dobro, sedaj se bomo pogovorili, kdo je ta ženska in zakaj vidve živita skupaj. Jaz sem prepričana, da bi jim ona povedala resnico. Pravzaprav je nekako pričakovala to vprašanje, ki pa ga niso postavili. Zgleda, da jima je bilo lažje, da jima o tem govori nek nepoznan par s svojo izkrivljeno perspektivo.

VERONIKA

Moja starša sta me vzgajala na način, da je družina tisto najpomembnejše. Vedela sem, da ne bodo reagirali pozitivno, ko jim bom povedala, da sem se zaljubila v punco, ampak nisem pa vedela, da bo tako hudo.

Povedala sem jima, ker sem imela občutek krivde, ker sem jim lagala. Nisem bila vajena staršem lagati, vsaj ne glede tako pomembnih stvari. Nikoli, ampak res nikoli se mi ni zdelo narobe to, da sem lezbijka. Predno sem jim povedala, sem seveda premišljevala, kakšna bo njihova reakcija, ampak tista potreba, da jim povem, je bila močnejša od misli na to, kaj se bo zgodilo.

Eden od motivov, da jim to povem, je bil, da sem iskala pri njih pomoč, oporo, v tem, kar sem. Bila sem v težkem položaju, počutila sem se negotovo.

Bilo me je zelo, zelo strah; vse se je nakopičilo. Imela sem osebne težave,

sama s sabo, v odnosu je bilo res grozno. S punco sva se imeli sicer zelo radi, ampak problem je bil glede najinih identitet in ali sva sploh pripravljeni biti lezbijki itn. V tistem trenutku sem potrebovala predvsem oporo. Ne to, da bi morali starši potrditi, ali je to prav ali ne, da sem lezbijka, nisem premišljevala v tej smeri, ampak o tem, da rabim pomoč, ker sem se počutila z vseh strani ogrožena. V naši družini ne govorimo veliko o problemih, vsak razrešuje svoje, ampak v tistem trenutku sem začutila, da mi stvari močno uhajajo iz rok. Zdelo se mi je, da so težave, ki sva jih imeli s punco, izvirale iz tega, ker laževa ljudem okoli sebe. Naivno sem mislila, da bodo starši kot s čarobno palico razrešili situacijo. Bila sem hudo, hudo optimistična.

Dosti sem premišljevala, ali naj staršem povem ali ne; spomnim se, da sem si pisala listke »za« in »proti«. S punco sva se pogovarjali o tem. »Za« je bilo to, ker sem mislila, da lahko s tem rešim najin odnos s punco. V šoli se tega nisem upala povedati, ker sem imela slabe izkušnje iz osnovne šole. Mislila sem, da lahko stvar nekako uravnotežim, če povem staršem. No, potem se ni nič izboljšalo. Nisem povedala samo svojim staršem, ampak tudi njenim. Nič se ni uravnotežilo, moji problemi so se s tem, ko sem jim povedala, šele začeli. Niti v najbolj divjih sanjah nisem pričakovala, da bodo tako reagirali. Niso me sicer vrgli iz stanovanja. Ko sem jim povedala, so najprej mislili, da hočem jaz punco pustiti, da sem naredila napako in da mi je zaradi tega žal. Jaz sem hotela prav nasprotno, zato ker sem želela ostati z njo, sem iskala neko pomoč in sem jim povedala. Prvi trenutek je bila mama zelo razumevajoča in me je tolažila, naenkrat pa sem ugotovila, kaj pričakujeta od mene.

Rekla sta mi, da je to pač faza, da sem jaz pametno mlado dekle, da sem zrelejša od svojih vrstnikov, da sem drugačna (zelo veliko sem brala) in da je težko najti zrelega fanta in šele starejši moški so zanesljivi, so v redu, ti mladi fantje pa so zares obupni. Krivila sta knjige ipd. Re-

kla sta, da bo od sedaj naprej vse v redu itd. Ugotovila sem, da onadva mislita, da bom punco pustila, in rekla sem, da to pač ne bom, da to ni možno. Potem se je začelo: mama mi je rekla, da se ji zdi to nagnusno, odvratno, oče mi je rekel, da naj fukam, s komer hočem, samo ne pod njegovo streho. Ta stavek sem si zapomnila za celo življenje. Prej se nismo nikoli tako prepirali, to je bil zame popoln šok. Še pol leta po tem z njimi sploh nisem govorila. Takoj po tem dogodku smo se intenzivno prepirali, hoteli so me prešolati, ker sva bili sošolki, mislili so me poslati študirat v tujino. Takrat sem se res grozno počutila, nikoli prej ali potem ni bilo tako strašno.

Punca me je potem pustila in pogovori so kmalu potihnili. Imela sem slab občutek, da o tem nismo nič več govorili.

Kasneje, nekaj let kasneje, ko sem bila z drugo punco, sem jima morala še enkrat reči, absurdno, ker sem jim enkrat že povedala. Bila sem zelo utrujena od tega, zato sem jima napisala pismo. Napisala sem o tem, kako se počutim in kakšna mislim, da bo njuna reakcija, zakaj mislim, da bo reakcija takšna, razložila sem, zakaj jima to govorim oz. pišem. V celem pismu nisem omenila besede lezbijka. Pustila sem pismo in odšla k puncici, naslednji dan pa sem ju klicala in rekla sta, naj kar ne hodim več domov. Zelo sta bila jezna. Pismo je bilo v redu napisano, ni bilo žaljivo ali kaj podobnega. Napisala sem, da se ne počutim dobro, če jima lažem. Vedno so me vzgajali v smislu, da sta poštenost in iskrenost na prvem mestu, in tudi onadva sta takšna človeka — vem, da sta imela zaradi svoje iskrenosti že težave v službi — in da je družina najpomembnejša. Zato sem jima povedala, da ne morem lagati, naj ne zahtevajo tega od mene. Napisala sem, da se počutim utrujeno od tega.

Kasneje sem šla domov, rekli so, da lahko živim doma, če se podredim njihovim pravilom. Koliko časa sem lahko zdoma ipd., da mi ne bodo več dajali denarja za počitnice. Vprašala sem mamo, ali naj jima potem lažem o tem, s

na spolno usmerjenost. Kljub temu pa lahko v sintagmi »katerakoli druga osebna okoliščina« slutimo razširitev možnosti, ki jo ta člen vsebuje v smislu zagotavljanja pravic istospolno usmerjenim ljudem. Nadalje pa lahko ugotovimo, da se je, kar se tiče gejev in lezbijk, zakonodajalec potrudil in v kazenskem zakoniku RS iz leta 1995 v 141. členu pri kršitvi enakopravnosti izrecno navedel tudi spolno usmerjenost.

Ko primerjamo med seboj ustavo in različne zakone, najdemo v njih nekatera nasprotja. V slovenski ustavi, v poglavju o gospodarskih in socialnih razmerjih, v 53. členu (zakonska zveza in družina) piše:

Zakonska zveza temelji na enakopravnosti zakoncev. Sklene se pred pristojnim državnim organom. / Zakonsko zvezo in pravna razmerja v njej, v družini in izvenzakonski skupnosti ureja zakon. Država varuje družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino ter ustvarja za to varstvo potrebne razmere.

Tu zakonodajalec ne omenja, da je sklenitev zakonske zveze možna le, če sta osebi različnega spola. Po tem besedilu je torej bistveno, da sta si zakonca enakopravna, in ne, katerega spola sta. Odkrito diskriminacijo pa najdemo v zakonu o sklenitvi zakonske zveze, ki določa:

Za sklenitev zakonske zveze je potrebno, da dve osebi različnega spola pred pristojnim organom, na način, določen z zakonom, izrazita svoje soglasje, da sklepata zakonsko zvezo.

Tu se enakopravnost konča. Ni mogoča oziroma od države priznana zakonska zveza dveh ljudi istega spola; torej tretji odstavek 53. člena ustave ne velja za geje in lezbijke. Njihovih družin, materinstev, očetovstev, otrok in mladine država ne varuje niti ne ustvarja za njihovo varstvo potrebnih razmer.

Na tem mestu je neenakopravnost uzakonjena, vendar je ta z zakonom implicirana diskriminacija istospolnih skupnosti le napol legalna, namreč, zakon legalno diskriminira, čeprav diskriminacija sicer ni

legalna (Lešnik 1993: 50).

Z najvišjimi pravnimi akti, ustavo in zakoni, je usklajena množica pravnih predpisov, ki sestavljajo sistem socialne politike. Zakonska zveza je ena pomembnejših institucij, saj iz nje izhajajo predpisi o vprašanju socialnega in zdravstvenega zavarovanja, pokojnine, bolniškega dopusta, stanovanjske pravice, premoženjskih razmerij, davčnih olajšav, dedovanj, posvojitve otrok, dolžnosti in pravice do skupnih otrok. Tako geji in lezbijke, ki živijo v paru in bi se želeli poročiti, ne morejo uveljavljati teh pravic, saj po zakonu o zakonski zvezi njihove skupnosti ne obstajajo.

LUCIJA

Čeprav sem v Sloveniji osem let živela z mojo punco, imam stalno bivališče na Hrvaškem. Tukaj nimam urejenega statusa bivanja. Uredim si ga lahko le, če se poročim z moškim ali poiščem službo, vendar pa mora želeti delodajalec ravno mene, sicer imajo Slovenci prednost.

Kako hodiš k zdravniku – glede na to, da tu nimaš statusa bivanja in se zato kot občanka ne moreš zavarovati, redno zaposlena pa tudi nisi?

Ja, to pa je dobro vprašanje. Poskušam se izogniti zdravniku, če se le da. Pri zdravniku sem bila v vseh teh letih samo enkrat in sem plačala.

Koliko si plačala?

Šlo je za poškodbo: dobila sem anti-tetanus injekcijo in kalcij, to sem plačala 6.000 SIT, potem pa še nekaj čez 4.000 SIT za antibiotike. Naslednji pregled pa bi mogla plačati še 2.000 SIT, ampak takrat pa je bila zdravnica zelo prijazna in mi ni bilo treba plačati. Zelo drago je, zato iščem druge variante: imam prijatelje, ki so zdravniki, ali pa, kadar gre za prehlad ali kaj podobnega, sama diagnosticiram. Do sedaj sem se uspešno zdravila.

Kaj pa zaposlitev?

Pogosto je v oglasih za službo pogoj slovensko državljanstvo in šele potem so navedeni vsi ostali pogoji. Lahko dobim delo, ampak to je stvar osebne iznajdljivosti. Sedaj delam na področju nevlad-

nih organizacij, tu pa so lahko člani tudi tuji državljani, ampak zatakne se pri izplačilu honorarja: ker sem tujka, ne morem odpreti tekočega računa ali hranilne knjižice. Če bom ostala v Sloveniji, se bom potrudila, da uredim status na najelegantnejši način, poročila se bom z enim od moških prijateljev.

ne upoštevajo realnosti. Predlagala sem, da bi se glede delitve lahko posvetovali pri odvetniku, pa mi je rekla, da jaz tukaj sploh ne obstajam. Če bi zakon urejal homoseksualne poroke, potem bi jaz imela urejen status že prej, ko sva bili skupaj.

NAMESTO SKLEPA

Geji in lezbijke se ne morejo niti poročiti in s tem pridobiti nekaterih pravic, niti razvezati z vsemi pravnimi posledicami razveze.

Pripovedi govorijo same zase, tako da naš končni komentar ni potreben. Namesto tega bomo tekst sklenili še z dvema odlomkom iz intervjujev o mislih na prihodnost.

LUCIJA

Problemi, ki sva jih imeli s punco pred tem, so se prenesli na ločevanje, na premoženjsko področje. No, kar se mene tiče, jaz nisem zadovoljna: jaz se nisem odločila za konec zveze, bila sem nepripravljena na to. Posledice te ločitve pa sem občutila tudi na ekonomskem področju: jaz sem se odselila, ekonomsko sem bila v šibki poziciji, brez legalnega statusa bivanja. Glede delitve se nisva dogovorili na način, kot bi meni ustrezalo. Pričakovala sem določeno pomoč z nje-ne strani. V osmih letih sva skupaj prispevali za najino skupnost. Nisem vlagala zase, ampak v najino skupnost, v skupno gospodinjstvo. Vlagala sem tudi v stanovanje, kjer sva skupaj živeli. Prioriteta mi je bila vedno skupnost in ne skrb zase. Potem pa sem vzela v glavnem le svoje osebne stvari. Nisva se mogli dogovoriti niti glede skupnih dolgov.

Pravna pot razveze, ki jo imajo na razpolago heteroseksualni pari je prav tako težka. Ja, ampak za njih vsaj obstaja ta možnost. V tej situaciji sem bila jaz šibkejši člen tudi zato, ker se je moja bivša partnerica vedno lahko sklicevala na heteroseksistično in diskriminirajočo pravno-formalno ureditev partnerstev, ki ne priznava istospolnih zvez. Lahko mi je rekla, da jaz uradno tu sploh ne obstajam, ker nisem imela urejenega statusa. Sklicevala se je na obstoječe zakone, ki

MAJA

O prihodnosti sploh ne razmišljam. Pa ne zato, ker sem tak tip človeka, ampak ravno zato, ker sem lezbijka. Če pa pomislim na prihodnost, vidim temo.

VALENTINA

Mislim, da lezbijke pri nas težko vidijo svetlo prihodnost. V primeru, da hočejo nadaljevati z svojim tako popularnim in moderno imenovanim stilom življenja, kot da je to plašček, ki ga lahko oblečeš ali pa tudi ne, je večini zelo težko.

Ne vem, nočem razmišljati o prihodnosti, to me obremenjuje, že tako mi je dovolj težko vsak dan. Ne vem, res ne vem. Želeli bi najti stalno službo, želela bi imeti otroke, želela bi imeti urejen status v tej državi in vse drugo, kar si pač ponavadi želijo ljudje. Želela bi, da me vsi pustijo na miru in da me lahko sprejmejo takšno, kakršna sem. Želim si, da me moja draga za vedno ljubi.

Literatura

- V. FLAKER (1995), *Skupinsko dinamična in institucionalna protislovja prostovoljnega dela: Procesi deinstitucionalizacije služb duševnega zdravja v Sloveniji (doktorska disertacija)*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- C. GEERTZ (1996), »Z domorodskega zornega kota: O naravi antropološkega razumevanja. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo (Vsakdanjost razizmov) XXIV*, 179: 91-105.
- E. GOFFMAN (1963), *Stigma*. New Jersey: Pelican Books.
- T. GREIF (1997), Legalizacija istospolnih partnerstev v Sloveniji. *Lesbo, lezbična politična, socialna in kulturna revija*, 2.
- B. LEŠNIK (1993), Istospolna partnerstva in otroci. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXI*, 162-163: 49-51.
- E. F. LEVY (1995), Feminist Social Work Practice with Lesbian and Gay Clients. V: N. VAN DEN BERGH (ur.), *Feminist Practice in the 21st Century*. Washington, DC: NASW Press.
- K. PLUMMER (1995), Izrekanje imena: Uvedba lezbičnih in gejevskih študij. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXIII*, 177: 15-44.
- S. PHELAN (1995), The space of justice: Lesbians and democratic politics. V: L. NICHOLSON, S. SEIDMAN (ur.), *Social postmodernism: Beyond identity politics*. Cambridge University Press (332-356).
- N. S. SEGAN, S. TRATNIK (ur.) (1995), *L: Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984-1995*. Ljubljana: ŠKUC.
- V. SPAJČ VRKAŠ (1996), (De)konstrukcija (de)konstruiranega: antropološka teorija in socialna konstrukcija identitete. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo (Medkulturna komunikacija) XXIV*, 178: 103-122.
- Ustava Republike Slovenije* (1996), IV. spremenjena dopolnjena izdaja. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije.
- N. VELIKONJA (1995), Homoseksualnost in politika. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXIII*, 177: 75-88.
- J. WEEKS (1996), The Construction of Homosexuality, V: Steven Seidman (ur.), *Queer Theory/ Sociology*. London: Blackwell Publishers Ltd.
- J. ZORN (1997), *Feministično socialno delo s skupno (diplomska naloga)*. Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo.

Blaž Mesec

PRISPEVEK KVALITATIVNIH METOD K EMPIRIČNEMU RAZISKOVANJU V SOCIALNEM DELU

I

Namen mojega prispevka je oceniti prispevek kvalitativne metodologije k empiričnemu raziskovanju v socialnem delu in opozoriti na nekaj problemov v zvezi z vlogo empiričnega raziskovanja v socialnem delu, teorijo praktičnega socialnega dela in vedo o socialnem delu.

V okviru raziskave o spoštovanju pravic otrok v postopkih pred pravosodnimi organi in organi socialnega skrbstva v Sloveniji sva s sodelavko Gabi Čačinovič Vogrinčič opravila kvalitativno analizo primera zanemarjanja in zlorabe otrok v družini. Družina, ki jo opisujeva, je živela na majhni kmetiji na vasi v bližini večjega mesta. Po smrti prvega otroka, ki je umrl v nejasnih okoliščinah v spanju zaradi zadušitve z ogljikovim monoksidom, sta imela starša še dva otroka, dečka in deklico. Njuna mati je ves čas delala kot čistilka v bližnji tovarni, vedno v popoldanski izmeni; torej popoldne, to je večji del dneva, ni mogla varovati otrok. Oče, nezaposlen, je pil in tudi ni varoval otrok, poleg tega pa je bil do njiju grob. Socialna služba je več kot deset let »delala« z družino, pri čemer so bili veliki časovni premori, tudi po nekaj let, ko z družino ni imela stika. Poskušali so pregovoriti mater, da bi pregovorila očeta, da bi se šel zdraviti zaradi alkoholizma; hodili so gledat, ali starša zanemarjata in zlorabljata otroke ali ne; grozili so, da jima bodo odvzeli otroka. Položaj pa se je slabšal, dokler niso morali konec koncev oba otroka odvzeti, starša pa sta bila obsojena zaradi zanemarjanja in zlorabe svojih otrok.

Primer sva analizirala s kvalitativnimi

metodami, ki jih tu ne morem opisovati, na koncu pa sva izdelala poskusno teorijo, v kateri sva ob »kontrolni strategiji« socialnega dela, ki je bila uporabljena v opisanem primeru, nakazala možnost »strategije pomoči«. V bistvu sva analizirala zaporedje dogodkov in odkrivala v tem zaporedju ponavljajoče se obrazce ravnanja. (V nadaljevanju sem povzel osnovne točke analize, ki je našim bralcem znana; gl. Mesec, Čačinovič Vogrinčič 1996.)

Nadaljeval bom s komentarjem k tej analizi. Morali mi boste torej verjeti na besedo, da je bila analiza v redu opravljena.

II

Ta primer sem predstavil z določenim namenom; upam si reči, da je to paradigmatični primer, s katerim poskušam ponazoriti svoje misli (1) o položaju socialnega dela (vsaj v moji deželi), (2) o empiričnem raziskovanju v socialnem delu ter vlogi in prispevku kvalitativne metodologije kot njegovega delovnega orodja in (3) o vedi o socialnem delu, njeni naravi in teoriji. (Moje besedilo je precej nesistematično, saj sem ga pisal med žalostnimi dogodki v delu nekoč skupne države, v kateri smo živeli. *Inter arma silent musae.*)

SOCIALNO DELO: OD PODREJENOSTI DO AVTONOMNE STROKE

Socialna služba je v opisanem primeru ravnala — izraženo v govoricni sistemske teorije — po neavtonomnem pravilu redukcije

kompleksnosti. Kompleksnost položaja družine so reducirali v skladu s pravili pravosodja. Služba je v tem primeru uporabila pravne pojme: primer je definirala kot nevarnost kaznivega dejanja zlorabe in zanemarjanja otrok, ki ga je treba preprečiti. Ta redukcija se je zgodila že v samem začetku obravnave in je vplivala na vse nadaljnje ravnanje v zvezi s tem problemom. Ta podrejenost socialne službe pravosodju je bila del širše odvisnosti: bila je del udeležnosti socialnih delavcev pri vzdrževanju razširjene družbene norme normalnega vedenja. Svojo nalogo so dojemali kot preprečevanje ali odvratanje odklonov od normalnega vedenja.

Socialna služba ni bila odvisna samo konceptualno, temveč tudi proceduralno. Delovala je, kot bi bila servis lokalnega sodišča, in je proizvajala »socialna poročila« in izpolnjevala naloge sodišča in policije. Uporabljala je torej pravilo redukcije kompleksnosti v skladu z načelom korekcije negativnega povratnega sporočila. Jasno je, da je tak prijem peljal k trivializaciji vedenjskih pričakovanj in torej k omejitvi možnosti družine in uresničenju samoizpolnjujoče se napovedi.

Danes se pri nas odvija več procesov, ki so usmerjeni k začrtanju meja stroke. Kljub temu, da obstaja že več kot štirideset let, v preteklosti ni bila popolnoma avtonomna, njene meje niso bile jasne in vanjo so posegale druge stroke in politika. Eden teh procesov je seznanjanje socialnih delavcev s teorijo, metodami in razvojem socialnega dela. Strokovnjaki naj bi se zavedeli, da imajo na razpolago svoje posebne koncepte in metode, in naj bi se usposobili, da bi jih znali uporabljati.

Poleg tega pa je treba s pojmi in metodami socialnega dela seznanjati tudi pripadnike drugih strok (zdravnike, pravnike idr.) in jim prikazati, da je bolj funkcionalno, če socialni delavci izpolnjujejo svoje posebne generične vloge, kot če se podredijo vplivnejšim strokam kot zgolj ubogljivi izvrševalci njihovih navodil.

Ta dva procesa sta samo del splošnejšega procesa oblikovanja avtonomne stroke, procesa, v katerem se skušamo znebiti pojmovanja in navad, ki so ostaline položaja

socialnega dela in načina dela v prejšnjem režimu. Drugi dve področji, na katerih socialno delo razvija svojo novo avtonomijo, je strokovna etika in odnos do socialne politike. Politična kontrola v socialističnem režimu je pripeljala do razširjene etične laksnosti, saj je imela politična konformnost prednost pred etično odgovornostjo. V zadnjem desetletju je stroka prenovila svoj skoraj pozabljeni etični kodeks in vzpostavila organe etičnega razsojanja. Več se piše o etičnih vprašanjih, povečala se je splošna občutljivost za etična vprašanja. V socializmu je bila ena osnovnih doktrinar- nih postavk, da je socialno delo instrument socialne politike. To zatrevanje je bilo slepo za očitno spoznanje, da lahko izkušnje in teorija socialnega dela prispevajo znanje, na katerem je mogoče utemeljiti socialno politiko. Bilo je slepo za spoznanje, da lahko socialnodelavska stroka kritizira socialno politiko in mora to početi, če socialna politika omejuje stroko ali če pelje k posledicam, ki niso v skladu s strokovnimi normami.

Skratka, krepitev strokovne avtonomije je danes najbolj izrazit proces pri nas, prepričan pa sem, da tudi za evropsko socialno delo ni irelevanten. Avtonomija seveda ne pomeni nepovezanosti, ampak je, ravno narobe, pogoj funkcionalne povezanosti avtonomnih entitet.

PRISPEVEK KVALITATIVNE METODOLOGIJE K EMPIRIČNEMU RAZISKOVANJU V SOCIALNEM DELU

Izraz »teorija« ni prav priljubljen pri socialnih delavcih, pa tudi »raziskovanje« ne. (Ena mojih ameriških kolegic je v šali dejala, da bi morali učiteljem raziskovalnih metod v socialnem delu dodati poseben bonus, ker učijo nepriljubljen predmet.) V preteklosti so raziskovanje bolj ali manj enačili z kvantitativnim prijemom, z »objektivnimi« metodami, merjenjem in statistiko. Razlog za nepriljubljenost je bil delno »naravni« odpor študentov družboslovja do števil in matematike, v glavnem pa je bil razlog v tem, da študentje niso videli, kako bi moglo biti kvantitativno raziskovanje uporabno

pri refleksiji njihovega praktičnega dela. Statistične metode so primerne za raziskovanje populacij, kvalitete življenja, socialnih problemov, za evalvacijo obravnave v okviru eksperimentalnih modelov ali za evalvacijo velikega števila primerov v skladu s standardiziranimi zahtevami. Niso primerne za refleksijo dela s posameznimi primeri, če ne zberemo večjega števila takih primerov ali če jih ne proučujemo daljše obdobje in tako proizvedemo podatke v obliki časovnih vrst. Po drugi strani pa se zdi, da kvalitativne metode bolje ustrezajo potrebam socialnih delavcev. Pokažemo lahko (vsaj v naši šoli) vrsto kvalitativnih raziskav, ki niso obsežne in pomembne, a so zelo uporabne v svoji refleksivni funkciji. Zdi se, da so kvalitativne metode bolj skladne s socialnim delom in načeli socialnega dela. To trditev lahko podpremo s primerom, ki smo ga navedli.

Naš primer ponazarja tisto načelo kvalitativnega raziskovanja, ki pravi, da ima raziskovanje praktičnih problemov ali problemov klientskih sistemov prednost pred raziskovanjem čisto teoretskih problemov. Naša raziskava se je usmerila na določeno praktično delo, da bi odkrila njegovo notranjo logiko, z namenom, da bi pomagala praktikom, da bi bolje razumeli, kaj delajo, kako delajo in kakšne so posledice njihovih dejanj. Z raziskavo nismo poskušali preveriti kakšne teorije, prej bi veljalo, da smo poskušali ustvariti kontekstualno vezano teorijo.

Eno osnovnih načel socialnega dela je, da je treba primere socialnih problemov obravnavati kot probleme v določenem kontekstu ali mreži. To načelo socialnega dela se ujema z enim od temeljnih načel kvalitativnega raziskovanja, ki pravi, da je treba proučevati družbene celote v njihovem kontekstu, ne zunaj konteksta (v laboratoriju) ali reducirane na nosilce podatkov in segmentirane v izbrano število teoretsko zanimivih variabel. Pri predstavljenem primeru je bila celostna zgodba tista, ki je osupnila raziskovalca; kar je pripeljalo do odkritja implicitne teorije, so bili koraki v postopku, njihova zaporedja in njihova povezanost, ne izolirani podatki na izbranih variablah.

Socialno delo pretežno pomeni delati s primeri in evalvirati delo na vsakem primeru posebej. Kvalitativno metodologijo lahko imamo v dobri meri za rehabilitacijo, legitimizacijo in nadaljnje razvijanje študije primera, zlasti zaradi razvoja logike analitične indukcije. Tako lahko danes socialni delavci bolj pogumno uporabljajo to metodo kot popolnoma legitimno raziskovalno metodo, ki je zelo primerna za evalvacijo njihovega dela.

Socialno delo je proces, ki poteka v času, proces, pri katerem ukrepamo na podlagi neke določene predstave o naravi težave; ukrepanje spremlja opazovanje, ki pelje k refleksiji in evalvaciji in k izdelavi načrta za nadaljnje ukrepanje. Sekvenčna analiza je pomembno načelo kvalitativnega raziskovanja in zelo primerno načelo organizacije raziskovanja, saj pelje k neposrednemu vpogledu v proces pomoči in ga pomaga krmariti skozi zaporedne faze.

Spremenjen nazor o naravi in zlasti o pretencioznosti teorij v okviru kvalitativnega raziskovanja je spodbudil socialne delavce h konstruiranju teorij o njihovem delovanju, k razkrivanju njihovih implicitnih teorij (upravičujočih in delujočih teorij), v prvi vrsti za njihovo lastno rabo, vendar formuliranih tako, da jih je mogoče posploševati ter prenašati na druge situacije in da jih lahko njihovi kolegi posnemajo.

Zdi se, da je rezultat vsega tega bolj sproščeno stališče do raziskovanja. Raziskovanje se je približalo tradicionalnim metodam refleksije socialnega dela, kot so supervizija, intervizija, in njihovim tehnikam, kot so pisanje strokovnega dnevnika in druge. Prehod med temi metodami samorefleksije in formalnim znanstvenim raziskovanjem je tako postal mnogo lažji in gladkejši.

VEDA O SOCIALNEM DELU:

K AVTONOMNI VEDI O PRAKSI

Analiza primera, s katero smo začeli to razpravo, je primer, kako delati znanost o socialnem delu. Primer je paradigmatičen v tem, da predstavlja osnovno strukturo proizvajanja vede o socialnem delu. Izhodiščna točka znanosti je razlika med teorijo

in prakso; je potreba prakse po refleksiji in potreba teorije po objektu mišljenja. Socialno delo ima dolgo in uveljavljeno prakso refleksije, supervizije ali intervizije ali kakor koli so to že imenovali. Ta refleksija, ki je niso imeli za (znanstveno) raziskovanje in so jo tradicionalno izvajali socialni delavci sami, je v temelju opis drugega reda (rečeno v govorici sistemske teorije), opis ali opazovanje lastne prakse; kot taka je v bistvu na isti pojmovni ravni kot znanost socialnega dela. Razlika med refleksijo v supervizijskem odnosu in znanostjo je v tem, da je treba pri znanstvenem opazovanju prilagoditi postopke in opise obstoječim navadam v znanstveni skupnosti in upoštevati pravila zapisovanja, analiziranja, objavljavanja in razpravljanja. Lahko bi rekli, da so socialni delavci proizvajali svojo znanost od samih začetkov tega poklica.

Primer je zgled, kako je mogoče analitično upoštevati kontingenco, to je, dejstvo, da je socialna služba pri poskusu, da bi reducirala kompleksnost situacije, izbrala eno smer delovanja izmed drugih možnih smeri. Raziskovalca sva iskala možnosti za druge strategije, sva — če obrnemo staro frazo negativne dialektike — iskala pozitivno v negativnem. Iskala sva možnosti, da se izognemo pasti trivializacije pričakovani in samoizpolnjujoče se prerokbe in izberemo strategijo, ki bi povečala, ne skrčila možnosti delovanja klientov. Žal je ta raziskava obdukcija, vendar je še vedno prenosljiva na druge situacije. Veda o socialnem delu poskuša iskati alternative obstoječim načinom, išče možnosti, da bi razširila pogled praktikov, da bi oni nato razširili možnosti delovanja svojih klientov.

Primer je tudi zgled zaprtosti ali samo-referenčnosti družbenih sistemov in zgled, kako so poskusi, da bi jih spremenili neposredno od zunaj, v skladu z normami in načrti drugih sistemov, neuspešni, če ne ustvarimo motenj v klientskem sistemu, ki izzovejo samospremenjanje, nato pa podpremo spremembe, ki si jih izberejo ljudje sami ali o katerih se pogodimo.

Živahne razprave o odnosu med vedo o socialnem delu in drugimi vedami (npr. pedagogiko) niso videti zelo pomembne in

so videti zelo kulturno specifične. Mojim nemškimi kolegom je bilo zanimivo slišati, da v moji deželi socialno delo ni ne konceptualno ne institucionalno povezano s pedagogiko, tudi s socialno pedagogiko ne. Socialno delo in socialna pedagogika sta dve različni stroki, z različnimi nalogami, ki jih opravljata v različnih institucionalnih okoljih; sta dve različni akademski disciplini, ki jih poučujejo in raziskujejo v različnih šolah. Socialno delo v Sloveniji je bilo tradicionalno bližje sociologiji, tako institucionalno kot konceptualno. Razprave med nemškimi kolegi se zde slovenskemu opazovalcu nekoliko nenavadne.

Vedo o socialnem delu pogosto definirajo kot interdisciplinarno vedo. V predstavljenem primeru ni videti kaj dosti interdisciplinarnosti, če smo pošteni; primer ni ne psihološki ne sociološki ne pedagoški ne kakšne druge vede ne njihova mešanica. Je primer empirične, analitične refleksije socialnega dela, v kateri se ocenjujejo dejanja socialnih delavcev z vidika načel socialnega dela, ki temeljijo na splošni sistemski teoriji, ki jo je mogoče uporabiti pri vseh sistemih, od bioloških do kulturnih. Je primer vede o socialnem delu, ki je prav toliko interdisciplinarna in v prav takem pomenu, kot so interdisciplinarne pedagogika, organizacijske in upravne vede ali druge vede o praksi. Je povezana z drugimi vedami, povezuje njihovo znanje v svojem okviru, zbira dosegljivo znanje o reševanju socialnih problemov; je pa edina veda, ki to počne. Veda o socialnem delu torej ni nekakšna »interdisciplina«, temveč je svojska disciplina, kar ne pomeni le, da je avtonomna, ampak tudi, da se mora disciplinirati, se urediti, se vzpostaviti kot znanstveno podjetje, ki je tesno povezano s praktičnim socialnim delom.

Naš primer tudi opozarja, da je treba pri raziskovanju razlikovati (vsaj) dve teoretski ravni. Prva raven je raven socialnodelavske teorije kot vrste splošnih načel socialnega dela (primer take teorije je Lüssijevo sistemsko socialno delo). Druga raven je raven posebnih empiričnih teorij, ki jih ustvarjamo z raziskovanjem (taka je naša teorija o dveh strategijah socialnega dela). Prvo vrsto teorij je mogoče aplicirati na širok

kontekst, tako da se zdi, kot da niso vezane na kontekst; druga vrsta pa so kontekstualno vezane teorije. Tako teorijo je mogoče prenesti, vendar je treba vedno upoštevati novi kontekst. Če še malo spekuliramo o naravi teorije socialnega dela, bi lahko rekli, da je kar zanimiva struktura. Pod okriljem razmeroma stalnih splošnih načel, ki definirajo stroko, se pojavlja in spet izginja veliko teorij, ki so manj splošne, bolj specifične, kontekstualno vezane in spremenljive. Zdi se, da lahko uporabimo analogijo z meteorologijo: pod razmeroma stabilnimi splošnimi zakoni atmosferske dinamike nastanejo za krajši ali daljši čas iz kapljic vode posamezni oblaki, ki se združujejo v večje oblake, celo v strukturo ciklona, nastanejo nevihte, nato pa se razblinijo in izginejo. Ko govorimo o teoriji socialnega dela, je dobro imeti pred očmi to razliko, ki ne izključuje kaotičnih stanj na teoretskem področju.

Naš primer tudi kaže, da ni nujno, da bi bila »teorija« »velika teorija«; lahko je preprosta ugotovitev o kakšni pravilnosti, o ponavljajočem se obrazcu, lahko je klasifikacija ali tipologija, ki jo lahko izdelava vsakdo, ki je sposoben razmišljati o svojem delu ali delu svojih kolegov. Je delujoč odgovor na notorične pripombe praktikov, da je teorija teorija, praksa pa nekaj drugega. Seveda je; toda ni prakse brez kakšne teorije. Odgovor je: »Izreci teorijo svoje prakse, ekspliciraj jo.« Potem se lahko o njej pogovarjamo. Praktiki ne nasprotujejo samopreiskovanju svojega dela; upravičeno negotujejo, če jih drugi poučujejo z vidika splošnih teoretskih izhodišč drugih znanosti, če jim dajejo lekcije, ki ne temeljijo na empiričnem raziskovanju njihove prakse.

Ne morem soditi, ali je predstavljeni primer analize primera socialnega dela »vzor uspešnosti«; praktična stran primera je prej vzor neuspešnosti, raziskovalno delo pa je bilo, kot se zdi, uspešno, saj so zgled te analize posnemali v številnih študijah (diplomskih nalogah), v katerih so jo preskušali in širili. — Prepričan pa sem, da je nujna bolj disciplinirana in bolj avtonomna veda o socialnem delu, če naj bi prispevala k rešitvi »krize naših družb«.

Literatura

- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (1990), Paradigmatske osnove socialnega dela z družino, *Socialno delo*, 29: 163-168.
- (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Vitra.
- KLEVE, H. (1996), Soziale Arbeit als wissenschaftliche Praxis und als praktische Wissenschaft. Diskussion. *Neue Praxis*, 1996, 3: 245-252.
- LÜSSI, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern: Paul Haupt.
- MESEC, B., G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ (1996), Kvalitativna analiza posameznega primera: Analiza kronoloških in interakcijskih vzorcev (na primeru socialnega dela z družino). *Socialno delo* 35, 2: 89-114.
- STRITH, B. (1998). Na poti k avtonomiji socialnega dela kot stroke in znanosti. *Socialno delo*, 37, 3-5: 159-168.
- STRITH, B., M. MOŽINA (1992), Avtopoeza: procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo*, 31: 18-73.
- (1998). *Strategija in evalvacija socialnega dela: Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- ŠELIH, A. (1993). *Nekateri vidiki pravnega varstva otroka: otrok kot žrtev kaznivnega dejanja, otrok kot stranka v postopkih pred organi socialnega varstva*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani.
- YIN, R. K. (1989). *Case Study Research: Design and Methods*. Newbury Park: Sage.

Vesna Švab

ZAKAJ JE ZA DELO Z OSEBAMI S PSIHOTIČNIMI DUŠEVNIMI MOTNJAMI POTREBNO DODATNO IZOBRAŽEVANJE

PRIMER

A. se zdravi v psihiatrični ambulanti zaradi ponavljajoče se psihotične motnje. Po svoji oceni živi življenje, ki ji prinaša veliko zadovoljstva. Posledice njene motnje je ne ovirajo v tolikšni meri, da bi se morala odreči pomembnim življenjskim ciljem. Obiskuje skupino za samopomoč in se vključuje v nekatere druge podpirne oblike skrbi v eni izmed nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja. V razgovoru se je pritožila, da ji različni strokovnjaki razlagajo njeno motnjo na nasprotno načine. Njena psihiatrinja trdi, da je shizofrenija bolezen, socialna delavka, ki vodi skupino za samopomoč, pa trdi, da je to le kriza, ki ne potrebuje medicinske pomoči. Da bi bilo koristno, če bi opustila zdravila, ki jo delajo odvisno.

A. pove, da je zanjo odločanje med tema dvema vrstama nasvetov obremenjujoče in da se boji izgubiti naklonjenost katere koli izmed udeleženk v skrbi zanjo ter zato težko sprejme bodisi tako ali drugačno odločitev. Odsotnost dogovora med vsemi tremi sodelavkami v načrtovanju skrbi, to je bolnice, psihiatrinje in socialne delavke, in skupne strategije obvladovanja motnje je torej za A. stresna situacija, ki lahko, kot vemo, slabo vpliva na njeno zdravje in socialno vključitev.

Primer je le eden izmed mnogih, predvsem pa ne najslabši, saj je A. dovolj samozavestna in kognitivno ohranjena, da se odloča po zdravi pameti in se ne vpleta v očitno borbo med institucijami in šolami. Številni bolniki pa se iz tega spopada težko izločijo, nestrinjanje svetovalcev povečuje

njihovo negotovost ali pa jih vodi v zavzeto podpiranje enega izmed strokovnih (morda ideoloških) prijemov.

Izkušnje pa kažejo, da želi večina strokovnjakov različnih strok na področju duševnega zdravja sodelovati v procesu rehabilitacije, saj je to praktična nuja.

VZPOSTAVLJANJE KOMUNIKACIJE

Eden izmed uspešnih načinov vzpostavljanja skupnih ciljev rehabilitacije je načrtovanje skrbi v multidisciplinarni delovni skupini. To je tema, ki se je avtorji s področja socialnega dela v zadnjem času pogosto lotevajo zaradi očitne potrebe in zaradi njene učinkovitosti, ki je dokazana z raziskavami. Delovna skupina, ki načrtuje rehabilitacijo posameznih bolnikov, je multidisciplinarna zato, ker so potrebe oseb z duševnimi motnjami kompleksne (sestavljene), in sicer:

- zdravstvene: bolniki potrebujejo zdravstveno pomoč pri obvladovanju simptomov psihiatrične motnje in pri zdravljenju telesnih bolezni;

- psihološke: bolniki potrebujejo pomoč pri obvladovanju spoznavnih motenj in psiholoških odzivov na svojo motnjo (to so prizadetosti ali bolnikovo doživljanje bolezni);

- socialne: bolniki (v tem primeru uporabniki) potrebujejo pomoč pri zaposlovanju, širjenju svoje socialne mreže, urejanju bivanja, finančnih težav, skrbi za svoje otroke in podobno.

ASERTIVNA SKUPNOSTNA OBRAVNAVA

Eden izmed modelov načrtovanja skrbi je model *Assertive Community Treatment* (ACT). ACT se je razvil kot skupnostna alternativa bolnišničnemu zdravljenju. Cilj uporabe tega modela je zagotoviti pacientom v skupnosti tiste službe in usluge, ki jim omogočajo, da tam ostanejo in delujejo na optimalni ravni svojega funkcioniranja ter da dosežejo največjo možno kakovost življenja. Da bi dosegli te cilje, so oblikovali multidisciplinarne delovne skupine, sestavljene iz psihiatrov, medicinskih sester, socialnih delavcev, delovnih terapevtov in načrtovalcev skrbi, ki so bile pacientom dostopne 24 ur dnevno za nedoločen čas. Člani delovne skupine si delijo odgovornost za posameznega pacienta. Vsak izmed njih je v stiku s pacientom. Usluge izvajajo v okolju, v katerem pacient živi. Ponujajo zdravljenje (na primer razdelitev zdravil), rehabilitacijo (na primer učenje nakupovanja, kuhanja) in podporo (na primer pomoč pri pridobivanju denarnih nadomestil). Uspešnost teh delovnih skupin pri zmanjševanju sprejemov v bolnišnice, stabilnem bivanju in zadovoljstvu pacientov je dokazana z raziskavami (Test, Stein 1980).

ACT sodi med intenzivnejše modele načrtovanja skrbi in je v primerjavi z manj intenzivnimi modeli bolj učinkovit.

Pogoja za intenzivno delo na področju načrtovanja skrbi sta zmožnost komuniciranja med člani delovne skupine, ki prevzema skrb, in njihova dobra strokovna usposobljenost. Socialni delavci in medicinske sestre nas opozarjajo, da se za pomoč osebam z duševnimi motnjami ne počutijo dovolj usposobljeni. Na primer: ena izmed najbolj invalidizirajočih okvar pri kroničnih psihotičnih duševnih motnjah so motnje v spoznavnem funkcioniranju (Jaffe 1996), ki ovirajo bolnika pri delu, druženju, načrtovanju vsakodnevnih dejavnosti ipd. Ta motnja se dobro popravi po socialnih intervencijah, posebej z učenjem vsakdanjih in socialnih spretnosti, kar dokazujejo številni raziskovalni izsledki (Bendell, Lennox 1997). Osebe s spoznavnimi duševnimi motnjami torej potrebujejo pomoč pri učenju in ponavljanju naučenega. Iz izkušenj

vemo, da si številni socialni delavci prizadevajo izvajati tako pomoč, vendar za to nimajo potrebnega znanja, poleg tega pa velikokrat niso prepričani, da je potrebna, saj niso poučeni o tem, da taka vrsta motnje sploh obstaja.

V našem okolju so rehabilitacijske delovne skupine sestavljene iz socialnih delavcev, patronažnih medicinskih sester, prostovoljcev, redkih delovnih terapevtov in zdravnikov v osnovnem zdravstvenem varstvu. Nekatere delovne skupine pritegnejo v delo tudi psihiatre.

Izobrazba in način dela teh strokovnjakov (večina je strokovnjakinj) sta zelo različna, tako zelo, da ovirata sodelovanje med udeleženci v skrbi.

Zdravstvene sestrške šole, na primer, učijo o negi pacienta v strukturiranem okolju in ponujajo malo znanj o psihologiji in socialnem delu. Sestram tudi ni dostopna psihoterapevtska izobrazba. Patronažne medicinske sestre se počutijo premalo izobražene o psihiatričnih motnjah in se ne počutijo sposobne prevzemati skrb ali vodenje psihiatričnih pacientov. So močno odvisne od svojih zdravnikov.

Zdravniki v osnovnem zdravstvenem varstvu neradi zdravijo psihotične paciente, ker so preobremenjeni (v zadnjem času ponekod med 30 in 60 pacientov dnevno), in zato, ker so vajeni, da skrb za to populacijo prevzemajo psihiatrične službe. Njihov poglobljen problem je hospitalizacija proti volji pacienta.

Socialni delavci redko delujejo v skupnosti. Visoka šola za socialno delo nima učnih programov, ki bi učili o duševnih motnjah, prizadetostih in možnih zdravljenjih. Psihoze še vedno opisujejo kot adaptacijske motnje, ki so posledica motenih družinskih odnosov ali pacientovih odgovorov na socialne pritiske okolja. Študenti so seznanjeni o družbenih odgovorih na duševno motnjo in družbenih vidikih duševne bolezni in psihiatrije, a brez predhodnega (vsaj okvirnega) znanja o naravi duševnih motenj.

V okviru psihiatrične specializacije zdravniki pridobijo veliko znanja o psihopatologiji in psihoterapiji – predvsem o analitskih tehnikah, ne pa še znanj o rehabi-

litaciji. Poudarek je na bioloških perspektivah in na zdravljenju z zdravili. Psihiatrična skrb je omejena na bolnišnice in dispanzerje.

Zaradi opisanih različnih izobraževalnih pristopov, pogojev dela, boja za premoč in zaradi različnih predsodkov in mitov (na eni strani: psihiatrične bolnišnice so represivne ustanove, kjer se ne zdravi, temveč se množično kršijo pravice bolnikov; na drugi strani: socialni delavci nasprotujejo psihiatričnemu zdravljenju) je povezovanje med udeleženci v skrbi za bolnike zelo oteženo.

USPOSABLJANJE OSEBJA IN IZOBRAŽEVANJE SVOJCEV IN UPORABNIKOV

Programi za usposabljanje osebja, ki dela z osebami z duševnimi motnjami v skupnosti, navadno vsebujejo tri skupine informacij:

- Člani delovnih skupin se učijo odnosa, ki izraža skupnostno orientacijo, opolnomočenje (*empowerment*) uporabnikov in optimizem glede izida bolezni. Ta skupina informacij navadno vsebuje pregled vrednot, ki se vežejo na področje psihosocialne rehabilitacije, kot so osredotočanje na bolnikove zmožnosti, prilagajanje okolja, posamezniku prilagojen pristop, poudarek na zaposlovanju, kontinuiteta, resničnost in majhni koraki.

- Osebe se uči o osnovnih značilnostih psihiatričnih motenj. Posebej pomembno je, da se nauči opaziti in vrednotiti prizadetosti, ki so posledica psihiatričnih simptomov. Osebe potrebuje tudi nekaj znanja o zdravljenju in psihosocialnih načinih zdravljenja.

- Osebe naj obvlada različne spretnosti, ki pomenijo dejansko rehabilitacijsko prakso. Te spretnosti so orodje, s katerim osebe pomaga uporabnikom, da dosegajo zastavljene cilje.

Izobraževanje je potrebno zaradi zahtevnosti osnovne naloge – narediti posamezniku prilagojen rehabilitacijski načrt na podlagi ocene njegovih/njenih sposobnosti in prizadetosti. Delovna skupina naj bo usposobljena, da oceni in spremlja napredovanje (ali nazadovanje) pacienta. Poleg

tega mora biti tudi dovolj organizacijsko sposobna, da bo nalogo izvrševala v določenih časovnih okvirih in na način, ki je prilagojen pacientu. Končno naj bo tudi dovolj dobro opremljena, da se bo lahko odzivala na povratne informacije uporabnikov in prilagajala načrt njihovim spreminjajočim se potrebam.

Izobraževanje navadno poteka v obliki predavanj in delovnih skupin ter kot praktično delo na terenu, kjer se uporabijo naučena znanja. Člani delovne skupine dobijo korektivne informacije od svojih supervizorjev.

Ocena izobraževalnega programa je v prvi vrsti naloga slušateljev, ki so vključeni v program in ocenjujejo zlasti njegovo uporabnost za svojo vsakdanjo prakso. Končna ocena pa naj bo prepuščena pacientom in njihovim svojcem, ki ocenjujejo učinke učenja v praksi.

Dobro izobraževanje naj se izkaže z večji zadovoljstvom osebja, boljšim delom in večjo zadovoljnostjo uporabnikov. Njegov končni rezultat je zmanjšanje prizadetosti pacientov (Corrigan 1998).

Spopad med strokami glede različnih prijemov pri skrbi za osebe s hudimi duševnimi motnjami obremenjuje tudi strokovnjake, zato smo se v zadnjih letih intenzivno ukvarjali z vprašanjem, kako omogočiti pogoje za sporazumevanje med strokovnjaki in za sodelovanje med strokovnjaki in uporabniki njihovih uslug. V Slovenskem združenju za duševno zdravje ŠENT smo s pomočjo uglednih strokovnjakov s področja socialnega dela, pedagogike in psihiatrije oblikovali izobraževalni program Pomoč in samopomoč ljudem v duševni stiski, ki teče zdaj že tretje leto. Pri oblikovanju programa smo se zgledovali pri nekaterih uspešnih nevladnih organizacijah v tujini (Pro Mente, Aigis).

Pomoč in samopomoč osebam v duševni stiski je izobraževalni program, namenjen trem skupinam slušateljev:

- bolnikom-uporabnikom
- njihovim svojcem in skrbnikom
- strokovnjakom – socialnim delavcem, medicinskim sestram, delovnim terapevtom in zdravnikom v osnovnem zdravstvenem varstvu.

Vsebinski sklopi:

- Uvod, osnovne informacije o duševnem zdravju, duševni boleznini, načinih zdravljenja z zdravili in s svetovalnimi ali psihoterapevtskimi tehnikami, informacija o pomenu in načinih psihosocialne rehabilitacije oseb z duševnimi motnjami. Uporabljamo PRELAPS program, ki je namenjen bolnikom s shizofrenijo in njihovim svojcem: njegove vsebine prilagajamo različnim ravnam znanja udeležencev treh skupin in različnim značilnostim hudih in ponavljajočih se duševnih motenj.

- Strokovni delavci in ustanavljanje skupnostnih služb, njihova vloga. Zakonodaja na tem področju. Etične vrednote skupnostnega dela. Človekove pravice.

- Samoorganizacija in samopomoč. Usposabljanje za samopomoč, vodenje skupin za samopomoč, spodbujanje in opogumljanje uporabnikov.

- Multidisciplinarno in timsko delo. Možnosti za sodelovanje, učenje izogibanja kompetitivnosti in osnove timskega dela.

- Učenje socialnih spretnosti kot način osamosvajanja uporabnikov služb za duševno zdravje.

- Evalvacija in preverjanje.

Vsebinski sklopi so prilagojeni vsem trem skupinam (ravnem njihovega predhodnega znanja), vendar so vsebinsko identični. To omogoča sporazumevanje med tremi skupinami, opogumlja bolnike in njihove svojce, da dejavno vstopijo v načrtovanje, izvajanje in evalvacijo rehabilitacijskih programov. Hkrati spodbuja tiste, ki pomoč izvajajo, k opogumljanju uporabnikov njihovih storitev in prispeva h krepitvi etičnih vrednot njihovega dela.

Prve ocene udeležencev programa so pokazale, da je izobraževanje koristno; zadovoljilo je pričakovanja klientov, svojcev in strokovnjakov. Zadnji so se zavzeli za to, da bi bila učenje in supervizija kontinuirana ter da bi lahko razširili pridobljena znanja. Posebej veliko zanimanja so pokazali za učenje o osnovah psihoterapevtskega dela s svojimi uporabniki, kjer se jim zdi, da so njihova znanja posebej pomanjkljiva. Ocenjujemo, da ne gre za to, da bi se vsi udeleženci naših programov želeli psihoterapevtsko izobraziti, temveč bolj za

učenje temeljnih tehnik komunikacije in obvladovanje čustvenih pritiskov, ki lahko privedejo tudi do (vsaj nehotnih) kršitev pravic njihovih klientov. Zlorabe se pri našem delu namreč dogajajo pogosto in so verjetno neposredno povezane z izobraženostjo in supervizijo osebja.

Zato smo v novembru letos pripravili seminar Psihoterapevtski vidiki dela z osebami s psihozo, ki naj bi omogočil načrtovanje in izpeljavo ustreznega nadaljevalnega izobraževalnega programa.

Temeljni cilj našega osnovnega izobraževanja je *krepiti sporazumevanje* med udeleženci v skupnostni skrbi za osebe z duševnimi motnjami. Menimo, da je komunikacija med nami obvezna. Ni stvar dobre volje ali prilagodljivosti. Pomanjkljivo sodelovanje se namreč izrazi v podvajanju skrbi ali hujše, v njeni odsotnosti. Če je stres, ki ga bolnik doživlja ob komunikaciji z osebami, ki izvajajo skrb, prehud, bo iz programa, ki naj bi ponujal pomoč, izstopil.

Literatura

- J. R. BEDELL, S. S. LENNOX (1997), *Handbook for communication and problem solving skills training*. New York: John Wiley&Sons.
- P. W. CORRIGAN (1998), Building teams and programs for effective rehabilitation. *Psychiatric Quarterly* 69, 3: 193-209.
- D. J. JAFFE (1996), *Thinking symptoms may be more important than positive or negative symptoms in determining outcomes for people with schizophrenia*. New Jersey: AMY/NYS Conference.
- L. I. STEIN, M. A. TEST (1980), Alternative to mental hospital treatment. Conceptual model, treatment program and clinical evaluation. *Arch Gen Psychiatry* 37: 392-7.

MEDNARODNI SIMPOZIJ VISOKE STROKOVNE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO IN SOCIALNO PEDAGOGIKO ALICE SALOMON V BERLINU, 15.-16. APRILA 1999

Na vabilo rektorice Visoke strokovne šole Alice Salomon v Berlinu prof. dr. Christine Labonté Roset sem se udeležil mednarodnega simpozija, ki ga je z naslovom *Models of Success: What can Social Work and Social Work Education Contribute to Solving the Crisis of our Societies* priredila ta šola v dneh od 15. do 16. aprila 1999 v novem šolskem poslopju v predelu Hellersdorf v vzhodnem delu Berlina. Na simpoziju je poleg štirih domačih profesorjev nastopilo še deset vabljenih predavateljev iz drugih evropskih dežel in Izraela, tako da je to vabilo šole, ki nadaljuje tradicijo prve evropske šole za socialno delo sploh, velika čast za našo šolo in zame osebno. Mislim, da gre vabilo delno pripisati zahvali za to, ker je naša šola lani ob koncu aprila uspešno gostila sestanek izvršnega odbora Evropske zveze šol za socialno delo, katerega članica je tudi rektorica berlinske šole. Našo šolo je bila po posredovanju doc. dr. Darje Završček že dvakrat obiskala in pri nas predavala prof. dr. Birgit Rommelspacher, ki prav tako poučuje na šoli Alice Salomon, tako da lahko rečemo, da so zametki sodelovanja obeh šol obstajali že pred tem vabilom. Na simpoziju sem imel polurno predavanje, ki mu je sledila razprava. Naslov mojega predavanja je bil »Prispevek kvalitativnih metod k empiričnemu raziskovanju v socialnem delu«, v njem pa sem se dotaknil vprašanj socialnega dela v prehodu, prispevka kvalitativnih metod in statusa empiričnega raziskovanja v socialnem delu, s tem pa tudi vprašanj o statusu vede o socialnem delu, o čemer prav zdaj v Nemčiji živahno polemizirajo. (Nekoliko prirejen slovenski prevod predavanja je objavljen v tej številki Socialnega dela.)

Po pozdravnih besedah rektorice smo v dobro opremljenem velikem avditoriju šole

(*auditorium maximum*) najprej poslušali predavanje profesorja Jürgena Nowaka z berlinske šole z naslovom »Globalizacija in socialno delo: Protislovje ali način reševanja problemov?« Na omembo te teme sem se odzval nekoliko nelagodno, saj se mi je zazdelo, da se poskuša v razpravo o socialnem delu vsiliti modna sociološka tema. To nelagodje pa ravno izdaja, da gre morda za protisloven odnos. Kaj naj v socialnem delu počnemo z globalizacijo, ko imamo vendar opraviti z individualnimi primeri? Razprava o globalizaciji in socialnem delu naj bi torej osvetlila to razmerje in povedala, kakšne so posledice globalizacije za socialno delo. Globalizacijo kot zgodovinsko družbeno preobrazbo sestavlja cela vrsta procesov: ekonomska globalizacija pomeni delitev dela med geografskimi in geopolitičnimi področji; finančna globalizacija svetovno povezanost denarnih gibanj in s tem kriz; ekološka globalizacija – uničevanje okolja; informacijska globalizacija, poosebljena v svetovnem spletu; kulturna globalizacija – »mcdonaldizacija«; migracijska globalizacija – migranti in begunci; politična globalizacija, ki pomeni združevanje in povezovanje držav v naddržavne ekonomsko-politične in obrambne zveze.

Prva Nowakova teza je bila, da je globalizacija strategija, s katero poskuša Zahod ekonomsko in politično obvladati svet. To naj bi se odražalo v združevanju ali fuziji velikih mednarodnih podjetij, v združevanju mednarodnih investorjev in v mednarodnem upravljanju konfliktov, npr. kosovskega konflikta. Njegova druga teza je, da je globalizacija nevarnost za demokracijo in »blaginjo ljudstev«, kajti globalni kapitalizem ne pozna vrednot, pozna samo oplajanje kapitala. Globalizacija pripelje k »učinkom bumeranga«: povzroča revščino

(socialni bumerang), razvrednotenje človeka (psihološki bumerang), »reetnizacijo« ali ponovno vzbujeni nacionalizem in fundamentalizem (kulturni bumerang), globalno migracijo v dežele, kjer »se cedita med in mleko« (politični bumerang) in povzročča zmanjšanje moči nacionalnih elit. Globalizacijo pa je mogoče – to je Nowakova tretja teza – izkoristiti kot strategijo za reševanje družbenih problemov, ki jo razume kot iskanje alternative globalnemu liberalnemu kapitalizmu. Vidiki te alternative naj bi bili: razvijanje »socialnega kapitala« ali solidarnosti med ljudmi s skupnostnim delom; razvijanje lokalne ekonomije namesto globalne; ustanavljanje več globalnih mednarodnih nevladnih organizacij (po zgledu *Amnesty International*, *Greenpeace* itn.) in širjenje idej in razpravljanje po internetu. »Globalizacija lahko reši družbene probleme s političnim sodelovanjem na temelju socialne enakosti,« je z abstraktno in neobvezujočo floskulo sklenil svoje predavanje J. Nowak. O posledicah za socialno delo – skoraj nič, če odštejemo omenjanje skupnostnih iniciativ. Razen če tudi on meni, da je vse to socialno delo.

Isidor Walliman iz Basla je v predavanju z naslovom »Socialna ekonomija: skupnostna akcija za socialno integracijo in preprečevanje nezaposlenosti in revščine« smiselno dopolnil in konkretiziral Nowakove misli. Tudi v njegovem predavanju je bilo čutiti odmeve gesel »cvetlične generacije«, ki se je leta oseminšestdeset upirala vseprisotnosti »sistema« in na Zahodu kokehtirala s socializmom in ki zdaj doživlja le še povečano in resnično globalno prisotnost kapitalističnega sistema. Walliman pravi, da gradi na tradiciji utopičnega socializma, vendar pa se ne misli spopadati s kapitalizmom, ampak priporoča snovanje otokov socialističnih razmerij znotraj prevladujočega kapitalističnega sistema. Konkretno: revni in brezposelni naj bi ustanavljali majhna socialistična podjetja kot »samodeterminirane proizvodne sisteme«, ki bi investirala dobiček, kolikor bi ga ustvarila, v nove in nove majhne enote in se tako širila in vse večjemu številu ljudi omogočila preživetje, ali pa bi ga nalagala v skupne službe, v izobraževanje, programe dokva-

likacije, prekvalifikacije ipd. Te »kooperativne« naj bi bile demokratično vodene (samoupravljanje) in naj bi oblikovale mreže, ki bi vključevale tudi lastne banke, in bi tako sestavljale nekakšen vzporeden gospodarski sistem, katerega vloga bi bila izključno podpora revnim, da bi preživeli, saj ni pričakovati, da bi lahko konkurirala kapitalističnim podjetjem. Ideja je videti res utopična, a ob tem sem se spomnil pripovedi in filma *Mesto radosti*, ki opisujeta oziroma prikazujeta oblikovanje take skupnostne gospodarske enote v predmestju Kalkute in njen spopad s »pravimi«, izkoriščevalskimi lokalnimi kapitalisti. Navsezadnje se tudi pri nas nekatere samopomočne skupine oziroma organizacije ukvarjajo s pridobitno dejavnostjo, da bi tako zagotovile članom osnovne dohodke ali izboljšale njihov gmotni položaj.

Helene Reis iz Coimbre na Portugalskem nas je seznanila z načeli in »ukrepi aktivne politike zaposlovanja«, podobnimi našim. Uveljavljajo zaščitne delavnice, klube zaposlovanja, spodbujajo lokalne zaposlitvene pobude, programe usposabljanja in izobraževanja in tako imenovana »vsiljena« podjetja, ki naj bi služila integraciji dolgotrajno nezaposlenih. Med načeli je omenila načelo relevantnosti programa, načelo usposabljanja, kvalitete, ustreznih delovnih pogojev, samopodpore, subsidiarnosti države, participacije in partnerstva, spodbujanja lokalnega financiranja in druge. Vsa ta načela kažejo, da je javna finančna podpora v krizi, in odražajo težnjo, da bi država čim manj posegala na to področje in samo delno podpirala programe, ki pokažejo dovolj visoko stopnjo viabilnosti.

Iz Freudovega mesta, mesta nevroze, kot je dejal, je prišel Ferdinand Wolf, ki je v predavanju z naslovom »Kdo je stranka: K rešitvi usmerjeni pristop pri socialnem delu s kompleksnimi sistemi« na praktičnem primeru pojasnil različico systemskega pristopa. Dunajčan se je šolal pri znanem systemskem terapevtu Stevu De Shazerju v ZDA. Učitelj ga je, Avstrijca, nevesčega ameriščine, dve uri po prihodu v ZDA posadil za mizo s klientko, ki je govorila nerazumljiv slang, in mu dejal: »Delaj!« Ni mu preostalo drugega, kot da je, takoj ko je

odprla usta, rekel, da ne razume. In potem sta se prebijala od besede do besede. Razlagala mu je in pojasnjevala in, presenetljivo, začela je govoriti pravilno, počasi in razumljivo. Bolj razumljivo tudi njej sami. Izkazalo se je, da je njegovo mučno poglabljanje v pomen izrečenega, prizadevanje, da bi razumel nerazumljive besede in pojme, razumel njen položaj, kot ga je opisovala, v resnici metoda. Videl je, da mu je De Shazer tako demonstriral temeljno načelo, ki pravi: Ne razumi prehitro! Ne bodi preveč pаметen. Pusti se poučiti. Poskušaj razumeti. Ob tem, ko spodbujaš opis in ko je klientka tvoja učiteljica, tudi ona zagleda svoj položaj z drugačnimi očmi. Wolf je nato pojasnil osnovna načela systemskega posredovanja, kot so: sovisnost sistemov, nelinearnost vplivov, stalnost spreminjanja, »efekt metulja« (ki povzroči tajfun), odkrivanje frustrirajočih ponavljajočih se vedenjskih vzorcev, pozornost neproblematičnim obdobjem, okrepitev uspešnih dejanj, uvažanje presenečenj in druga. Wolfovo predavanje je bilo poleg predavanja Jone Rosenfelda edino, ki je govorilo o tem, kako delati socialno delo.

Peter Hendricks iz Maastrichta je z naslovom »Oblikovanje skupnega okvira za protirasistično in protizatiralno prakso« poročal o programu izmenjave študentov različnih narodnosti in ras. David Kramer iz Berlina pa je predstavil izide raziskave o prostovoljnem delu v »novih nemških deželah«, kot zahodni Nemci zdaj imenujejo nekdanjo NDR. Omejil se je na programe, ki jih podpira ustanova Robert Bosch – kaj to pomeni v razmerju z vsem prostovoljstvom v nekdanji NDR, nisem zvedel. Projekti, ki so bili zajeti, pa so bili po vsebini razvrščeni v naslednje kategorije: skupnostno in kulturno delo, delo z otroki in mladino, delo z družino in ženskami in delo s starimi. Predstavitev je izražala določeno neravnotežje med napihnjeno formo in dokaj razdrobljeno vsebino. Iz računalniško (z notesnika) vodene multimedijske predstavitev (na velikem platnu v kolorju) anketnih odgovorov (zoprne tabele dosti boljše razumeš, če jih spremlja bučen rock) nisem mogel razbrati kaj prida vsebinskih ugotovitev mimo povsem empiricističnega

naštevjanja porazdelitev po posameznih variablah. Tipična »ugotovitev«: »Stotinami računalniških križanj v okviru te raziskave smo ugotovili, da spol respondentov veliko redkeje pomembno korelira z izraženimi mnenji kot status respondentov (verjetno izobrazba, op. pis.) ali njihova lastna opredelitev vrste projekta, v katerem sodelujejo.« Iz vsega se vendarle da sklepati, da je bilo prostovoljno delo v Vzhodni Nemčiji razvito že pred družbeno spremembo in da je po spremembi po mnenju respondentov oteženo (verjetno zaradi večje ekonomske negotovosti) in premalo priznано; da pozdravljajo nastanek zasebnih, nevladnih organizacij na tem področju; da na vključitev v prostovoljno dejavnost vpliva zgled staršev oziroma družinska tradicija; da je »prostovoljno delo zadeva dobro izobrazjenega srednjega sloja«, pretežno žensk; da so posebno privlačni projekti samopomoči (pomagaj si sam, če ti država ne pomaga), kar po mnenju raziskovalcev pomeni, da je to oblika, v kateri se v novih pogojih nadaljujejo miselni vzorci in izkušnje iz prostovoljnega sodelovanja v prejšnjem režimu. Berndt Kolley, sodelavec šole Alice Salomon, je na koncu prvega dne poročal o svoji raziskavi o rejništvu v Berlinu (»Podpirati rejništvo – standardizirana anketa med starši v Berlinu«). Pred njim sem bil ob petih popoldne pred že precej izpraznjeno dvorano (usoda obrobnih) na vrsti jaz. Svoje predavanje bi uvrstil med tiste, ki smo govorili o socialnem delu v ožjem generičnem pomenu. Sodeč po pozornosti, s katero so prisotni spremljali predavanje, po aplavzu in poznejših osebnih komentarjih bi dejal, da je bilo predavanje dobro sprejeto.

Najbolj socialnodelavsko je bilo predavanje znanega profesorja Jone Rosenfelda, učitelja številnih evropskih socialnih delavcev s šole za socialno delo Hebrejske univerze v Jeruzalemu, ki je vpeljal vrsto predavanj drugega dne: »Plemenitost in socialno delo ali 'kolektivno raziskovanje' in 'učenje iz uspehov' – ključ do služenja tistim, ki jim ni ustrezno služeno«. Po Rosenfeldu je vloga socialnega dela posredovati med klienti, to je tistimi, ki niso ustrezno oskrbljeni, in sistemi, ki naj bi skrbeli zanje in jim bili v

oporo, a svoje funkcije ne opravljajo dobro. Socialno delo posega v ta odnos, da bi pretrgalo popoln zastoj komunikacije in povežalo nepovezane ter tako omogočilo izključenim prispevati k središču družbe. Opisal je vrsto projektov, ki ponazarjajo koncepte kolektivnega raziskovanja in učenja iz uspehov: »učče se organizacije ali skupnosti«, »spoznavajoče skupnosti«, »učenje od klientov« in druge, ki jih tu ne moremo povzeti. Socialnemu delu ni treba uvažati znanja drugih ved, izluščiti mora znanje, ki obstaja pri ljudeh, s katerimi dela, in ki delajo na področju, kjer deluje. Zastavlja si vprašanje, kaj lahko izključeni, revni, naučijo akademike. Rosenfeldova stališča, ki zadevajo socialno delo kot vedo, se ujemajo z našimi. Pravi, da socialno delo ni aplikativno, temveč inventivno. Ne prispeva znanja, ki pojasnjuje, temveč znanje, ki služi ravnanju, akciji. Iz tega izhaja, da ima v odnosu do družbenih ved dosti bolj samostojno vlogo, kot sodijo nekateri. Proces pridobivanja socialnodelavskega znanja imenuje »učenje iz uspehov«. Vprašati se moramo: kaj je delovalo v preteklosti, kdo je preživel in kako, kako je mogoče, da se je dobro izteklo. O tem govorijo tudi njegove knjige in članki, ki nosijo zgovorne naslove: »Kako so se izvili iz skrajne revščine«, »Z dna kvišku« in podobno. Kaj je menil s »plemenitostjo« v naslovu svojega predavanja? Angleško *generosity* bi lahko prevedli tudi kot »velikodušnost, radodarnost«, podobne besede pa so še »simpatija«, »sočutje«. Plemenitost ali velikodušnost je »sočutje za ugodje drugega«; ni ti dobro, boli, če vidiš drugega v nesreči. Hočeš mu dobro. To je temeljni vzgib socialnega dela, mi pa bi dejali, da je še več: identifikacija z drugim je temelj etike, spoznanje, da smo vsi »v istem čolnu«, z enako usodo. Socialno delo ni prestižen poklic in ni poklic, ki si prizadeva za velike spremembe. Njegova maksima je: Delaj vsak dan malo bolje. Rosenfeld je tako potrdil svoj sloves občutljivega in razumnega »očeta socialnega dela«, človeka, ki ve, kaj je socialno delo. Njegova dela bi morali poznati tudi mi.

Rosenfeldov sodelavec z iste šole Uri Yanay je govoril o »zaviranju kriminalitete in opolnomočanju žrtev« ter pri tem ob-

širno obravnaval načela in postopke poravnalne pravičnosti v nasprotju s povračilno. Navedel je tudi omejitve poravnalnega prijema in empirične podatke, ki pričajo o njegovi uspešnosti v okviru razumnih meja. Jan Dimmers iz Amsterdama je poročal o »skupnostnem delu na področju javnega zdravstva« (v šoli Alice Salomon deluje tudi oddelek za medicinske sestre). Med procesi, ki spremljajo spremembe na tem področju, so: deinstitucionalizacija, deregulacija, skupnostna skrb, sodelovanje med socialnim delom in zdravstvom in koordinacija na lokalni, ne več na državni ravni. Ti procesi zahtevajo inovacije, ki jih Dimmers vidi zlasti v invenciji različnih oblik terenskega ali uličnega dela, v razvijanju informacijskih kompetenc in zmožnosti dela z mrežami. Posledice za izobraževanje so: spodbujanje učenja ob delu (»delovno mesto v šolo, šolo na delovno mesto«) in problemskega učenja, razvijanje splošnih kompetenc in naravnosti k neprestanemu učenju. Po predavanju Yvonne Erdmann, ki je na simpoziju zastopala sestrski poklic (»Menedžment na področju zdravstvene nege«), sta posvet zaključili predavanji o mednarodnem evropskem sodelovanju na področju izobraževanja. C. Christensen iz Aarhusa na Danskem je govoril o ključnem pomenu mednarodne izmenjave študentov in učiteljev za nadaljnji razvoj socialnega dela v Evropi in o stanju mednarodnega sodelovanja na danskih visokih šolah (»Evropska dimenzija znotraj izobraževalnega sektorja«), Nol Reverda iz Maastrichta pa je poročal o programu mednarodnega podiplomskega magistrskega študija socialne politike (MACCESS), ki vsebuje štiri osnovne predmete (Uvod v evropske institucije, Komparativno raziskovanje, Komparativna socialna politika, Socialni poklici v Evropi) in vrsto izbirnih, med njimi Upravljanje sprememb, Razvijanje evropskih omrežij, Marginalizacija, Evropsko socialno pravo in druge.

Ne bi mogel reči, da sem na simpoziju dobil vpogled v dogajanje v »evropskem« socialnem delu, videl pa sem, da je »socialno delo«, vsaj tako, ki se predstavlja na znanstvenem posvetovanju, še vedno le pisana mešanica sociologije, socialne varnosti in

socialne ekonomije, antidiskriminacije in človekovih pravic, kriminologije, tradicionalnih skrbstvenih ukrepov (rejništvo) in sredstev (prostovoljstvo) z dodatkom javnega zdravstva, zdravstvene nege in mednarodne dimenzije in s sorazmerno majhnim deležem »generičnega«, »pravega« socialnega dela, ki naj bi reševalo težave in stiske konkretnih ljudi, ki so padli skozi vse pravičniške načrte, skozi vse mreže socialnovarstvenih ukrepov in skozi vse dobronamerne programe ter pristali na dnu in zunaj vsega. Videl sem tudi, da v evropski razpravi o socialnem delu socialni delavci in tisti, ki se identificirajo s socialnim delom, nimajo veliko besede. Upam, da to pač tokrat ni bil namen simpozija; da je bil namen razpreti široka obzorja globalizacije, internacionalizacije, evropeizacije in da imajo na evropskih šolah za socialno delo za druge priložnosti na voljo ljudi, ki bi znali kaj pametnega povedati o tem, kako delajo s klienti, da jim pomagajo iz stisk.

Visoko strokovno šolo Alice Salomon so po politični spremembi preselili iz lepega berlinskega predela Schönefeld povsem na obrobje bivšega Vzhodnega Berlina, tri postaje podzemeljske železnice U5 pred koncem, da bi s tem simbolno poudarili povezanost vzhodnega dela Berlina z visokošolskim sistemom zahodnega. Očitno niso našli druge žrtve kot šolo za socialno delo – kar nam ni tuje. Za to potezo, ki pomeni za učitelje, ki stanujejo v središču Berlina, najmanj pol ure vožnje s podzemsko, so se šoli oddolžili z veliko modernistično, precej hladno in strogo delujočo, vendar arhitekturno čisto petnadstropno stavbo, ki s svojim trapezastim tlorisom v novozgrajenem poslovno-potrošniškem središču kraja zaseda celoten cestni otok, in očitno tudi s precej radodarnim zajemanjem iz krajevnega proračuna, saj je župan Hellersdorfa (pravi »Ossi« ali po naše vzhodnjak), bivši raziskovalec na Ekonomski visoki šoli, hkrati načelnik oddelka za družbene službe. Ali pa imajo pametno politiko in se zavedajo, da je razvijanje mednarodnega sodelovanja šol prioriteta naloga *države*, zato so pripravljeni za tako sodelovanje seči v žep.

Blaž Mesec

R. Levičar (1999), *Vodnik po nevladnih organizacijah v Sloveniji*. Ljubljana: ADI - Agencija za razvojne iniciative.

TRETJI SEKTOR: EPISTEMOLOGIJA ALI STATISTIKA?

Kakšen je tretji sektor v Sloveniji? Kako je sestavljen in kaj pomeni? Mogoči so štirje osnovni načini odgovaranja na to vprašanje, smiselnost rezultatov pa ni odvisna le od vsebine, ampak tudi od načina, kako so odgovori podani. En način so *teoretske* študije. V tej obliki podajanja odgovorov je empirija (kot njihov fundament) že v izhodišču podrejena teoretski osmislitvi, v skladu z načelom, da dobra teorija brez empirije ni mogoča, samo z uporabo empirije pa je sploh ni. Zato v teoretskih publikacijah praviloma ni konkretnih podatkov ali pa so izdatno selekcionirani v skladu s teoretskim izhodiščem. Temu diametralno nasproten način so razni *imeniki* kot posebna oblikovna vrsta oz. forma pakiranja odgovorov. V njih so stvarni podatki o predmetu strogo reducirani zgolj na izbrane pokazatelje, očiščene vsega ostalega, npr. zgolj na številke (telefonske ali statistične), na naslove ali pa na podobe (npr. kovancev, gob, znamk, umetnostnih reprodukcij). Tovrstni imeniki so seveda koristni (kot forma) le, če iščemo natančno tiste karakteristike, ki jih vsebuje imenik, v vseh drugih primerih pa je zadeva nesmiselna. Tretji način podajanja odgovorov so *priročniki*, ki rešujejo formalno oz. oblikovno zadrego prejšnjih dveh. Priročniki so nekakšna »pametna« varijanta imenikov; še vedno sledijo njihoveemu smotru, a s pretenzijo, da se zavedajo slabosti lastne logike in jo poskušajo korigirati. Zato je priročnost priročnikov – v nasprotju z imeniki – v tem, da poskušajo selekcionirane karakteristike podanih stvari tudi osmisлити z različnimi vrstami navodili za uporabo: od enostavnejših napotkov, osredotočenih zgolj na preglednost

zbrane tvarine (to so tisti primeri, kjer je ob vsebinskem kazalu pritraknjen tudi uvod, da vsebino kazala sploh razumete), do zahtevnejših navodil, ki povečajo priročnost gradiva z razlago kakšnih klasifikacij ali celo s teoretsko navezavo. Na ta način lahko npr. iz preproste zbirke kulinaričnih receptov nastane kuharski priročnik (in ne zgolj imenik), v nasprotnem primeru pa je lahko brez dodatne refleksije celo marsikateri »znanstveni zbornik« osiromašen v tem smislu, da iz priročne knjige degradira v običajen imenik zbranih tekstov. Še najbolj nazorno si lahko predstavljamo razliko med imenikom in priročnikom (kot formo) v tistih primerih, kjer je tvarina urejena v gesla. Če so gesla, razvrščena po abecedi, tudi pojasnjena, nastane iz slovarja leksikon (oz. pojmovni priročnik), če so izčrpno razjasnjena, pa dobimo enciklopedijo. Četrta forma – ki je predmet te recenzije – pa je *vodnik*. Kot oblika je nekaj več od priročnika in dosti manj od enciklopedije. *Vodnik* je forma, ki združuje prednosti obeh tako, da je v primerjavi s priročnikom ambicioznejši, a priročnejši od enciklopedije. Zato se *vodnik* ne osredotoča več zgolj na opis empiričnega gradiva, ki ga ponuja; v njem je lahko pojasnjevanje tvarine navzoče v večji ali manjši meri, a to ni njegova značilnost. V *vodniku* to, kar komu omogoči, da kaj spozna ali se s čim seznanja, ni doseženo več z razlago, ampak z logiko zajemanja in podajanja snovi. Ker je bistvo *vodnika* namen, priročnika pa uporaba, je prvi projekt zahtevnejši od drugega, čeprav tudi bolj delikaten. Predstavljajte si, da si name ravate v neznanem kraju privoščiti okusen obrok ali pa opraviti hribolazniško turo: v razmerah, ko imate izrazito profiliran interes in ste hkrati vrženi v neznan in podatkovno kompleksno okolje, si boste lažje

pomagali z vodnikom (po gostilnah ali po gorah) kot s priročnikom na isto temo – seveda ob predpostavki, da lahko izbirate med dobrimi vodniki in priročniki. Priročniki so namreč priročni za vse, tudi za tiste (gostilne, gorske poti), ki so izven vaših zmožnosti ali okusa, medtem ko so vodniki do zbranih informacij smotrno intencionirani (uperjeni). Šele to omogoči vodniku, da vas s svojo formo tudi vodi, medtem ko si lahko s priročnikom zgolj pomagata.

Težava z vodnikom pa je tale: bolj ko je smiseln in enostaven za uporabnika, bolj je kompliciran za avtorja. V nasprotju s sestavljanjem priročnikov, kjer je glavna skrb namenjena dostopnosti in razvrščanju podatkov, je dodaten problem vodnika v tem, kako naj bo potencialnim uporabnikom pisan čimbolj »na kožo«. Ostreje rečeno, poglobljena težava priročnika je še vedno na ravni empirične evidence, medtem ko je sestavljanje (dobrega) vodnika epistemološki problem. Ta ni le v tem, kaj zajeti, ampak *kako* selekcionirati empirično kompleksnost na način, ki bo smiseln za interes, s katerim uporabnik reducira podatkovno okolje, vključno s posameznimi tipi vodnikov. Zato so slabi vodniki razpoznavni po slepi pegi njihovih sestavljalcev. Ta slepa pega tiči v ignoranci prav tistega razloga, ki napelje uporabnika k odločitvi, da seže po vodniku namesto po priročniku. Ne pozabimo, da se uporabnik giblje, sprašuje, odloča in vseskozi tudi ostaja na predteoretski ravni »vsakdanje realnosti«, k(j)er glede predmeta svojega interesa ne razpolaga niti s podatki, še manj seveda s klasifikacijami ali teorijo. Šele ko se z običajno (samoumevno) zalogo znanja več ne znajde, se uporabnik odloči za ekspertno pomoč, a tudi takrat njegovih težav še ni konec. Odločitev za pomoč ga postavi pred novo odločitev o vrsti pomoči, kjer se še vedno sam odloča, saj je pomoč mogoča na več načinov, razlike med njimi pa so tako sofisticirane, da jih uporabnik že po definiciji ne pozna (ker ni ekspert). Zato si lahko pomaga le z najenostavnejšimi možnimi informacijami o formi, npr. o tem, ali se knjigi reče priročnik ali vodnik. In tu, kjer povprečni uporabnik svojo težavo razreši, se začne ekspertni problem sestav-

ljalcev: kakšno je smiselno ravnovesje med obliko in vsebino ponujenih informacij.

Prevečkrat pozabljamo, da domet, znotraj katerega osmišljujemo vsebino predstavljenega, določa zlasti forma. To je sicer že klasični aristotelovski poudarek, star že dobrih 2.300 let, ki pa v sodobni specializaciji in fragmentaciji človekovih dejavnosti postaja vse bolj, ne pa vse manj aktualen. Aristotel je prvi racionaliziral odnos med obliko in stvarino (formo in materijo) kot vzajemno relacijo in s tem opozoril na škodljivost ekstremov: na eni strani tistih idejnih (predaristotelovskih), kjer je edino merilo stvarnosti predstavljal skupek vrhovnih Idej (ki jih pišemo z veliko začetnico), iz katerih so v njihovem imenu deducirali vse ostalo, vključno z empiričnimi oblikami pojavnosti vseh neživih in živih stvari. Po tej paradigmi naj bi bili bližje resničnosti takrat, ko se čimbolj zatekamo v okrilje umskih sposobnosti in se čimbolj oddaljujemo od čutnega izkustva. V nasprotju ekstrem pa zaidemo s prevlado obrnjene paradigme – kar res šteje, je empirija, vse drugo je spekulacija. Ker pa vemo, da je ta očitno mogoča na tak ali drugačen način, se je kmalu zreducirala na interesno pogojenost (kot špekulacija) in je zato vse bolj zgubljala vsakršen ontološki smisel. Resnica kot špekulacija je namreč lahko politična, trgavska, filozofska, religijska, umetnostna, skratka nekaj navideznega (virtualnega). Če ostanemo pri tej varianti, potem je vse odvisno le še od tega, ali se postavimo bolj na konservativno ali na bolj liberalno stališče, s katerega bodisi negativno bodisi pozitivno vrednotimo različnost tovrstnih špekulacij. V obeh primerih pa z resničnostjo kot tako nimamo več kaj početi, saj je ta zakrita z dojemanjem resnice na enega od treh načinov:

1. z resnico o tem, da je resnično le tisto, kar je in kakor je razvidno z (ra)zbiranjem podatkov (empirizem);

2. z resnico o eni sami Resnici na račun drugih, se pravi, o tem, katera je edino resnična (absolutizem);

3. z resnico o pravilnosti vseh resnic, med katerimi vsaka dobi status veljavnosti že zgolj z načinom, kako jo produciramo in zagovarjamo – ne glede na kakšno

»dejansko« resničnost (relativizem).

Če v smislu teh treh načinov pogledamo resnice na posameznih področjih, npr. v sociologiji, potem lažje razumemo formaliste na eni strani in simbolične interakcioniste na drugi, v filozofiji zato dobimo metafizike na enem koncu in fenomenologe na drugem, na umetnostnem področju klasicistom nasprotujejo avantgardisti, v religiji se institucionalni monoteistični dogmatiki konfrontirajo z individualističnimi spiritualističnimi novodobniki, v politiki si stojijo nasproti idealisti in pragmatiki itn. Zato je aristotelovski poudarek o enotnosti forme in materije še danes aktualen, saj nas svari pred ekstremizmi v eno ali drugo smer, iz katerih se napajajo zgornje tri redukcije resničnosti.

Kako pa zajeti t. i. *tretji sektor* na Slovenskem? Kako ga narediti razvidnega, dostopnega? Zlasti s pomočjo teorije ali empirije, bolj z umovanjem ali s podatki? Kako narediti ravnovesje med vsebino in obliko, s priročnikom ali z vodnikom? Če z vodnikom – kako ga sestaviti, kako izbrati klasifikacijski kriterij? Kako narediti dober vodnik, če ni niti slabega priročnika niti približnega popisa stvari, ki bi spadale vanj?

Te naloge se je lotil Robi Levičar s sodelavci. Gre za projekt, ki je nastajal nekaj let in se je že na začetku soočil z zadrego, kako iz dostopne statistike razbrati tretji sektor. Kako ga predstaviti, če pa to področje v razpoložljivih uradnih podatkih ni niti enoznačno niti razločno zajeto, še bolj nejasno pa je, katere statistično evidentirane oblike organiziranja so dejansko »žive« in katere ne (saj zakonodaja ne predvideva izbrisa iz registra). Od tod odločitev, da je treba začeti tako rekoč iz nič: zbrati vse podatke z anketiranjem na terenu in se naknadno odločiti, kako jih razvrstiti in v kakšni obliki je njihova predstavitev sploh smiselna. Na ta način je nastala ideja o vodniku in s tem tudi soočenje s problemi, ki sem jih nakazal zgoraj.

Razlika med zgolj drugačno verzijo statističnega priročnika in obliko vodnika, za katero se je odločil avtor, je jedrnatost nakazana že v predgovoru. Tam je rečeno, »da je namen ureditve Vodnika predvsem predstaviti in podpreti tak aktivni način

življenja, ki ga živijo člani nevladnih organizacij v Sloveniji«. In šele iz te perspektive »je pričujoči Vodnik tudi zgovoren odgovor na vprašanja ali dvome o delovanju civilne družbe danes« (str. II). To pomeni, da je za predstavitev tretjega sektorja vzet kriterij nevladnih (neprofitnih, volonterskih) organizacij, ne pa npr. koncept civilne družbe. Zakaj je ta odločitev produktivna in v kakšnem smislu si lahko po tej poti odgovorimo na zadrego »o delovanju civilne družbe danes«? Oziroma, kaj bi nastalo, če bi naredili narobe, da bi npr. vzeli civilno družbo za osnovni kriterij in se šele nato vprašali o pomenu nevladnih organizacij? Nastala bi zmeda, ki se v imenu »civilne družbe« na Slovenskem preigrava že dobro desetletje in ji še ni videti konca. Ni naključje, da sta ravno letos izšla kar dva »civilnodružbena« zbornika, *Sproščena Slovenija* pri založbi Nova revija in *Civilna družba v Sloveniji in Evropi*, ki ga je izdalo društvo Občanski forum. Kot osnovni oz. izhodiščni kriterij obeh projektov je vzeta civilna družba, ki je v prvem zborniku uporabljena izrazito (politično) redukcionistično, medtem ko je v drugem, nasprotno, civilnodružbeni kriterij uporabljen tako široko, da ni več jasno, kaj naj bi sploh pomenil. Kar ni naključje. Zato dobro je, da se tudi *Vodnik po nevladnih organizacijah* ni ujel v isto past. Čeprav govori o civilni družbi, je ne jemlje za izhodiščni kriterij in se s tem izogne paradoksu, da bi ob izteku dvajsetega stoletja še vedno tarnali nad nekakšno krizo civilne družbe pri nas, kar sicer počnejo tako na desnici kot na levi, in to kljub temu, da imamo že desetletje staro državo v modernem (parlamentarnem) smislu. Dejstvo je, da je bil govor o krizi civilne družbe depласiran že od začetka, ko se je pojavil, danes pa je še bolj. Prevečkrat se pozablja, da pri nas ni v krizi civilna družba, ampak mišljenje civilne družbe in uporaba tega pojma.

Zakaj? Ker se je pred letom 1990, ko je nastal civilnodružbeni diskurz, začel pojem civilne družbe uporabljati kot orodje političnih bojov, iz česar je nastal zmoten vtis, da je civilna družba nasprotje državni oblasti. To prepričanje je po osamosvojitvi generiralo nove redukcije civilne družbe na

ožje segmente, odvisne od interesov avtorjev, ki so producirali tovrstne definicije. Zato danes razpolagamo z zmedo civilno-družbenih opredelitev, okrog katerih ni mogoče nikakršno poenotenje, ne v konceptualnem, še manj v političnem smislu. Že pred osamosvojitvijo sta prevladala dva pogleda, ki sta bila enako redukcionistična, čeprav sta si konkurirala. Prvi je civilno-družbene odnose enačil s sintagmo »samoupravna socialistična družba«, v kateri se je razvoj civilnosti opiral na osrednje ideološke postulate prejšnjega režima, in sicer:

- na odmiranju države,
- na forsiranju neposredne demokracija na vseh ravneh in v vseh stvareh (delegatski sistem),
- na krepitvi nepolitične družbe (samoupravnih interesov),
- na zamegljevanju razlike med državo in družbo v razmerah, ko ta razlika sistemsko sploh še ni bila vzpostavljena.

Temu nasproten pogled pa so vpeljevali akterji *novih družbenih gibanj* iz osemdesetih let. Pri njih je bila civilna družba reducirana zgolj na ozek segment tistih družbenih grupacij, ki so takrat artikulirale politična stališča na nestranski način – vse drugo, kar je ostajalo izven tega okvirja, pa ni štelo za del civilne družbe. V desetletju po osamosvojitvi, tj. v času legitimnosti političnega pluralizma, so se začele množiti opredelitve civilne družbe v smislu naslednjih treh kategorij:

- *Redukcionistične* definicije, ki so izključevale iz civilne družbe vsa tista področja, ki so bila brez političnega potenciala, ali pa so ga imela, pa ni bil »pravi«. Zato se je iz civilne družbe po eni strani izločalo akterje in organizacije na področju zabave, rekreacije, prostočasnih aktivnosti, duhovnosti, religije, profitnosti, po drugi strani pa so bili izločeni tudi tisti, ki so izražali politične aspiracije v smislu »boja za oblast«, a so sodili v nasprotno politično opcijo od one, ki je za tvorca definicije veljala za »edino demokratično«. Za to varianto se je civilna družba reducirala samo na tisti del političnih civilnih gibanj, ki so »zares« demokratična in še vedno nestranski, vse ostalo pa naj ne bi imelo s civilno družbo nobene zveze.

- V drugo kategorijo sodijo *dualistične* definicije, katerih skupni imenovalec je preigravanje nasprotja med državo in družbo. Namesto političnega kriterija o »pravi« in »nepravi« civilni družbi so vpeljali strukturni kriterij, npr. v smislu opredelitve, da je civilno le tisto »družbeno področje, ki je predmet civilnopravne ureditve... v nasprotju z drugimi družbenimi področji, ki so predmet javno-državnopravne ureditve«, kot se glasi ena od tipičnih definicij iz te kategorije. Glavna slabost omenjenega pogleda je, da ostane slep za vse in vsakršne preseke oz. preplete med družbenim in državnim področjem, kar postane zavražajoče ravno takrat, ko poskušamo obravnavati konkretna vprašanja (denimo, probleme izobraževanja in raziskovanja na instituciji, kot je npr. Univerza, ki po eni strani uživa popolno avtonomijo v vseh zakonskih aktih, od ustave navzdol, hkrati pa je v celoti finančno odvisna od države). Operirati z enostavnim dualističnim konceptom v konkretnih primerih pomeni, da vso kompleksnost konkretnih situacij vnaprej zameglimo z abstraktno alternativo ali/ali (ali država ali družba, vse vmes pa ostaja nepomembno ali celo škodljivo).

- Tretja kategorija pa so *rezidualne* definicije, ki so sicer manj napačne od prejšnjih dveh, a še bolj neuporabne. V nasprotju s prvo kategorijo niso politično določene, hkrati pa tudi niso več ujete v enostavni dualizem, značilen za drugo kategorijo. Tu civilna družba vključuje vse, kar ostane, ko izključite državno sfero – civilna družba torej vključuje tudi preseke (vključno s političnim pluralizmom v strankarski in nestranski obliki in vključno z nepolitičnimi področji oz. akterji), kjer država penetrira v civilno družbo in narobe. Problem pa je, da se ravno takrat, ko se začnete ukvarjati s temi preseki, kriterij civilne družbe pokaže za nezadostnega, saj je preobširen in fluiden, kar pomeni, da je treba uporabiti jasnejše in razločnejše kriterije, skladne s področjem (preseka), ki ga obravnavate. Recimo, da se lotite raziskovanja solidarnostnih potencialov v konkretni krajevni skupnosti. Kmalu postane jasno, da morate upoštevati tako ukrepe občinskih oblasti kot razvitost profitnega

sektorja (npr. socialne donacije in sponzorstva podjetnikov), vpliv, ki ga ima na skupnostno integracijo vaški župnik, sorodstvena razmerja, gasilsko društvo ali združenje zbirateljev znamk. Kaj bo iz tega nastalo, če boste vseskozi ostajali pri definiciji civilne družbe in države? Zmazek, preabstrakten za uporabo, ali pa enostransko pretenciozen, če ga poskušate na tej podlagi natančneje doreči.

To pomeni, da je konkretizacija problemov premosorazmerna z nezadostnostjo civilne družbe kot analitične kategorije. Zato njene definicije, ko skušajo biti uporabne, praviloma preigravajo naslednje zmote:

- prva zmota je, da je civilna družba nekaj nasprotnega od države; dejansko pa je šele naravno stanje nasprotno civilnemu, ne pa državno (v naravnem stanju imamo opravka z naravno svobodo, ki je omejena le s posameznikovimi psihofizičnimi zmognostmi, medtem ko je za civilno stanje odločilna državljanska svoboda, ki je omejena z občo voljo, katere garant je pravna država);

- druga zmota je, da je vlada oziroma oblast kot državno orodje nasprotna civilni družbi; oblast ni državno orodje, ampak je država (t. j., državne in vladne službe, ministrstva) orodje oblasti oz. parlamenta, medtem ko je vlada posrednik med oblastjo in civilno družbo;

- tretja zmota je, da z razvitostjo demokratičnega sistema postaja razmejitev civilne družbe od države vsa bolj jasna in nedvoumna; ravno narobe je res, z razvojem postaja razlika med njima vse bolj nejasna, ker se v razviti demokraciji razrašča sfera političnega pluralizma, ki funkcionira kot posrednik med družbo in državo (zato je pravna država pogoj civilne družbe, civilna družba pa temelj pravne države);

- četrta zmota je, da civilna družba predstavlja samo to, kar je nepolitično; dejansko je civilnodružbeno tudi tisto, kar je politično angažirano, bodisi v obliki kvazi političnih skupin in gibanj ali pa v obliki pravih političnih strank (ravno navzočnost in razvitost političnega dela civilne družbe je odločilna za vzpostavitev politične konkurence, ki je podlaga za izvedbo neposrednih

volitev, s katerimi dobimo legitimno oblast);

- peta zmota je, da je civilna družba samo nekaj dobrega, konstruktivnega in demokratičnega; nasprotno, lahko je tudi slaba, ekskluzivna, destruktivna in antidemokratična (ravno zato lahko osnovne človekove pravice in državljansko svobodo zagotavlja le država, ne pa civilna družba).

Če torej civilna družba ni državi ali oblasti nasprotni pojem, če meja med njimi postaja vse bolj prehodna in nejasna, če je lahko civilna družba politična in nepolitična, s konstruktivnimi in destruktivnimi, demokratičnimi in totalitarnimi potenciali, potem je jasno, da tako široka sintagma analitično ni uporabna na konkretnih področjih in problemih. Zato je za predstavitve tretjega sektorja ustrežnejši kriterij nevladnih organizacij (NVO), ki je uporabljen v *Vodniku*. Gre za kriterij, ki vključuje tiste (1) neobvezne in formalno registrirane organizacije, ki so jih (2) ustanovili nevladni akterji (3) za neprofiten namen in ki delujejo (4) na temelju neplačane delovne sile (deloma ali v celoti).

Na podlagi tega kriterija lahko ocenimo tudi uspešnost in učinkovitost *Vodnika*. Uspešnost je mera za presojo stopnje realizacije projekta glede na njegove cilje, se pravi, kaj se s projektom hoče doseči in kaj obljublja. Ključno pri tem je, da so bili podatki zajeti z obsežnim vprašalnikom, ki je omogočal ne le evidentiranje, ampak tudi smiselno klasificiranje materiala v skladu s formo vodnika. To pomeni, da je osrednja pozornost pri razpoznavanju predstavljениh organizacij namenjena problemu, »kaj posamezna področja družbi. Izkazalo se je, da je to vprašanje ključno« (str. VIII). Nanj pa ni mogoče odgovoriti brez prepoznavanja specifičnega namena organizacije (poslanstva, misije) in tega, s čim se ukvarja: »Značilna dejavnost organizacije je tista dejavnost, po kateri lahko posamezno organizacijo prepoznamo in jo hkrati ločimo od druge...« Kar pa je mogoče dobiti predvsem s samoopisom oziroma s tem, kako respondenti sami prepoznavajo in artikulirajo značilnosti, ki jih razlikujejo od ostalih. Mimogrede iz uvoda tudi zvemo, da se je na podlagi izpolnjenih vprašalnikov pokazalo,

kako imajo ravno s tem vprašanjem predstavniki zajetih organizacij največ problemov (str. IX). Mogoče je ravno to pomemben namig glede kompleksnosti neprofitno-volonterskega segmenta civilne družbe pri nas: ne gre za civilnodružbeno krizo v smislu nerazvitosti ali celo zatrtosti iniciativ, ampak prej narobe – tipična za Slovenijo je organizacijska hipertrofija in hkrati pomanjkljiva profiliranost kot osnovna značilnost v tranzicijskih razmerah. Ker preverjanje te predpostavke terja pozornejšo branje, nas *Vodnik* na podlagi samoopisa respondentov vpelje v splošnejše razvrstitve po posameznih področjih, kjer najdemo zbrane organizacije, npr. raziskovanje (okrog 150 organizacij), izobraževanje (70), mladina (350), rehabilitacija (180), socialno varstvo (300), humanitarne dejavnosti (340), varnost (1.500), poklicne organizacije (750), verske (32), kultura (1.600), šport (3.200), skrb za okolje (1.200), sindikati (110), tehniška društva (140), organizacije izseljencev (200), in tako skupaj s še nekaterimi drugimi dobimo osupljivo številko 11.979 delujočih organizacij. Te so v *Vodniku* predstavljene bodisi z osnovnimi podatki v smislu osebne izkaznice ali pa s širšim opisom, narejenim na podlagi strukturiranega intervjuja z 18 vprašanji (na ta način so predstavljene večje organizacijske oblike, npr. zveze društev, sindikatov, zbornice in druge krovne organizacije, ki se navznoter členijo na lokalne). Gre za enormno delo, ki bi predstavljalo precejšen zalogaj za vsako statistično ali vladno službo (če bi se ga seveda lotila). Opravil pa ga je entuziast s peščico prostovoljcev, ki se niso zadovoljili z železnim pravilom, da je samoumevno, če od razposlanih anket dobiš nazaj 10-20% odgovorov. Če se potrudiš, jih dobiš več – in zato *Vodnik* s skoraj dvanajst tisoč organizacijami, predstavljenimi na 700 straneh velikega formata, zagotovo pomeni zelo uspešen projekt. Zlasti če se spomnimo podatka, da je bilo pred dvema letoma na Slovenskem registriranih okrog 15.000 organizacij, za katere je veljala ocena, da je med njimi približno tretjina »mrtvih«, se pravi, da niso nikoli zaživele ali pa so v času registracije že prenehale delovati. Zato je

dobljeno *Vodnik* precej natančen, vsekakor pa realen pokazatelj NVO v Sloveniji.

Naslednji kriterij presoje je učinkovitost projekta. Njeno oceno dobimo s presojo razmerja *input/output*, kjer primerjamo vložek v projekt (porabljeni čas, denar, delo) z njegovim izidom. Učinkovitost je posledica vložka, ki je manjši od izida. In kakšna je ta računica, recimo, z vidika oblasti? Entuziast s peščico študentarije razišče in predstavi tretji sektor, večinoma na sposojenem računalniku, sredstva skoraj v celoti nažica v tujini – od državnih oblasti pa nič, niti od mestnih. So preveč zaposlene z evropskimi integracijami in rdečim mesom. Seveda pa bodo prizadevni uradniki v vladnih službah pobirali davek od prodaje *Vodnika* in ga povrh tudi s ponosom delili tujcem – v dokaz, kako smo evropsko primerljivi. Pokazali bodo, kako se je ravno pod to oblastjo razcvetel nevladni sektor, o čemer ne bo podvomil nihče, ki bo knjigo vzel v roke (tehta namreč 1,5 kg).

Zahtevnejšim bralcem pa so na voljo drugi načini uporabe. Če se želite aktivirati na konkretnem področju, ki vas zanima, enostavno poiščete v vsebinskem kazalu razdelek, ki je najbližje vašemu interesu, in dobite natančne podatke o vsem, kar je na to temo registriranega v Sloveniji. Na primer, zanima vas šport. Če se hočete rekreirati z žogo, a ste prenerodni za branje, metanje ali odbijanje, si pomagajte z razdelkom »Igre s palico in žogo«, kjer dobite vse klube na temo hokeja na ledu, hokeja na travi, baseballa in softballa, skupaj s telefonskimi številkami, naslovi, opisom organizacijskih oblik in imeni in priimki predstavnikov klubov. Na enak način kot v športu lahko svoj interes poiščete na področjih mladine, druženja, skrbi za druge, izvajanja pomoči, rehabilitacije, podpiranja različnih projektov, reševanja, varnosti, vzgoje, izobraževanja, raziskovanja, ljubiteljstva, zbirateljstva, ohranjanja kulture, gostiteljstva, umetniškega in tehniškega ustvarjanja, poustvarjanja, verovanja, zastopanja, zagovarjanja, mednarodnega sodelovanja, ekologije (v smislu sedmih skupin dejavnosti, vezanih na ta termin), nabilništva, lova in gojenja, tehnične samopomoči. Vsak od teh razdelkov se navznoter

členi še na številne rubrike in podrubrike, od dveh pa vse do šestinosemdesetih, odvisno od razvejanosti področja. Dragoceni podatki tudi za donatorje in sponzorje, ki razen športa ne poznajo nič drugega.

Drugače bodo brali tisti, ki iščejo povsem določeno organizacijo, pa jim manjkajo drugi podatki o njej, ali pa izbirajo ime za kakšno, ki jo ustanavljajo na novo. Ti bodo začeli s priročnejšim abecednim kazalom, kjer so vse organizacije razvrščene tako, kakor so uradno poimenovane. Vodnik torej funkcionira tudi kot register.

Tretji način pa je intercedenten. Namenjen je tistim, ki se želijo ukvarjati z mrežnimi povezavami med različnimi akterji. V tem primeru začnete brati knjigo od zadaj. Najprej se seznanite z navodili za posredovanje in pogajanje, ki so pregledno natisnjena na zadnji strani zadnje platnice. Iz njih dobite vednost o tem, kaj pomeni mehko, trdo ali pa načelno dogovarjanje, kar je napisano tako zjedreno, preprosto in razumljivo, da ob tem zbledijo vsi menedžerski priročniki, ki sicer rastejo kot gobe po dežju. Nato listate *Vodnik* v levo, kjer najprej naletite na obsežen seznam kongresnih in seminarških (ponudnikov) prostorov, sledi imenik vseh nevladnih organizacij, za tem pa njihovi opisi po področjih delovanja, ki vas zanimajo.

Skratka, gre za vodnik v pravem pomenu besede – za prvi, najobširnejši in odlični slovenski »kdo je kdo« po nevladnih organizacijah.

Srečo Dragoš

- Andrew Ball (& Tim Rhodes, Gerry V. Stimson, Nick Crofts, Karl Dehne, Lev Khodakovich): Injiciranje drog, hitro širjenje virusa HIV in »rizično okolje« (Dejavniki, ki implicirajo hitro oceno in odziv) 4-6: 261
- Janko Belin (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Irena Bizjak: Vzajemno starševstvo po razvezi zakonske zveze ali razpadu izvenzakonske skupnosti (Ugodnejše možnosti za socialno delo z družino) 1: 29
- Metoda Bole: Kvaliteta življenja in delo z družinami, ki imajo odrasle osebe z zmerno, težjo ali težko motnjo v duševnem razvoju (Pismo) 1: 61
- Jasna Cajnko: Ukrepi centrov za socialno delo pod drobnogledom 2: 107
- Nika Cigoj Kuzma (& Blaž Mesec, Milko Poštrak, Nino Rode, Bojan Kern): Evalvacija preventivnih programov centrov za socialno delo 1995–1998 3: 135
- Nick Crofts (& Tim Rhodes, Gerry V. Stimson, Andrew Ball, Karl Dehne, Lev Khodakovich): Injiciranje drog, hitro širjenje virusa HIV in »rizično okolje« (Dejavniki, ki implicirajo hitro oceno in odziv) 4-6: 261
- Karl Dehne (& Tim Rhodes, Gerry V. Stimson, Nick Crofts, Andrew Ball, Lev Khodakovich): Injiciranje drog, hitro širjenje virusa HIV in »rizično okolje« (Dejavniki, ki implicirajo hitro oceno in odziv) 4-6: 261
- Bojan Dekleva: Rekreativna uporaba drog 4-6: 281
- Srečo Dragoš: Civilna družba in država 3: 151
- Janez Drobnič (& Cveto Uršič): Ekonomski in socialni položaj brezposelnih invalidov v Sloveniji (Značilnosti posameznih skupin invalidov glede na pravno odločbo o invalidnosti) 1: 5
- Dragica Fajon (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Ilonka Feher (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Vito Flaker: Družbena konstrukcija kariere uživalca drog 4-6: 211
- Dragica Fojan: Droga kot argument za kar koli 4-6: 241
- Vera Grebenc (& Vito Flaker, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo

- o raziskavi) 4-6: 341
- Vera Grebenc: 10. mednarodna konferenca o zmanjševanju škode, povezane z uživanjem drog (Poročilo) 4-6: 403
- Alenka Grošičar (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Jože Hren: Terensko delo 4-6: 299
- Jože Hren: Phare – TA to DDR: Sub-regionalni projekt na področju zmanjševanja škode (Poročilo) 4-6: 395
- Stanija Ivajnsič: Nekatera odprta vprašanja in dileme socialnega dela v domu za stare ljudi (Esej) 1: 49
- Zoran Kanduč: O nekaterih normativnih vprašanjih v zvezi s politiko do prepovedanih drog 4-6: 255
- Andrej Kastelic (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Andreja Kavar Vidmar: Jane FRANKLIN (ur.) (1998), *The Politics of Risk Society* [Politika rizične družbe] (Recenzija) 1: 59
- Bojan Kern (& Blaž Mesec, Milko Poštrak, Nino Rode, Nika Cigoj Kuzma): Evalvacija preventivnih programov centrov za socialno delo 1995–1998 3: 135
- Lev Khodakevich (& Tim Rhodes, Gerry V. Stimson, Nick Crofts, Andrew Ball, Karl Dehne): Injiciranje drog, hitro širjenje virusa HIV in »rizično okolje« (Dejavniki, ki implicirajo hitro oceno in odziv) 4-6: 261
- Dare Kocmur: Projekt STIGMA – retrospektiva (Za pragmatiko socialnega dela na področju drog) 4-6: 333
- Vida Kramžar Klemenčič: Individualna religioznost v povezavi s konceptom psihosocialnega razvoja (Esej) 1: 53
- Vida Kramžar Klemenčič: Srečo DRAGOŠ (1998), *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne* (Recenzija) 2: 119
- Milan Krek: Terensko delo – priložnost za interdisciplinarni prijem 4-6: 307
- Milan Krek: Outreach po slovensko: Delo z osebami uporabniki drog v njihovem življenjskem okolju (Poročilo) 4-6: 407
- Vesna Leskošek: V. FLAKER (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov* (Recenzija) 3: 191
- Miha Maček: Integracija in marginalizacija (Poročilo) 4-6: 399
- Zlato Merdanovič (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Blaž Mesec, Milko Poštrak, Nino Rode, Bojan Kern, Nika Cigoj Kuzma: Evalvacija preventivnih programov centrov za socialno delo 1995–1998 3: 135
- Blaž Mesec: Dnevi socialnega dela 1998 (Otvoritveni nagovor dekana Visoke šole za socialno delo) (Diskusija) 2: 113
- Blaž Mesec: Komentar k analizi o iskalcih zaposlitve 1: 24
- Blaž Mesec: Profesor Teodor Stojšin (1923–1999) (Nekrolog) 2: 123
- Žanet Mithans: Odvisnost kot premagljiva ovira na poti življenja (Pismo) 2: 125
- Boža Napret: Vsakdanje življenje telesno najteže invalidnih ljudi oziroma udejanjanje njihove integracije v družbo (Esej) 3: 183
- Dušan Nolimal: Terensko delo z uživalci drog (Splošna načela in dosedanje izkušnje s terenskim delom v Sloveniji) 4-6: 293

- Matej Pelicon: Skupine za samozagovorništvo oseb z motnjo v duševnem razvoju v Centru Dolfke Boštjančič, Draga 3: 175
- Milko Poštrak (& Blaž Mesec, Nino Rode, Bojan Kern, Nika Cigoj Kuzma): Evalvacija preventivnih programov centrov za socialno delo 1995–1998 3: 135
- Tim Rhodes, Gerry V. Stimson, Nick Crofts, Andrew Ball, Karl Dehne, Lev Khodakevich: Injiciranje drog, hitro širjenje virusa HIV in »rizično okolje« (Dejavniki, ki implicirajo hitro oceno in odziv) 4-6: 261
- Nino Rode (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Nino Rode (& Blaž Mesec, Milko Poštrak, Bojan Kern, Nika Cigoj Kuzma): Evalvacija preventivnih programov centrov za socialno delo 1995–1998 3: 135
- Mateja Rozman (& Mojca Šolar): VHT – Video home training (Poročilo) 3: 195
- Peter Stefanoski: Motivacijski intervju 4-6: 287
- Mateja Šantelj (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Andrej Kastelic, Darja Zupančič, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341
- Mojca Šolar, Mateja Rozman: VHT – Video home training (Poročilo) 3: 195
- Miran Šolinc: Svetovanje o infekciji z virusom HIV in o bolezni aids 2: 73
- Metod Tekavčič: Učinki kluba za iskanje zaposlitve 1: 13
- Kaja Tratnik: Metode dela na terenu 4-6: 323
- Franc Udovič: Mediacija v primerjavi s sorodnimi prijemi 1: 41
- Cveto Uršič, Janez Drobnič: Ekonomski in socialni položaj brezposelnih invalidov v Sloveniji (Značilnosti posameznih skupin invalidov glede na pravno odločbo o invalidnosti) 1: 5
- Gerry V. Stimson (& Tim Rhodes, Nick Crofts, Andrew Ball, Karl Dehne, Lev Khodakevich): Injiciranje drog, hitro širjenje virusa HIV in »rizično okolje« (Dejavniki, ki implicirajo hitro oceno in odziv) 4-6: 261
- Theo van Dam: Izkušnje nizozemskih organizacij uživalcev drog pri zmanjševanju škode (Z navodili za varnejše uživanje drog) 4-6: 315
- Darja Zupančič (& Vito Flaker, Vera Grebenc, Nino Rode, Janko Belin, Dragica Fajon, Alenka Grošičar, Ilonka Feher, Mateja Šantelj, Andrej Kastelic, Zlato Merdanovič): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode (Preliminarno poročilo o raziskavi) 4-6: 341

Dijana Krajina, Damir Nadarević
 KVALITATIVNO RAZISKOVANJE RESOCIALIZACIJE BEGUNCEV
 ŠTUDIJA PRIMERA ZBIRNI CENTER ČRNOMLJ

Dijana Krajina je diplomirana kulturologinja. Damir Nadarević je diplomirani politolog.

Avtorja predstavlja linearno-iterativni model za kvalitativno raziskovanje begunstva. Empirično ga ponazorita na primeru proučevanja procesa resocializacije začasnih beguncev v Zbirnem centru v Črnomlju. Analizirata faze modela, begunsko populacijo pa razdelita glede na stopnjo dosežene resocializacije v pet skupin. V sklepu prispevka predlagata, kako doseči boljšo integracijo beguncev v slovensko sociokulturno okolje.

Ključne besede: begunci, kvalitativno raziskovanje, linearno-iterativni model, stopnja resocializacije, integracija.

Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro,
 Nataša Špiranec Maurer, Nino Rode
 KUVADA NA SLOVENSKEM

RAZISKAVA SPREMEMB PRI MOŠKEM V ČASU PARTNERKINE NOSEČNOSTI

Sabina Monro je absolventka filozofije in sociologije kulture in mama deklince od aprila 1997.

Nataša Špiranec Maurer je absolventka filozofije in sociologije kulture in mama deklince od marca 1999.

Sarah Lunaček je absolventka etnologije in sociologije kulture. Veronika Klančnik je absolventka primerjalne književnosti in sociologije kulture. Monika Fritz je absolventka španščine in sociologije kulture. Tanja Greif je absolventka novinarstva in sociologije kulture.

V pričujočem članku se avtorice sprašujejo, ali tudi na Slovenskem obstaja kuvada. Odgovor na vprašanje iščejo s pomočjo vprašalnika, ki so ga razdelile na sklope, v okviru katerih so jih zanimali splošni podatki, navade, delovne navade, razpoloženje in počutje, potrebe, odnosi in razmerja, pričakovanja in prepričanja obeh partnerjev. Vzorec je zajel petdeset parov iz Maribora, Ajdovščine, Ljubljane in Domžal. Analize so pokazale, da so opazne nekatere spremembe, zlasti v zvezi s spolnim življenjem – tako nosečnice kot partnerji odgovarjajo, da imajo spolne odnose redkeje. Opazno je tudi splošno povečanje potreb, ki se nanašajo na partnerski odnos (zaupanje med partnerjema, pogovori, odgovornost, pozornost partnerja oziroma partnerke, varnost in zvestoba). Pri moških opazimo nekoliko zvečano potrebo po intelektualnem delu, ne pa tudi pri ženskah. Nosečnice najizraziteje občutijo spremembe, vezane na fiziološke potrebe; pri partnerjih te spremembe niso tako izazite, vendar jih opažajo. Dobljene rezultate so primerjale z ameriško raziskavo kuvade, ki je opozorila na naslednje pojave pri nosečnicah: bojevitost, beg, strah, spolne spremembe in deviacije. Izrazitejših ujemanj s slovensko situacijo, kakor se kaže iz zajetega vzorca, niso opazile. V dodatku sta opisana dva primera raziskovalk, ki sta v teku raziskave tudi sami doživljali nosečnost. Ob tem sta bili pozorni tudi na vedenje partnerjev.

Ključne besede: ritualna kuvada, psihosomska kuvada, »psihoze« očetovstva, vprašalnik, simptomi prehoda, reakcije na spremembe.

Jelka Zorn
 HOMOSEKSUALNOST IZ PERSPEKTIVE DRUGEGA

Jelka Zorn je študentka podiplomskega študija antropologija vsakdanjega življenja na ISH - Fakulteti za podiplomski humanistični študij. Diplomirala je na Visoki šoli za socialno delo.

Z vidika antropoloških študij »drugi« predstavljajo druge kulture ali pa manjšinske skupine znotraj naše dominantne kulture. »Drugi« pa niso le drugačni, ampak gre pri konstrukciji med »drugimi in nami« za globoko strukturno neenakopravnost. Članek se osredotoča predvsem na vidike neenakopravnosti »drugih«, v našem primeru so to lezbijke. Glavni del članka sestavljajo pripovedi petih žensk. Osredotočajo se na diskriminacijske in stigmatizacijske vidike vsakdanjih življenjskih situacij. V polstrukturiranih intervjujih so informantke pripovedovale o odnosih s svojimi starši, o njihovih pričakovanjih, o tem, kakšne težave imajo, ker se ne morejo poročiti s partnericami, o situacijah v službi, s sorodniki ipd. Iz njihovih pripovedi lahko razberemo, kako nemogoča izbira se zdi istospolno partnerstvo njihovim staršem in v kako deprivilegiranem položaju se lahko znajdejo. Iz perspektive lezbijk veliko običajev, navad in tudi zakonov, ki se zdijo povsem samo-umevni in splošni, ne veljajo za vsakogar, ampak gre pravzaprav za privilegije žensk in moških, ki so heteroseksualni. Družbeno klimo, ki priznava kot edino sprejemljivo obliko seksualnosti heteroseksualnost, edino možno obliko partnerskega odnosa pa odnos raznospolnih partnerjev, imenujemo heteroseksizem.

Gljučne besede: intervjuji z lezbijkami, stigma, diskriminacija, starši, zakonodaja.

Blaž Mesec

PRISPEVEK KVALITATIVNIH METOD K EMPIRIČNEMU RAZISKOVANJU V SOCIALNEM DELU

Izr. prof. dr. Blaž Mesec predava metodologijo na Visoki šoli za socialno delo in je dekan te šole.

V obliki komentarja k analizi paradigmatnega primera socialnega dela z družino, v kateri sta starša zanemarjala otroke, so z uporabo pojmov sistemske teorije socialnega dela obravnavana vprašanja potranzijskega razvoja socialnega dela v Sloveniji od podrejenosti politiki in drugim strokam do avtonomne, svojim znanstvenim in etičnim merilom odgovorne stroke in vede; prispevek kvalitativne metodologije k empiričnemu raziskovanju v socialnem delu in vprašanje narave socialnega dela kot avtonomne vede o praksi in teorije te vede. Naloga vede o socialnem delu je kritična refleksija prakse socialnega dela. Za ta namen so kvalitativne metode raziskovanja posebej primerne, saj se navezujejo na v socialnem delu običajne načine refleksije v okviru praktičnega usposabljanja in supervizije.

Gljučne besede: veda o socialnem delu, teorija socialnega dela, kvalitativno raziskovanje.

Vesna Švab

ZAKAJ JE ZA DELO Z OSEBAMI S PSIHOTIČNIMI DUŠEVNIMI MOTNJAMI
POTREBNO DODATNO IZOBRAŽEVANJE

Psihiatrinja mag. Vesna Švab je predsednica Slovenskega združenja za duševno zdravje ŠENT in asistentka na katedri za psihiatrijo Medicinske fakultete v Ljubljani. Dela kot vodja rehabilitacijske službe v psihiatrični bolnišnici Polje.

V članku je orisanih nekaj razlogov za pomanjkljiv razvoj rehabilitacijskih služb za osebe z duševnimi motnjami. Opisane so temeljne značilnosti načrtovanja skrbi v multidisciplinarni delovni skupini in osnovna znanja, ki so za tako sodelovanje potrebna. Predlagan je model izobraževanja, ki bi lahko zagotovil ustrežnejšo komunikacijo med udeleženci v procesu rehabilitacije oseb z težkimi in ponavljajočimi se duševnimi motnjami.

Editor's Notes

The first part of this year's volume is mainly dedicated to students' contributions, beginning with Dijana Krajina and Damir Nadarević's research from a refugee centre. Refugees are a fact with which we have become somehow accustomed to live and hardly pay any attention to it anymore. In the circumstances marked with indifference, however, anything may go on, as it were.

A group of authors – Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro and Nataša Špiranec Maurer with a collaboration by Nino Rode – has undertaken a research on the couvade. Even though the phenomenon has been well described, there was almost no knowledge about its occurrence in our circumstances. The authors stress that even after this research, our knowledge has not increased very much, but it is a beginning. In particular worth pointing out are the two "cases", added to the report, in which two participants in the research describe their and their partners' experiences from their pregnancy

Witnessing of the concerned is the main – and very instructive – content of the contribution by Jelka Zorn, based on interviews with younger lesbians. What is painfully transparent here is in particular how Slovene parents react to homosexual orientation of their children (age 20-30) – often by kicking them out of home, and always finding it very difficult to discuss the topic.

The next contribution was not written by a student but a teacher, of methodology at that, and he, an expert in qualitative methodology, could surely comment at large upon the methods used in the above papers... But let us be indulgent. In Austin's words, how would we correct our mistakes if we never made any? And of course, the only way not to make them would be not to do anything at all. Blaž Mesec in his contribution takes as a starting point a case of qualitative research and shows upon it the whole range of social work topics, including its metamorphosis due to transition.

The final paper in this issue was written by Vesna Švab and concerns additional education of professionals for a more suitable care of psychotic persons. Perhaps we are not altogether wrong in assuming that the reform of Slovene psychiatry is beginning, however slowly and imperceptibly.

Dijana Krajina, Damir Nadarević
 QUALITATIVE RESEARCH ON RESOCIALIZATION OF REFUGEES
 A CASE STUDY

Dijana Krajina is culturologist; Damir Nadarević is politologist.

The authors present the linear-iterative model of qualitative research on refugees. The model is applied to an investigation of the process of resocialization of temporary refugees in a refugee centre. Phases of the model is analysed. The population of refugees is divided into five groups, according to the accomplished degree of resocialisation. The paper concludes with a proposition as to how to achieve better integration of refugees into Slovene socio-cultural milieu.

Keywords: refugees, qualitative research, linear-iterative model, degree of resocialisation, integration.

Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro,
 Nataša Špiranec Maurer, Nino Rode
 COUVADE IN SLOVENIA

A RESEARCH ON THE CHANGES IN MALE PARTNERS DURING WOMEN'S PREGNANCY

Sabina Monro has finished her studies of philosophy and sociology of culture and given birth to a girl in 1997. Nataša Špiranec Maurer has finished the same studies and given birth to a girl in 1999. Sarah Lunaček has finished her studies of ethnology and sociology of culture. Veronika Klančnik has finished her studies of comparative literature and sociology of culture. Monika Fritz has finished her studies of Spanish and sociology of culture. Tanja Greif has finished her studies of journalism and sociology of culture.

The authors seek an answer to the question about the couvade in Slovenia by way of a questionnaire. Their assumption was that the couvade in men is formed after the model of women's pregnancy. The questionnaire was based upon an American research carried out by comparing behaviour in men who expect a child and those who do not. It is divided into sections covering personal habits, working habits, mood and coenesthesia, needs, attitudes, relationships, expectations and convictions of both partners. The sample consisted of fifty couples from different localities. Analyses showed some changes as significant, in particular those related to sex – both partners' response was that they have less of it. Notable, too, is a general increase in needs related to their partnership (of mutual trust, communication, responsibility, mindfulness in the partner, safety and fidelity). Men show a slight increase need of intellectual work, whereas women do not. Pregnant women seem to feel most distinctly the changes related to physiological need; partners as well but to a much lesser degree. The findings have been compared with the American research and the phenomena it pointed out in men (combativeness, flight, fear, changes and deviations in sexual behaviour), but no significant correspondence with the Slovene situation has been noted in the results of the questionnaire. In addition, two cases of the researchers who have been pregnant during the process of research are self-reported, both including their observations on their partners.

Keywords: ritual couvade, psychosomatic couvade, fatherhood "psychosis", questionnaire, symptoms of passage, reactions to change.

ABSTRACTS

Jelka Zorn

HOMOSEXUALITY FROM THE PERSPECTIVE OF THE "OTHER"

Jelka Zorn is a doctoral student of anthropology of everyday life. She has graduated from the University of Ljubljana School of Social Work.

From the anthropological point of view the "others" represent other cultures or minority cultures within the dominant one. The "others", however, are subject to fundamental structural inequality. The paper concentrates upon the aspects of the "others" inequality, in this case of lesbians. The bulk of the paper consists of five women's narratives. In semi-structured interviews they talk about their relations with their parents and expectations of the latter, about their problems arising from not being able to marry their partners, about their situations at work, with relatives, etc. The narratives make it clear that their parents mostly take their choice as an impossible one, and describe the deprived situations in which they may find themselves. In their perspective many customs, habits and even laws that are taken for granted and unquestionable do not in fact apply universally but rather represent privileges of heterosexual women and men.

Keywords: interviews with lesbians, stigma, discrimination, parents, legislation.

Blaž Mesec

A CONTRIBUTION OF QUALITATIVE METHODS TO EMPIRICAL RESEARCH IN SOCIAL WORK

Dr. Blaž Mesec is associate professor of methodology at the University of Ljubljana School of Social Work and Dean of the School.

As a comment to the analysis of a paradigmatic case of social work with family, in which parents neglected and physically abused their children, some questions of post-transitional development of social work in Slovenia are analysed. What has been characteristic during the period was a development of social work from a politically and professionally dependent profession to an autonomous one and an academic discipline, responsible to its own ethical and academic standards. As a part of the process, the contribution of qualitative methodology to empirical social work research and the nature of social work science and its theory are discussed. The task of social work science is a critical reflection of practical social work and the development of its theory and methods. For that purpose, qualitative research methods seem most suitable, as they relate to commonly used methods of reflection within the frameworks of practical training and supervision.

Keywords: social work science, social work theory, qualitative research.

Vesna Švab

THE NEED OF ADDITIONAL EDUCATION FOR WORKERS WITH PERSONS WITH PSYCHOTIC DISORDERS
Psychiatrist Vesna Švab is chairperson of the Slovene Association for Mental Health ŠENT and an assistant professor in the psychiatric department of University of Ljubljana Medical Faculty. She works as Head of Rehabilitation Service in the Psychiatric Hospital Polje.

The paper outlines several reasons for the deficient development of rehabilitation services for persons with mental disorders. Basic characteristics of care planning in a multi-disciplinary working group are described, as well as the basic knowledge members of such groups need. A model of education is proposed which might enable better communication between participants in the process of rehabilitation of persons with grave and repeating mental disorders.

Keywords: psychoses, education of workers, care planning, rehabilitation, community care.

Izšlo pri VŠSD

Tanja Lamovec

PSIHOSOCIALNA POMOČ V DUŠEVNI STISKI

Cena 2100 SIT

Blaž Mesec

**UVOD V KVALITATIVNO RAZISKOVANJE
V SOCIALNEM DELU**

Cena 2100 SIT

Ellen Bass, Laura Davis

POGUM ZA OKREVANJE

Priročnik za ženske,
ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu

Cena 2900 SIT

Mojca Novak

RAZVOJ EVROPSKIH MODELOV DRŽAVE BLAGINJE

Cena 2100 SIT

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Zaviršek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2100 SIT

Knjige lahko naročite pisno, po telefonu ali po emailu na uredništvu publikacij VŠSD

Izšlo pri VŠSD

Srna Mandič (ur.)

PRAVICA DO STANOVANJA

Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin

Cena 2100 SIT

Tanja Lamovec

KAKO MISLITI DRUGAČNOST

Cena 2100 SIT

Nove knjige sodelavcev VŠSD,
ki so izšle pri drugih izdajateljih:

Marija Ovsenik, Milan Ambrož (1999), *Neprofitni autopoietični sistemi*. Škofja Loka: Inštitut za samorazvoj.

Srečo DRAGOŠ (1998), *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

Vito FLAKER (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: /*cf.

Nova knjiga, zanimiva za naše bralce:

Michel FOUCAULT (1998), *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /*cf.

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila!)

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisi in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.
- Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za MS DOS ali MS Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar *brez preloma vrstic*).
- Besedilo na disketi naj bo *neformatirano*, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. *Ne* uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema <>. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.
- Vse tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z *malimi črkami*, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »**z velikimi črkami!**«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila*. *Ne* uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript*. V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. *Ne* uporabljajte internih grafičnih modulov (npr. MS Word)!
- Literatura naj bo *razvrščena* po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, za *dvopičjem*, pri *zborniku* pa v *oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. New York: Norton.

— (1991), *Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality*. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čaćinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti*. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), *Mind and its relation to the psyche-soma*. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988)..., in sicer *enako*, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru*, npr. ... (Miller 1992: 121)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (*ibid.*) je... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121)...

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, et al. ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play]...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo...«, »... vse tuje besede [...] in latinske...«.

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah in *ključne besede*. Omembe avtorja naj bodo v *tretji osebi*.

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. X Y je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce**. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med <>.

social work

Vol. 39, February 2000, Part 1

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si
www.uni-lj.si/vssd/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

selected contents

Dijana Krajina, Damir Nadarevič QUALITATIVE RESEARCH ON RESOCIALIZATION OF REFUGEES: A CASE STUDY	5
Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro, Nataša Špiranec Maurer, Nino Rode COUVADE IN SLOVENIA: A RESEARCH ON THE CHANGES IN MALE PARTNERS DURING WOMEN'S PREGNANCY	13
Jelka Zorn HOMOSEXUALITY FROM THE PERSPECTIVE OF THE "OTHER"	21
Blaž Mesec A CONTRIBUTION OF QUALITATIVE METHODS TO EMPIRICAL RESEARCH IN SOCIAL WORK	33
Vesna Švab THE NEED OF ADDITIONAL EDUCATION FOR WORKERS WITH PERSONS WITH PSYCHOTIC DISORDERS	39
EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	65

članki

- Dijana Krajina, Damir Nadarević
KVALITATIVNO RAZISKOVANJE RESOCIALIZACIJE BEGUNCEV: ŠTUDIJA PRIMERA
ZBIRNI CENTER ČRNOMELJ 5
- Monika Fritz, Tanja Greif, Veronika Klančnik, Sara Lunaček, Sabina Monro, Nataša
Špiranec Maurer, Nino Rode
KUVADA NA SLOVENSKEM: RAZISKAVA SPREMEMB PRI MOŠKEM V ČASU
PARTNERKINE NOSEČNOSTI 13
- Jelka Zorn
HOMOSEKSUALNOST IZ PERSPEKTIVE DRUGEGA 21
- Blaž Mesec
PRISPEVEK KVALITATIVNIH METOD K EMPIRIČNEMU RAZISKOVANJU V SOCIALNEM DELU 33
- Vesna Švab
ZAKAJ JE ZA DELO Z OSEBAMI S PSIHOTIČNIMI DUŠEVNIMI MOTNJAMI
POTREBNO DODATNO IZOBRAŽEVANJE 39

poročilo

- MEDNARODNI SIMPOZIJ VISOKE STROKOVNE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO IN SOCIALNO
PEDAGOGIKO ALICE SALOMON V BERLINU, 15.-16. APRILA 1999 BLAŽ MESEC 45

recenzija

- R. LEVIČAR (1999), VODNIK PO NEVLADNIH ORGANIZACIJAH V SLOVENIJI. LJUBLJANA: ADI -
AGENCIJA ZA RAZVOJNE INICIATIVE S REČO DRAGOŠ 51

indeks

- LETNIK 38 (1999) 59

povzetki

- SLOVENSKI
ANGLEŠKI 67